284.2
G68n

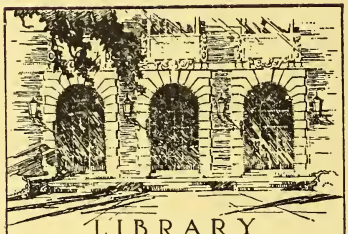

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF ILLINOIS

284.2
G68n

A

NAGY-KÁLLÓI EV. REF. EGYHÁZ

TÖRTÉNETE.

IRTA

GÖRÖMBEI PÉTER,
N.-KÁLLÓI EV. REF. LELKÉSZ.

A Gyüre István ur szívés ajándékából Nagy Péter

Ára 1 forint.

1882 Eksób 14 ...

SÁROSPATAK.
NYOMTATTA STEINFELD BÉLA, A REF. FŐISKOLA BETŰIVEL.
1882.

284.2
G68n

Előszó.

E művecskét első sorban a n.-kállói ev. ref. egyház tagjai, mint kedves hallgatóim tájékozása céljából irtam. Irtam a végett, hogy lássák: mit tettek, mit szenvedtek s mennyit áldoztak dicsőült őseik, mint a n.-kállói ref. egyház tagjai, szerény működési körükben, névleg az egyház érdekeiért, a valóságban pedig a nemzeti s emberiségi érdekek: szabadság-, értelmi felvilágosodás-, hazaszeretet-, haladás- és közmívelődésért. Irtam, hogy álljon előttük a példa és legyen bennük erő, kitartás, akarat a szentelt nyomokba lépni és megtenni, a nehéz, a nyomasztó viszonyok közt is, a lehetőt, a vallás-erkölcsi érzés ápolása, az értelmesedés és felvilágosodás terjesztése, a szellemi előhaladás, a haza- és szabadságszeretet előmozditása érdekében. Mert a protestantismus ezen isteni célok megközelitéséért küzdött és munkált a multban s hivatása marad e magasztos érdekeknek szolgálni, minden intézményei, szertartásai, eszközei által a jövendőben is.

Köztudomás szerint a közjólét, a közboldogulás eszközlésére a legszűkebb körben forgolódó emberek is közremunkálhatnak s általános hazafiúi, nemzeti, emberiségi érdekekért nemcsak működhetnek, hanem valósággal működnek és kell is működniök. Ezt pedig egyedül azáltal tehetik, ha mint polgárok a községi, mint az erkölcsi társaság tagjai az egyházközségi ügyek intézése körül megteszik azokat, amelyek rájok néznek. Ki az efféle kötelességek teljesitésétől vonogatja magát, az a közjólét, a közboldogu-

lás s közművelődés ügyében való közrehatás elől keres kibúvó ajtót és útat.

E kis művecske már azt is igazolja, hogy a n.-kállói ev. ref. egyház kebelében, a tagok nagyobb része híven megfelel feladatának; mit bizonyit az egyház ügyeinek intézése körül már eddig is elért szép eredmény, melyszerint — a multból reánk hárámlott terheket elgondolva — „mindenek ékesen és szép renddel vannak.“

Másrészről, e szerény dolgozattal, az én szűkre terjedhető munkálkodási körömben, a felső-szabolcsi ref. egyházmegye kebelében, a mult idők viselt dolgait fedő homály felett akartam gyújtani egy kisded mécset, melynek derengő fényénél felmutathassak egyes kiemelkedőbb pontokat a szabolcsi traktus multjából. Gondoltam, hogy ezáltal én is viendek egy homokszemet ama tervbevett nagy műhöz: a magyar reformált egyház egyetemes történelmének megirásához. Vajha a kitűzött célokat, munkám által, legalább némi-némi részben megközelithettem volna! Ha igen, ha nem: ily szempontból méltasd törekvésemet tiszt. olvasóm s maradj irántam jó indulattal.

Irtam Nagy-Kállón, 1882. julius havában

Görömbei Péter.

A nagy-kállói ev. ref. egyház története.

I.

Vázlatok Nagy-Kálló város multjából.

Nagy-Kálló tős-gyökeres magyar város. Fekszik Szabolcsvármegyében, a Nyirség [1]) közepén; Debrecentől északkeletre négy-, Nyiregyházától keletre egy-, Kis-Várdától délre öt-, Nyir-Bátortól nyugotra két órányi távolságra. Határának kiegészitő részeit alkotják: a Butyka, Félegyháza és Császárszállás [2]) cimű, hajdan Nagy-Kálló városi, később egy százados per következtében, a Kállay-család tulajdonába átment birtokrészek. Földe, a várostól keletre s nyugotra sík; délfelé homokos; de általában termékeny. Terem: rozsot, búzát, tengerit, dohányt és más terményeket. Van saját határában egy, a szomszédságban fekvő kis-kállói és biri határban hat szőlőskertje. Kivitelre évenként tetemes mennyiségü s izletes asztali bort termeszt [3]). Gyümölcse is bőven terem.

[1]) A Nyirség némely régi oklevelekben comitatus, sőt provincia néven is előfordul; de Nyirség vármegye, nyiri comes nem létezett soha. A comitatus és provincia név csak történeti hagyomány következménye. (Pesty Frigyes: Az eltünt régi vármegyék. I. k. 130. l.)

[2]) Butyka. E név onnan ered, hogy a kállói várbeli katonák, Butkay Annát, 1617-ben, Ártándházánál, sok keresztyén rabbal együtt, a töröktől megszabaditották. E vitézi tettért Butkay István, a Butkay Anna édes apja, a „Butyka“ néven ismert részbirtokot a kállói várőrségnek jutalmúl adta. Félegyháza. Hajdan e vidéken, ily néven, falu volt. Ezt igazolja számos tanúvallomás a városi levéltárban levő periratok között. 1772. április 23-án — egyebek közt — nemes Csorba Miklós vallja, hogy: „ő tudja bizonyosan, miként ezen Tttes Nemes Szabolcsvármegyében lévő Félegyházi praediumban Tttes Deseőffy Tamás uram birtoka azon részen vagyon, a hol ennekelőtte templom volt, melynek téglái még most is meglátszanak. Ugyanazon templom helyén ezelőtt két esztendővel Tttes Deseőffy Tamás ur pénzt kerestetvén, a kik a földet ásták, egynehány emberkoponyákra és elsenyvedt koporsók deszkáinak darabjaira akadtak“ sat. Császárszállás. E határrész nevét onnan vette, hogy midőn Kálló, mint végvár, a magyar királysághoz s nem az erdélyi fejedelemséghez tartozott, a „császár“ lovainak a számára szénát termesztettek itt (Városi levéltárban lévő periratok igazolása szerint.). G. P.

[3]) Herman Ottó szerint: a nyiri talaj phylloxerától mentes. A szabolcsmegyebeli kemecsei „homoki fehér bor,“ dr. Wartha Vince műegyetemi tanár minőleges

Lakosai: reformátusok; ezek vannak legszámosabban (2524.); kezökön s nevökön a határ legnagyobb része; leginkább földmiveléssel, szőlőtenyésztéssel foglalkozó munkás, takarékos, egyszerü, ősei erkölcseit és hagyományait hiven őrző nép. Római katholikusok [1]: 561; görög katholikusok: 538; izraeliták: 579. Mint Szabolcsmegyének általában, ugy N.-Kálló és vidékének is őslakói ismeretlenek [2]. A honfoglalás idején a Nyirségben a kozár népfaj lakott. A honfoglalás után pedig *Kond* vezér telepitette itt meg nemzetségét [3].

Nagy-Kálló város eredetére nézve biztos adatokkal maig még nem rendelkezünk. Alapittatását — az ismert adatok egybevetése szerint — legtöbb valószinüséggel az 1241—42. után következő gyászos időszakra lehet tenni. Annyi bizonyos, hogy a 13-ik században létezett városok között Kálló neve elő nem fordul [4].

A tatárpusztitást megelőzőleg, a töredékes történelmi adatok szerint, Búzna-Dada, vagy Búzen-Dada [5] község létezett e tájon, melyet valószinűleg a vereczkei szoroson s Máramaroson át bejött tatárok pusztitottak el; kik 1241-ben Bereg, Ugocsa, Ung, Szabolcs sat. megyéket tűzzel-vassal elpusztitván [6], Búzna-Dada is e siralmas sorsra juthatott. Hihetőleg ekkor, IV. Béla király azon intézkedése következtében épülhetett Kálló városa és földvára is, hogy e vidéken védelmul szolgáljon a dúló tatárcsordák ellen. A minthogy e város és végvára csakugyan nagy szolgálatokat is tett a következő századokban.

Kállóról és birtokviszonyairól a régibb időből e következő adataink vannak:

1378-ban vizsgálati parancs küldetik a leleszi konventnek, Lajos királytól, János és Szaniszló, Kállay Demeter fiai-, és Kállay Simon fia: Imre hátramaradt özvegyének, nemkülönben Domonkos, Kállay Imre fiának részére: Ibrányi Gergely fia: Miklós ellen, ki a *Kállóhoz* tar-

vizsgálata szerint következő alkatrészekből áll: fajsúly: 0.99543, alkohol (szesz): 8,4%, sav: 0.61725%, hamu: 0.1950%, borkő: 0.2520674%, kivonat: 1.80%. Kezelése többszörös lefejtést kiván. Tömeges kivitelre a homoki bor a legalkalmasabb, a legkeresettebb; tehát nagyban termesztve biztosan s búsásan jövedelmez. (Herman Ottó „Szabolcs aranybányája“ cimü „nyilt szózata.“ Nyirvidék. 1880. év, 36. sz.)

[1]) Ez adatokat Ferenczy Bertalan, római kath. esperes-plebános, Lengyel Endre, görög kath. lelkész és Benedikt Bernáth rabbitól nyertem. G. P.

[2]) Hampel József: „Szabolcsmegyei múzeum.“ 24. l.

[3]) Horváth Mihály: „Magyarország története.“ 1871. Pest. 58. l. és Jászay P.: „Magyar nemzet napjai.“ 198. l.

[4]) „Városaink a tizenharmadik században.“ 1878. Budapest. Szalai J.

[5]) Városi levéltár.

[6]) Szirmai: „Szathmár vármegye esm.“ 1809. év. I. k. 38. l.

tozó Fertő-tavat erőszakosan kihalásztatván, 1160 darab jó halat elvitt s ismételten 70 darabot halásztatván, ezt is elvitte. (Leleszi levéltár. Anti. fasc. 11. Prot. A. A. I. fol. 440.)

1386-ban vizsgálati parancs küldetik Mária királynőtől a leleszi konventhez Nagy Egyed (pro Egidio Magno), Bogdán Demeter fia részére, Kállay Demeter fia: János ellen, a ki amazon, a *kállói* szálláson (elől: Butyka, Félegyháza, Császárszállás cimen nevezve), erőszakoskodást követett el.“ (Leleszi levéltár. Antiqu. Prot. A. A. II. Nro. 9. fol. 8.). 1425. évben vizsgálati parancs küldetik Zsigmond királytól a leleszi konventhez, Miklós-, Kállay Lenkes fia-, és János, Lőrinc, László ugyanannak fiai számára: János, Kállay Szaniszló fia- és ennek némely barátai ellen, kik azoknak *némely kállói jobbágyaikat* bebörtönözték.“ (Leleszi levéltár. Antiqu. Prot. A. A. II. Nro. 41. fol. 539.).

A leleszi konventben levő okmányok közül ezen itt idézett kivonatban említtetik legelőször a Kállay-család kállói birtokos gyanánt. Van azonban kezeim közt egy más kivonat, melyből az látszik, hogy a Kállayak, Kállóhoz való birtokjogukat érvényesiteni már előbb is igyekeztek. Ugyanis 1414-ben: Kálló, Miklóstheleke, Perked, Beer (talán Biri), Thót-Kálló (talán a mai Kis-Kálló), Nagy-Semjén, Téth, Napkor és Apagy bizományként adatott Panyolay János fiának: Ferencnek; azonban a Kállay Lenkös fia: Miklós, és Szaniszló fia: János és még a Miklós fiai, névszerint: István, László, Zsigmond; Kállay István fiai: István, János, Lőrinc; s a László fiai ez adományozásnak ellentmondanak. (Leleszi levéltár. Metalium Comit. Szabolchiensis. Nro. 13°.).

1434-ből már ismét világosabb adatunk van. Ez évben t. i. vizsgálati parancs küldetik Zsigmond királytól a leleszi konventhez, néhai Kállay János hátrahagyott özvegye: Dorottya, nemkülönben ugyanennek fiai: István, János és Domonkos érdekében, Kállay Lenkösnek is mondott Miklós ellen, ki amazoknak egyik kállói jobbágyát kegyetlenül megverette; ezenkivül azoknak több Kis-Kállóban lakó jobbágyaikat is megütlegeltette. (Leleszi levéltár. Antiqu. Prot. A. A. III. Nro. I. Ann. 1434. fol. 369.).

Ezekből tehát nyilván van, hogy a XV-ik század első felében *Kálló* lakossága a Kállay-család jobbágya volt [1]).

Arra is van adatunk a XV-ik század elejéről, ugyancsak a leleszi konventből, hogy: *Kálló* ekkor már oly jelentékeny hely volt, a hol

[1]) Kálló városának birtokviszonyaira nézve, valószinüleg a Kállay-család levéltára (a magyar nemz. múzeumban) fog összefüggő adatokat nyujtani; melyeket „Nagy-Kálló város s végvára története“ cím alatt önállóan, később ohajtanék számos már kezeimnél levő adataimmal együtt feldolgozni. G. P.

*

heti vásárok is tartattak. 1413. évben „vizsgálati s idézési parancs küldetik Borbála királynétól, Kállay Lenkös fia-, Miklós érdekében: Lenkös fia-, Zsigmond, és Panyolay János fia-: Frank cimborái ellen, ki amannak némely Semjénben lakó jobbágyait, kik *Kállóba* heti vásárra útaztak, agyonnyilazni akarták.“ (Leleszi levéltár. Antiqu. Prot. B. B. I. Nro. 6. Ann. 1413. fol. 564.).

Majd a mohácsi vész (1526. aug. 29.) után, midőn Magyarország teste két, sőt három részre is daraboltatott; midőn Délmagyarországot Buda várával együtt a török birta; Felső-magyarország az osztrák házat ismerte urának; Erdély és a kapcsolt részek pedig magyar születésü és érzelmü, nemzeti fejedelmek alatt küzdtek a magyar nemzet önállósága, szabadsága s függetlenségéért; tehát ekkor *Kálló* és vára, az 1574. évi 5. törvénycikk által végvárrá, lakossága várőrséggé minősittetett. Ezen időtájt kállói várkapitányok voltak: Pixendorfi Reuber János [1]), Prépostváry Bálint [2]). Mint végvár szerepelt aztán Kálló 1574—1711-ig, vagyis a II. Rákóczy Ferenc szabadságharcát befejező Szathmári békekötésig. 1595-ben Báthory Zsigmond az erdélyi fejedelemséghez kapcsolta [3]). A következő évben már ismét a magyar királysághoz csatoltatott. 1604. okt. 29-én azonban Bocskay István foglalja el Kátay Mihály kapitány- és parancsnoktól. Ugyancsak Bocskay István fejedelem, a Korponán összegyült rendek (1605. nov. 10.) közmegegyezésével, 1605. december 12-én kelt adománylevelével, a véghelyeken lakó hajdukat, amennyiben azelőtt nemesek nem lettek volna, nemesi jogokkal ruházta fel, és hogy el ne széledjenek: *Kálló* egész város, Nánás, Dorogh, Varjas egész puszták, Hadház, Vámos-Pérts, Sima és Vid helységben levő részjószágokkal s az ezekben levő minden királyi haszonvételekkel, rendszeres katonai szolgálatok teljesitésének feltétele alatt, megajándékozza; egyszersmind minden rendes és rendkivüli adózás, bér vagy kamara-nyereség, dézma, kilenced és bárminemü paraszti terhek viselése alól örökre felmenti [4]). Miután azonban később a kállói várbeli cs. kir. őrség s a *Kálló* városát biró hajdúk között gyűlöletes viszálkodások támadtak: Báthory Gábor fejedelem követei 1608. szept. 2-án már azon alkudoznak, hogy *Kálló* Nádudvarért s Kaba pusztáért megcseréltessék [5]). A csere meg is történt

[1]) Szűcs I.: „Debrecen város tört.“ I. k. 238. l. és Tutkó József: „Kassa város tört.“ 110. l.

[2]) Szirmay A.: „Szathmármegye esmerete.“ II. 160. l.

[3]) Városi levéltár.

[4]) Városi levéltár.

[5]) Történelmi tár. 1880. évfolyam. II. füz. 321. l.

1609. szept. 13-án; de a kállói hajdúknak nem Nádudvar, hanem Böszörmény adatott, olyan joggal, a minővel Kállót birták. A kállói hajdúk a böszörményi jószágban még ugyanazon évben egy más külön adománylevél mellett beiktattattak. Idők multával Kálló kamarai jószággá lett (1640.). A Kállay-családnak ugyanekkor, csereképen s kárpótlásúl Kálló helyett adatott Farkas-Aszó, Szathmármegyében fekvő egész helység, melybe Kállay György, Pál és István 1641-ben be is iktattatnak [1]). A XVII-ik század alatt igen sok viszontagságon ment át Kálló városa s végvára. Most egyik, majd másik fejedelem, majd megint a király birja; most Tökölyt, majd I. Lipótot, most II. Rákóczy Ferencet, majd I. Józsefet ismeri urának. Ezen ingadozásnak Kállóra nézve véget vetett az 1711-ki szathmári béke. Utolsó várkapitánya volt: Eckstein János. Kálló azonban 1749-ig még kamarai jószág maradt.

Emlitettük már, hogy Kállónak már a XV-ik század elején heti vásárai voltak; mi arra enged következtetni, hogy Kálló, e vidéken, már akkor is jelentékeny központi, forgalmi hely volt. A XVI-ik század végéről s a XVII-ik századból pedig világos adataink vannak, melyek azt bizonyitják, hogy itt az ipar igen jelentékeny fejlődési fokra jutott. A céhek (a csiszár-kovács-lakatgyártó, a szabó, a csizmadia, a szűcs-varga céhek) kiváltság-leveleiket az 1616—1654. évek közötti időközben nyerték; továbbá a vidékben létező városok iparosai: a bátori, nánási, nyiregyházai sat. iparosok a kállói céhekhez csatlakoztak. 1666—1852-ig volt salétromgyára, serfőző háza, postája. A XVIII-ik század elején már kórháza sat. A túlsulyban levő reformált hitfelekezetnek a XVII-ik század közepétől volt Kállón jelentékeny középiskolája (városi vagy latin iskola, mint azon időben nevezték), egész 1852., illetve 1857-ig, mint majd az „Iskolaügy“ cimü külön fejezetben látni fogjuk. Kálló tehát ez időben is már nemcsak hadászati, hanem közmivelődési tekintetben is számot tett.

1711. után szabadalmait a város elveszitvén, be kellett olvadnia, lemondva kiváltságairól, teljesen a vármegyébe. És ez igen nehezen történt meg. A kállói lakosság a vármegye rendeletei, adózás sat.-ről hallani sem akart. Ragaszkodott, mégpedig makacsúl, konokúl régi kiváltságaihoz. Midőn kezdték belátni, hogy daccal semmire sem mehetnek, utóljára is a vármegye fog parancsolni: hogy e kötelékből kibontakozhassanak, a város hadnagya és teljhatalmú küldötte, Nagykéri Vályi Papp János 1728. dec. 15-én Pozsonyban, N.-Kálló város örökös megváltására nézve a kamarával 33,000 frtban megegyezik; le is fizet

[1]) Leleszi levéltár. Ann. 1641. Nro. 233.

belőle 800 frtot; de némely értelmetlen s rövidlátású polgár zenebonáskodása miatt e váltságból semmisem lett [1]).

1749-től 1816-ig folyvást tartó perben állt egymással a Kállay-család és Kálló város lakossága az u. n. „Szállások“ miatt. 1749-ben a Kállay-család, tized (dézma) adása mellett, a szállást kinek-kinek kezén hagyta; de a lakosság a dézmát 1762-ben megtagadta s a per emiatt húzódott tovább. 1776-ban a család nyer; 1786-ban pedig a lakosság s ekkor dézma mellett a szállások a lakosságnak odaitéltettek. Ez eseményről a ref. egyház jegyzőkönyvében ily feljegyzés olvasható:

„1786. dec. 18. Ezelőtt tiz esztendőkkel a Ttes földesuraság viafacti kihajtván a lakosokat a már azelőtt majd száz (?) esztendőktől fogva birtokában volt Félegyházi pusztából, melyet szállásonként birtak a kállói lakosok, minden contributio nélkül; most 1786. dec. 18-án sok költekezés, törvénykezés után visszaadatott II. József császár s király parancsolatjából az emlitett puszta a város lakosainak, akár nemesek, akár parasztok légyenek; valamint a három (reform., római és görög katholikus) ekklézsiákhoz tartozó szállások is. Mely resignátiókor én Fazekas György (az idősebb) és Tisztel. Horváth Márton a pusztán jelen voltunk, én hallgatóimmal együtt. Ott volt Tttes Nemes Szabolcsvármegye Viceispánja T. Jármy Mihály úr, református, t. assessor Krucsay László, római katholikus; főszolgabiró T. Zoltán István, ref.; és egy esküdt Váradi N. ref. és az egész pusztát körülhatárolták“ [2]) sat. A család azonban tovább perelt és 1816-ban a szállásokat megnyerte. Perelt ismét Kálló, a város is; de végre a „szállások“ nagyobb része idegen kézre került s a per elévült. Ezzel a város, mint testület, vesztett a „szállások“ közt mintegy 200 holdnyi földet s ezzel együtt boldogulhatásának egy lényeges feltételétől, mint testület, elesett.

A fentebb elősorolt ipari, kereskedelmi viszonyok s helyrajzi fekvésénél fogva, melyszerint épen középpontján feküdt e város a régi Szabolcsvármegyének: a XVIII. század második felében N.-Kálló városa lett a megye székhelye. Igy épittetett itt, a város középpontján, a legszebb helyen, a ma is épségben levő imposans „vármegyeháza.“ Homlokzatán a megye cimere, kőbe vésve van beillesztve s a cimer körül, szinte kőből metszett szalagon, ezen felirat olvasható: „Publico aedificavimus,“ „MDCCLXIX.“ Épiteni kezdte a vármegye 1740-ben; tehát majdnem húsz évi munka után lett a monumentális épület 1769-ben befejezve [3]). Ezen időtől fogva 1876. év októberig N.-Kálló volt a

[1]) Városi jegyzőkönyv. III. sz. 128—131. lap.

[2]) Ref. egyház jegyzőkönyve. II. sz.

[3]) Ezen a maga idejében, a maga nemében remeknek mondható collossalis

megye székhelye; a megyei politikai, köz- és társadalmi élet középpontja; a megyei közmivelődés góca, gimnáziumával, s a szabolcsi nemesség találkozó helye; a megyei tisztujitások, véres verekedésekkel végződött választások szintere, mely alkalmakkor megtörtént, mint egyebek közt 1836-ban is, hogy a pártszenvedély vak dühétől vezetett „nemesség“ egy lakóházat, melybe az ellenfél főemberei beszorittattak, a földig lerontott, izzé-porrá tört. A napokig tartott véres restaurációnak számos halott s még számosabb sebesült lett az áldozata. E városban tartá fényes udvarát a híres Kállay Miklós alispán, kinek asztalánál, e század elején, nap-nap után 60 emberre volt teritve. E gazdag földesúr udvarában, mint nagy müvészet-pártoló, tartott zongoramestert, egy olasz énekesnőt, egy tenoristát és egy bassistát, kik zenészek is voltak s ebéd előtt, ebéd után, hegedűn és gordonkán játszottak. Ebédlőjében órát nem tartott, nehogy valaki megijedve a nagy időtől, társaságot bontson. Igy beszéli ezeket el „naplójában“ [1]) Balogh István, egy agg magyar szinész, ki társulatával 1815-ben Kállóba vetődvén, az épen akkor következett megyei gyülések alkalmával több előadást tartott s társulatának bizonyos számú tagja naponként, egymást felváltva, a nevezett „alispán“ asztalánál ebédezett és vacsorált; a szinház pénztárának jövedelmét Kállay Miklós mindennap száz frtra egészitvén ki.

1848. szeptember havában Nagy-Kállón, mint a megye székhelyén szenteltetett fel „a szabolcsi önkéntesek“ zászlója.

1849-ben, az orosz csapatok embertelenségei miatt a város sokat szenvedett. „Az 1849-ik, a magyar előtt örökre szomorú emlékü évben — igy ir azon időről Szondi László, a reform. egyház lelkipásztora — julius végén már száguldoztak be kozákok Kállóba; augusztus végén és szeptember elején, a paplakon muszka major és kapitányok, adjutáns, pópa és hadnagyok szállásoltak, mindössze 44-en, tömérdek károkat téve. Voltak közöttök emberileg gondolkodók; de voltak a baromnál alábbvalóbbak is. Vajha! valaki a fejemet és szemeimet vizekké változtathatná, hogy sirathatnám meg eléggé az akkor kiállott nyomorú-

épületet közönségesen „Kállói várnak“ is nevezték. Igy nevezték pedig e várnégyszögszerü vármegyeházat azért, mert a nyugoti részében, a föld felett s a föld alatt azon híres börtönhelyiségek voltak s megvannak ma is, melyekben Siros Pista, Gesztely Jóska s több ily megbélyegzett utonállók, lókötők s kapcabetyárok, a társadalom fenés tagjai tartózkodtak; mégpedig régebben meglehetős szigorú fegyelem alatt: vasban, kenyéren és vizen. Ezen még ma is épségben fennálló „Kállói vár“ tehát megkülönböztetendő az előbbi századokban szerepelt és 1711-ben lerontott „vártól.“ G. P.

[1]) „Magyarország és a Nagyvilág.“ 1878. évi folyam. 50. sz. 791. lap.

ságimat“ [1]). Hogy bánásmódjuk e vad martalócoknak milyen lehetett, arra nézve tájékozást nyujthat egyebek közt az is, hogy Kálló város főbiráját megcsapatta egy orosz tiszt azért, mert a biró nem volt képes parancsát azonnal teljesiteni [2]).

1861-ben, a tisztújitások alkalmával, ismét Kálló lett szintere a hazafias pártok mérkőzéseinek; valamint később a hatvanas évek végén is, 1876-ig, mikor a megyék rendezéséről szóló törvény intézkedései következtében, a megye székhelye a szomszédos Nyiregyháza lett. Kálló pedig megmaradt a nevéről nevezett közigazgatási szolgabirói járás székhelye s középpontjának. Ezenkivül jelenben e városban van: kir. járásbiróság telekkönyvvel; VIII osztályu állami főreáltanoda; kir. adóhivatal; megyei kórház 80 beteg számára elegendő szobák és ágyakkal; itt van elhelyezve a vármegyeháza épületének fényes főispáni lakosztályában a „szabolcsmegyei múzeum.“ Van három keresztyén (reform. római és görög-katholikus) és egy mózes-vallásu hitfelekezet, mindenik külön templom- és lelkipásztorral; együtt hat fi- és két nőtanitóval működik számos társadalmi egyesület: cassinó, polgári olvasó-egylet, működvelő-társulat, az állami főreáltanodai szegény tanulókat segélyező egyesület, korcsolyázó egyesület sat. A város lakossága és népességéhez képest, a társadalmi élet élénk s életképességét áldozatokban mutatja ki [3]).

[1]) Egyházi jegyzőkönyv. II. db.

[2]) Katona Sándornak hivták e birót. Illő, hogy, ez embertelen eljárás által szenvedett megaláztatás miatt, neve emlékezetben tartassék. G. P.

[3]) N.-Kálló város különlegességei közé tartozik: „a kállai kettős;“ tartozott régen: „a kállai hóhérral“ való fenyegetés; és: „a kállói egyes“ . . .

A „kállói kettős“ egy férfi és egy nő által, kettősben járt táncnem, melyet sajátos zene mellett lassan, lejtve, andalgó lépésekkel kezdenek és járnak végezetig, megtartván a test délceg, sőt büszke állását, melyet a tánc kezdetén vesz.

A „kállói hóhérral“ való fenyegetés onnan ered, hogy N.-Kálló városának 1711. előtt, mig végvár vala, pallosjoga is volt s a vétkesek: tolvajok, káromkodók sat. felett eféle itéletek mondattak ki: „hóhér által megcsapattassék;“ „a hóhér által nyelve kivágattassék,“ vagy: „a hóhér által felakasztassék,“ a mint ezeket alább a „vallás-erkölcsi“ külön rovat alatt az olvasó megtalálandja. A pallosjog igényelte, hogy a hóhér is helyben, Kállón lakjék, s különös találkozása a véletlennek, a hagyomány szerint épen azon telekben, hol jelenleg dr. Jósa András, nagyhírü orvos és műtő, a megyei kórház igazgató főorvosa, egy felettébb humánus érzelmü s gondolkodásu egyén úri laka emelkedik; azon nagyhírü orvos laka, ki oly sok kedves és becses életet mentett már meg, sokszor merész operaciók által, családnak, hazának! A „kállói egyes“ a vármegyeház hátulsó részében levő börtönhelyiségek közt, egyes emberek számára külön-külön börtönhelyiség — de nem szoba, hanem inkább csak ketrec — volt, melyben se állani, se kinyujtózkodva feküdni, hanem csak keservesen ülni lehetett; hova hetenkint egy-két napra a nagyobb bűnösöket zárták. G. P.

II.

A nagy-kállói ev. ref. egyház reformációja s történetei időrendben. Szabolcsmegye reformációjáról vázlatosan.

A) A reformáció s alakulási küzdelmek időszaka. (1526—1710.).

A nagy-kállói lakosság, mint fentebb már jeleztük és mint a leleszi levéltárból nyert kivonatok s több királyi rendeletek és országgyűlési végzések igazolják, a XIV—XV-ik századokban, a Kállay- és ezzel rokon családok földesúri hatalma alatt volt. A XVI-ik század leforgása alatt azonban N.-Kálló városának ugy birtokviszonyai, mint politikai állapota nagy változáson mentek át.

A mohácsi csata után (1526. aug. 29.) Magyarország három részre osztatott. Az ország déli részeit a török hódoltatta meg. Az északi s nyugoti rész Ferdinándot ismerte uralkodójának; Erdély pedig és a „kapcsolt részek“ Zápolya Jánost választák királyokúl. A határvonalak iránya azonban mindúntalan ingadozott és változott. Magyarország a megnevezett hatalmak között osztály tárgyát képezé. Mindenik uralkodó minél nagyobb részt kivánt belőle magához ölelni. Kálló épen azon részén fekszik az országnak (Szabolcsmegye keleti része), melyen az elválasztó határvonal áthúzódott. Ezen helyrajzi fekvésénél fogva, a csaták és békekötések kimeneteléhez képest, most az erdélyi fejedelemséghez, majd az osztrák házból való uralkodók által kormányzott területhez tartozott. 1549-ben I. Ferdinánd király biztosa Salm Miklós és Izabella királyné biztosa Martinuzzi György között, Nyirbátorban, Kállóhoz két órányira, értekezés tartatik az egyezkedésre nézve. 1551-ben I. Ferdinánd hadai Nyirbátor alatt (N.-Kállón túl, kelet s az erdélyi részek felé) állanak [1]). Az 1574. évi 5. törvénycikk által Kálló végvárrá, lakossága várőrséggé tétetvén, a kir. kamara birtoklása alá jut. Kormányzói a várban parancsnokoló fő- és vicekapitányok lesznek, kik közül Reuber János főkapitány (1575. körül) a reformációi tanok hive [2]). „1575. Borbély Györgyöt, Magyarországban az Báthori István hadnagyát az *kállaiak* elfogák és Ruber (talán Reuber) Sárosvárában tarták fogva“ [3]). 1595-ben Báthori Zsigmond az erdélyi fejedelemséghez kapcsolja; de a következő évben már a magyar királysághoz visszacsatol-

[1]) Debrecen város története I. köt. 138. l.

[2]) Kassa története. Tutkó József. 110. l.

[3]) Tört. tár. 1880. IV. füz. Székely krónika. 643. l. Közli: Barabás Samu.

tatott. 1604. okt. 29-én megint Bocskai István erdélyi fejedelem foglalja el. Majd 1609. szept. 13-án, Böszörménynyel cseréltetik ki. 1642-től I. Rákóczy György fejedelem lesz Kálló és végvárának ura, kitől 1645-ben szabadság-levelet (privilegium) nyer. II. Rákóczy György fejedelem is birja; de később I. Leopold uralma alá kerül, kitől 1669., 1681., 1687., 1690-ből keltezett, származott s a város levéltárában eredetiben maig is látható kiváltság-levelekkel Kálló szabadalmai megerősittetnek. 1711-ben, a szathmári békekötés értelmében, Kálló is véglegesen az anyaországhoz csatoltatott. Politikai hátterül egyelőre ennyit.

* * *

A mohácsi vész előtt, II. Lajos magyar király alatt (1517—1526.), Luther tételei és iratai már behatoltak az országba [1]) és több helyen viszhangra is találtak. Szabolcs ugyan általában nem tartozik azon megyék közé, hol egyik vagy másik nagyhirű reformátor húzamosan tartózkodott volna; de közvetlen szomszédaiban: Zemplén, Bereg, Szathmár, Hajdumegyék, illetve ezekben Sárospatak, Munkács, Beregszász, Óvár, Erdőd és Debrecenben a Kopácsi István, Sztáray Mihály, Kálmáncsehi Márton, Dévay Biró Mátyás, Batizy András sat. működése örökre elévülhetlen nyomokat hagyott.

Hogy Szabolcsmegyébe mily úton-módon, kinek közvetitésével hozatott be a reformáció: erre való nézve biztos adataink hiányzanak. Ennélfogva csak a viszonyok, körülmények, történelmi tények összefüggése és egymásra hatásából kell következtetnünk a valószinüséget. Annyi tény, mint Lampe-Ember Pál emliti, hogy *Kis-Várda*, Szabolcsmegyének a XVI-ik század elején legjelentékenyebb városa, főispáni tartózkodási helyül szolgáló várával, azon magyarországi városok között szerepel, melyek mindjárt ez új szellemi mozgalom kezdetén befogadták az újitott vallást. Ezen városok: Ujhely, Sárospatak, Pápa, Debrecen, Erdőd, Beregszász, Csenger, *Kis-Várda*, Szathmár, Székelyhid, Munkács [2]), sat. Tény, hogy Kis-Várdát a Drugeth, Melith, Eszterházi, Zokolyi, Homonnay, Nyáry, Krucsay [3]), sat. főuri s nemesi családok birták a reformáció idején s többnyire az új vallás hiveivé lettek. Való, hogy a már jelzett időben, a megyei gyülések a kis-várdai várban tartattak s igy e város vala a szellemi központ, hol a fentebb már megnevezett reformátorok közül egyik vagy másik Munkács és Beregszászból Debrecenbe és vissza, vagy Tokaj, Tarcal, Patakról Erdődre s visszautaztában, Szabolcsmegyén menvén keresztül, Kis-Várdán a fővárosban

[1]) Ker. Egyháztörténet. IV. füzet. Debrecen. 1882. 251. l.

[2]) Lampe: Hist. Eccl. Ref. in Hung. etc. 1728. év 636. l.

[3]) Kis-Várda város tört. Budán. 1872. év. 7. l.

és szellemi központon megfordulhatott. A szájhagyomány pedig azt tartja, hogy a legelső szervezett reformált egyház Kis-Várda mellett a *jékei* lett volna; de erre sem az egyházmegyei, sem más eddig általam kutatott családi s közlevéltárban irott adatot nem találtam. Történelmi tény, hogy a szabolcsi egyházmegye eddig ismert legrégibb esperesei, részint a kis-várdai, részint a pálcai (Kis-Várda mellett félórányira) ref. lelkészek voltak, ugy Lampe-Ember Pál [1]) feljegyzése, mint az egyházmegyei levéltárban [2]) meglevő „esperesi névsor“ szerint. Mindezen adatok azon vélemény mellett bizonyitanak, melyszerint a reformáció csakugyan Kis-Várdán s vidékén, tehát Szabolcsmegyének északkeleti részén terjedt és erősödött meg leghamarabb.

De azt, hogy Szabolcsmegyében, mindjárt kezdetben (1526—1550.) nagy mérveket öltött a reformáció terjedése, adatok igazolják. Révész Imre szerint: „a felső-szabolcsi egyházmegyének volt oly jegyzőkönyve, melyben már 1547-ben voltak eredeti bejegyzések“ [3]). Ezen jegyzőkönyv azonban mai napság az egyházmegyei levéltárban már fel nem található. Révész Imre ezen állitását maga is Sinai Miklós következő megjegyzésére alapitja: „De Anno 1547. haec in protocollatio invenitur: Salarium Pastoris Keresztuth Flor. 40. Extract. ex matric. Tractus“ [4]). Sinai Miklós tette ezen jegyzést 1781. julius 21-én, midőn a *már* akkor s jelenben szólva *még* akkor N.-Kállón, a megye házában elhelyezett vármegyei levéltárat átkutatta. Keresztút, ma Kótaj, mint ref. egyház ma is létezik. A vasúti hálózatok készitését előző időkben Kótaj a Tokaj-Kis-Várda és Tokaj-Beregszász, illetve Tokaj-Szathmári országútban jelentékeny közlekedési hely volt.

Szabolcsmegye reformációjára befolyással lehetett a fejedelmi Báthory-család, melynek ősi fészke Nyir-Báthor ma is jelentékeny hely itt s történelmi emlékekben gazdag; főként csúcsives ref. temploma nevezetes régészeti tekintetben. A Báthory-családnak azonkivül is nagyterjedelmü birtokai voltak Szabolcsban. Egy családtag, Somlyai Báthori Anna, épen neje volt a reformáció egyik védőoszlopa Drágfy Gáspárnak, ki saját várában, *Erdődön*, 1545. szept. 20-án, az első protestáns zsinatot összehivta és meg is tartotta. Ugyancsak Somlyai Báthory

[1]) Lampe: Hist. Eccl. Reform. in Hung. et Transylv. 1728. 627. l.

[2]) Egyházmegyei levéltár IX. köt. „esperesek nevei:“ Csengeri János, pálcai lelkész, esperes 1596. évben; Csehi Pál, pálcai lelkész és esperes 1601-ben; Pataki Bálint, kis várdai lelkész, esperes, 1604.; Margitay Péter, kis-várdai lelkész, esperes, 1622. sat. (Az esperesek teljes névsorát lásd alább a kállói lelkészek névsora mellett).

[3]) „A levéltárak rendezéséről.“ Révész Imre. Debrecen. 1868. év. 38. l.

[4]) Sinai Miklós: „Kézirat-gyüjteménye.“ Debrecen. XI-ik köt. 61. lapján.

Anna második férje, Ecsedi Báthory György tartotta, neje birtokán, *Óváriban*, 1554. március 3-án a *harmadik*, *Erdödön*, 1555. február 24-én (a második erdődi s) a *negyedik* prot. zsinatot [1]).

Az 1552. év december 1-én tartott beregszászi zsinaton (Beregmegye), többek közt, jelen volt egy *Kállay Lukács* [2]) nevü lelkész is, kiről Balogh Ferenc, debreceni tanár s jeles egyháztörténelmi iró azt vélelmezi, hogy: „lehetett kállói fi, sőt talán kállói lelkész is“ [3]). De e véleményt okmánynyal igazolni nem tudjuk. Hanem az igenis való, hogy az 1567. év február 24—26-ra Debrecenbe összehivott zsinaton, a betuliai vagy nyiri [4]) (most felső-szabolcsi) egyházmegye is képviselve volt. Ugyanezen nyiri vagy betuliai [5]) tractusból az 1569. év október 10-én tartott *váradi* zsinaton jelen voltak Kéri Péter, szamos-szegii, Varsányi Nikodemus, varsányi lelkészek [6]).

Azt, hogy a reformáció lassan, majdnem észrevétlenül terjedt és csak nyomról-nyomra, lépésről-lépésre haladva tette hóditásait, az egyháztörténelmi irók kimutatták s a XVI-ik században tartott első prot. zsinatok végzései igazolják. Ha itt a reformáció indokairól s térfoglalásáról futólag megemlékezünk, azt csakis a történelmi fejlődés és az összefüggés kedvéért teszszük.

A reformáció indokai hazánkban is, mint Európa többi államaiban, ugyanazok valának. „A vallási szertartások üres formákká aljasultak; a tudomány és az erkölcs elevenségét értelmi homály, erkölcsi romlás váltá fel [7]). A püspökök nagy része — mond Horváth Mihály [8]) — a világi urakkal fényben, pazarlásban, világi kedvtöltésekben vetélkedve kéjelgett, s hogy költséggel győzze, kincsszerzésben fáradozott. Az alsóbb rendü papságról Balogh Ferenc után azt mondja Zsilinszki M. idézett

[1]) A XVI-ik században tartott magyar ref. zsinatok végzései. Kiss Áron. Budapest. 1881. 4., 27, 32. l.

[2]) Hist. Eccl. Reform. in Hung. etc. Lampe. 1728. 104. l.

[3]) Balogh Ferenc sajátkezü levele irataim közt. G. P.

[4]) A XVI-ik században tartott magyar ref. zsinatok végzései. Kiss Áron. Budapest. 1881. 613. l.

[5]) Az egyházmegye ellenvetésére nézve az egyházmegyei levéltárban ilyen feljegyzést találunk: „Pro memoria. Nomen Suum accepit Senioratus Betuliensis, seu Szabolcsiensis, a Castro olim per Und Duc. Hungarorum, e Scythia egressorum aedificato et de suo nomine Zabolts cognominato. Habuit ab olim Ecclesias 76, nunc: Anno 1783. numerat 95, prter Filiales. Primus Senioratus hujus Senior: Joannes Csengeri. Anno 1596 “ Egyházmegyei levéltár. 9. köt. 1. lap.

[6]) Hist. Eccl. Ref. in Hung. 248. l.

[7]) Magyar országgyülések vallásügyi tárgyalásai. Zsilinszki Mihály. Budapest. 1880. 3. l.

[8]) Horváth Mihály kisebb tört. munkái. Pest. 1868. év. III. 11. l.

műve előszavában, hogy: „Gosztonyi János, győri püspök (1510—1525.) keserü hangon panaszolja egy francia tudós barátjának, hogy a papok között alig találtatnak már olyanok, a kik teljesen értenék azt, a mit olvasnak és énekelnek. Innét van — ugymond — hogy közöttük legtöbbnek szive száraz, lelke rideg, mint a jég, s a lelkészi szent cselekményekben oly közönyös, hogy mig az ajkakon a szent énekeket mondják, szivök, melyben többé nem ég az isteni lélek heve, nem érti ajkaik szózatát“ [1]). Egy püspök pedig abból a korból igen elfogadható tanú.

A szerzetrendek- s zárdai életről pedig a reformációt előzött századokból igy ir egy másik történetiró: „a szerzetrendek a hajdani szigorú fegyelemmel egészen felhagytak. A kegyes életnek egykori szent helyei, a zárdák, az erkölcstelenség, dorbézolás, henyeség és más rút bűnök tanyáivá váltak. A szomszédos férfi és női zárdák lakói, minden szemérmet levetkezve, nyilvánosan szőtték bűnös viszonyaikat“ [2]).

„A reformációnak tulajdonképeni oka nálunk is — irja Zsilinszki M. — az avignoni pápák idejétől fogva oly gyakran hangoztatott egyházjavitás szükséges voltában, egészségesebb erkölcs-vallási viszonyok utáni vágyban és az általános megujhodás szellemében keresendő.“

A fentebb mondottakból már ugyan ő azt következteti, hogy: „a reformáció az elnyomott, a lealázott emberi szellem forradalma volt, melynek nagyszerü jelentősége nemcsak abban áll, hogy a ker. vallást visszavezette őseredeti forrásához, a bibliához, és hogy ezt a középkori hagyományok salakjaitól megtisztitotta; hanem kiválóan abban, hogy a keresztyénséget a tudománynyal és az élettel kibékitvén, az emberiség legnemesebb törekvéseinek, a haladásnak, a felvilágosodásnak alapelvévé lőn“ [3]). Mihez ha hozzáteszszük, hogy a magyar reformátorok az istenitisztelet nyelvévé, közegévé a magyar nyelvet tevén, vitatkozásaikat szóval és irásban leginkább magyar nyelven folytatván, ezek által a magyar nemzeti müveltséget, a nemzeti érzületet és tudatot fejlesztették, erősbitették; a biblia forditásai s egyéb irodalmi működésök által számos nyomdák felállitását idézvén elő, a magyar nemzeti irodalom fejlesztésére azon korban legjelentékenyebb befolyással voltak: elmondtuk igen röviden, mint ily szerény mű terjedelme engedhette, a reformáció indokait s szellemi hasznait általános és magyar nemzeti szempontból.

[1]) Zsilinszki M. Magyarorsz. gyül. vallásügyi tárgyalás. Budapest. 1880. 4. l. Balogh Ferenc. „A magyar prot. egyháztörténet részletei“ után. Debr. 1872. 20. l.

[2]) A keresztyén egyház történelme. Warga Lajos. Sárospatak. 1880. I. k. 438. l.

[3]) Zsilinszki M. „Magyarorsz. gyül. vallásügyi tárgyalásai.“ Bpest. 1880. 2., 4. l.

Arra nézve, hogy a reformáció lassan terjedt általában is, de különösen Magyarországon, adatokat szolgáltatnak a XVI-ik században tartott magyar reform. zsinatok végzései. Annyi bizonyos, hogy a reformáció kezdetben, Magyarországon is Luther szellemében terjedt el. Az első *erdődi* zsinat (1545. szept. 20.) végzéseinek VI. cikke azt tanitja, hogy: „az úrvacsorában *valósággal* adatik a Krisztus teste és vére. (Tehát egészen katholikus értelem s felfogás!) Akarjuk pedig — mond tovább — hogy a Krisztus rendelete minden egyházban anyai nyelven, illő tisztelettel sat. szolgáltassék ki“ [1]). A gyónást pedig még fentartandónak nyilatkoztatja. Általában „mondhatjuk — irja Kiss Áron többször idézett jeles művében — hogy e zsinat (Erdőd 1545. szept. 20.) még nem a Luther követők, hanem a római katholikusoktól való elválásnak volt **első** ünnepélyes megállapitása. Még eddig nem volt az új hitvallás megállapitva, nem voltak az új gyülekezetek külsőleg szervezve, még volt némi viszony a lelkészek és püspökök közt, a római katholikus szertartások sok helyen csak lassan mosódtak el . . . Ez volt az első kisérlet a független egyháztestület képezésére“ [2]), már t. i. az erdődi zsinat.

A beregszászi zsinat (1552.) már „elvetette a fülbegyónást és megállapitotta a nyilvános bűnvallást; vitatkozott az oltárok felől és elhatározta, hogy a mely helyen már a reformáció napról-napra való gyarapodása következtében az oltárok lebontattak és a templomokból kivettettek, nem kell azokat többé visszaállitani; a hol pedig még megvannak a templomban, használhatják azokat (még egyideig) asztal helyett a lelkészek, csakhogy épen és sértetlenül megtartsák az úrvacsoráról való tisztább és a pápai misével ellentétes tudományt“ [3]) sat. „Végre a debreceni nagy zsinaton, 1567. február 24-én (irja Balogh Ferenc) Méliusz Péter református püspök elnöklete alatt hozott kánonok által szerveztetett, a II. Helvét hitvallás elfogadása és aláirása által pedig az európai ref. egyházak kiegészitő részeül nyilatkoztattatott ki és szilárdittatott meg a magyar református egyház“ [4]). E zsinaton, amint már jeleztük, a nyiri traktus, hová Kálló is tartozott, képviselve volt. Azaz, a fentebb vázlatosan előadott viszonyok között Szabolcsmegyében is mindjárt a reformáció kezdetén elterjedt az új vallás, az új hit annyira, hogy az új hitet valló egyházak 1567-re már önálló, szervezett testületet (tractust) képeztek.

[1]) A XVI. század magyar ref. zsinatok végz. Kiss Áron. Bpest. 1881. 11. l.
[2]) Ugyanott. 8. l.
[3]) Ugyanott. 24. l.
[4]) Ker. Egyháztörténet. Balogh F. IV. füz. Debrecen. 1882. év. 255. l.

Az új vallás erősbödését 1550. körül különösen a politikai okok igen kedvezően mozditották elő. Erdély ez időben egyesittetvén Magyarországgal, e viszony megszilárdúlhatásáért I. Ferdinánd elnézte az új hit vallóinak térfoglalását; vagy legalább szigorú törvények hozatalától az *ujitók* ellen, a rendeket visszatartotta. A medgyesi országgyűlésen (1554. jun. 10.) „a vallásra nézve kijelentették, hogy a táborban levő különböző hitfelekezetűek bírjanak saját papjaikkal, de a különböző felekezetűek éljenek békében, egymást ne gyalázzák, ne szidalmazzák, különben a kiszabott büntetés alá esnek“ [1]).

Az 1555-ki pozsonyi országgyűlésen pedig a vallási ügy teljesen mellőztetik, mivel Erdély elszakadása forgott szóban [2]). A felvilágosodott és türelmes Miksa alatt (1564—1576.) nemcsak nagy előmenetelt tett, de virágzása délpontját érte el a protestantismus.

Ezen keretben és ily viszonyok között mikor vehette be Kálló az új hitvallást s mikor szervezkedett itt a reform. hitközség, teljes bizonyossággal meg nem állapitható. 1552-ből fekszik előttünk egy leltár, (a *Tájékozó* és Egyházművészeti lap 1881-ki folyam 1. szám 16—20. lapjain közölve, a magyar nemzeti múzeumban letét gyanánt őrzött *Kállay*-féle levéltárból) [3]) e leltár a nagy-kállói templom szerelvényeinek összeirását tartalmazza. Szerkesztetett 1552-ben, a törököknek hazánkba való betörésekor, a mikor is nevezett templom s egyház kincseit a község megbizható lakosai között, megőrzés céljából szétosztották. A leltár felerészben magyar nyelven van irva. Ennek címe: „*a nagy-kállay egyház ezüst marhájáról való lajstrom az ki Kállay Farkas jobbágyinál vagyon.*“ A lajstromba felvett egyházi kincsek: Lánczos Mihály, Szabó Simon és Csapó Osvald, Lánczos István és Csapó András, Szabó Mátyás és Jaxit Tamás, Filep Dékán és Wygh Jakab, Márton Barnabás és C . .-res Lászlónál helyeztettek el. A templomi ruhák jegyzéke ez: „Cathalogus indumentorum templi de Nagy-Kálló in tumultu turcico custodiendum et conservandum commissorum, et nomina eorum, quibus commissa sunt. 1552.“

Az egyházi kincsek közt, mint nevezett lap szerkesztője megjegyzi, szerepelt egy *zománcos kehely* (zomancyos keley), mely alatt — szerinte — valószinüleg oly sodrony-zománcos kelyhek egyikét kell érteni, minők a magyar ötvös-müvészet remekei gyanánt, ma is ismertek hazánkban. Legalább erre látszanak utalni — mond a tudós szerkesztő — a hangsulyozott zománcos jelző, továbbá a kor, végül Nagy-

[1]) Magyarorsz. gyül. vall. tárgyalás. Zsilinszki. Budapest. 1880. év. 69. l.
[2]) Ugyanott. 72. l.
[3]) Közli: Bunyitai Vince.

Kálló helység földrajzi fekvése, mely a sodrony-zománcozás főfészkéhez, Erdélyhez közel esik.“ „Összegezvén (szerkesztő, t. i. dr. Czobor Béla) a nagy-kállói egyház kincseit, a leltárban előforduló *ötvös-tárgyak* ezek: 1 ezüst úrmutató; 2 zománcos, 2 közönséges ezüst, 3 réz kehely; 4 ezüst patena; 1 nagyobb és 1 kisebb ezüst kereszt; egy pár ámpolna tállal, ezüstből; 1 ezüst ostyatartó; 1 füstölő, tömjéntartó-csolnak a vele járó kanállal, ezüstből; 1 ezüst pacem; az ezüstnemüek összesen 23 gira értéküek, 39 nehezék hiján. Az akkori pénzérték szerint mintegy 92 arany frtot képviseltek, ma pedig — régészeti műbecsöket nem is tekintve — körülbelől 368—460 frtnyi összeget képviselnének. *Szövetek és ruhanemüek:* casula összesen 10, melyek között egy aranyszálakból és gyöngyökkel hímzett, 1 phoeniciai bibor-szövetü aranynyal áttörve, 1 fekete (vagy sötét viola) bibor, 1 sárgásba játszó bibor, 6 kamuka szövetből készült volt, mely utóbbiak élén egy aranyos és szines selyem virágokkal ékitett vörös, és egy aranynyal áttört zöld emlithetők, utánok egy szintén virágos vörös, sima vörös, 2 sima fehér zárják be a sort; egyházi palást (cappa, pluviale) volt 3, mégpedig egy sárgásba játszó bibor-szövetü, 1 vont aranyszálakból szőtt, és egy vörös virágos kamukából készült példány. Az egyházi ruhaneműek lajstromát a fönebbi öltönyöktől egészen eltérő célú és a legegyszerűbb darab, egy sima fehér kamuka oltár-abrosz rekeszti be. . . . Ma már mindezen értékes egyházi szerelvények közül mit sem mutathatunk föl; szerencse, hogy legalább a leltár sovány szövege föntartá számunkra e becses tárgyak ismeretét“ [1]).

Hogy ezen értékes ötvös-tárgyak és templomi ruhák visszakerültek-e még később (1552. után) a nagy-kállói római katholikus egyház birtokába, vagy azok kezén kallódtak el, a kiknek megőrzés végett átadattak, vagy az ellenségeskedéseknek végvárával oly sok izben s nagy mérvben kitett Kállón a dúló hadak pusztitásai miatt enyésztek el, vagy reformáltatván a kállói egyházközség, mindezen értékes egyházi kincsek a puritán szinezetü ref. istenitiszteletnél, mint feleslegesek mellőztettek; vagy talán az 1863. évben a római katholikus templom leégésekor enyésztek el: oly kérdések, melyekre — adatok hiján — határozott feleletet nem adhatunk. A jelzett egyházi kincsek azonban — a jelenlegi esperes-plebános Ferenczy Bertalan úr szóbeli közlése szerint, kinek szivességéből a fentnevezett adatokat tartalmazó füzethez jutottam — ma a nagy-kállói római katholikus egyház birtokában

[1]) Tájékozó és egyházmüvészeti lap. Szerk. Füssi Tamás, dr. Czobor Béla. Budapest. 1881. I. sz. 16—20. l. (Az idézetek leginkább dr. Czobor Béla, a tudós szerkesztő megjegyzései után közölvék).

csakugyan nincsenek meg. De valószínűnek tartom, hogy ezideig Nagy-Kállón csak római katholikus egyház létezett; valamint azt is, hogy a reform. egyház ezután, vagy talán épen ez időben (1552.) szervezkedhetett. Mert vallás s egyház nélkül, kivált azon időben, az emberek egy napig sem lehettek. Az új vallás, a reform. egyház pedig istenitiszteletét, szertartásait értékes egyházi ruhák, szentségtartók, keresztek sat. nélkül is teljesithette.

Mindez azonban csakis a viszonyokból levonható következtetés; vélemény, melyhez szó férhet; mert hogy határozottan ekkor alakúlt volna a kállói ref. egyház, okmánnyal igazolni nem tudjuk. Papjainak névsora a XVI-ik századból ismeretlen előttünk. Úrasztali készletei a XVII-ik század közepéről valók. Egy későbbi időből fennmaradt egyházi jegyzőkönyvben azonban ez állittatik: „A Nagy-Kállói Reformata Ekklésia egy a legrégibb magyarországi ekklésiák közül“ [1]).

Összevetvén már a felhozott adatokat és körülményeket, s figyelembe vevén, miszerint a szabadelvü és türelmes Miksa király alatt (1574.) Kálló végvárrá minősittetett s ugyanezen időbeli (1575. körül) „főkapitánya Reuber János, a reformációnak híve,“ „ki — mint kassai kapitány — több kassai ifjút, a vittembergi egyetemen, a maga költségén tanittatott“ [2]): elfogadhatónak látszik azon feltevésünk, hogy a kállói ref. egyház a XVI-ik században (1552—1580.) alakúlhatott; ezt annyival több joggal állithatjuk, mivel a várnépek, mint Kálló lakossága is, többnemű szabadalmakat élveztek, mint a következő századból alább látni fogjuk.

* * *

A görög katholikus egyház multjára nézve a következőket adhatjuk, a jelenlegi görög katholikus lelkész úr [3]) közlései szerint:

A görög katholikus egyház levéltárában nincs ugyan okirat, a melyből világosan kitünnék, hogy az itteni görög katholikus egyházközség a reformáció ideje előtt már létezett volna, de valószínüvé teszi azt e következő tényállás:

a) Taraszszovics László 1633-ik évben munkácsi püspökké választatván, főpásztori hivatalát (I. Rákóczy György fejedelemnek kegyét és pártfogását hitelvi különbség miatt, elveszitvén), csakis öt évig viselheté békével, az 1642-ik évben pedig hivatalától örökre megfosztatott s mint detronisált főpap, Ferdinánd király kegyéből nyert 200 frtnyi

[1]) A ref. egyház épületeinek összeirását tartalmazó melléklet, az I. sz. egyh. jegyzőkönyv mellett.

[2]) Debrecen tört. Szűcs I. I. köt. 238. l. és Kassa tört. Tutko József. 110—111. lap.

[3]) Lengyel Endre.

segély-pénzt s lakását N.-Kállóba tette át, hol 1648. augusztus havában elhalt. E körülményből következteti nevezett lelkész úr

b) hogy N.-Kállón a tizenhetedik század negyedik s ötödik tizedében már jól rendezett görög katholikus hitközség létezhetett, melyet a nevezett főpásztor az általa erélylyel folytatott canonica vizitációból bizonyosan ösmerhetett s épen ennélfogva választhatá lakhelyűl Nagy-Kállót, a hivatalától megfosztott főpap, hogy itt akkor már hite szerint való cultust találhatott, melynek áldásaiban vélt enyhűlést és vigasztalást találhatni.

Az 1661-ik évből fennmaradt legrégibb okiratában nevezett egyháznak, a görög katholikus hitközség *„Rácz ecclésia“* néven fordúl elő [1]). E körülményből ismét azt következteti görög katholikus lelkésztársam, hogy e városban a rácok, mint szláv népfaj, már a 16-ik században, sőt előbb is, itt és N.-Kálló vidékén is lakhattak s birhattak itt egyházzal is.

A legrégibb okmány a nagy-kállói görög katholikus egyház létezésére nézve, az I. Leopold király által 1670-ben kiadott kegyelmi levél.

Jelenben van a görög katholikus egyháznak két darab régisége. Egyik egy ezüst tányérka, olvashatlan rác felirattal. 1661-ik évből. A másik egy áldozó-kehelyre való selyemből készült takaró, díszes és gazdag kiállítással, ezen felirattal: „A város pénzén vette Rácz . . . . . a kállói egyháznak 1677-ik évben, az Atyának a Fiunak és Szentlléleknek nevében.“ A felirat rác nyelven van.

Ez a kifejezés: *„a város pénzén,“* ismét a vallási türelemről tanúskodik a XVII-ik századból; mert ugyanakkor már N.-Kálló város a reformátusokat is segitette s pártfogolta; sőt később a reform. egyház ügyeit kizárólag a nagy-kállói városi tanács intézte, a mint alább látni fogjuk.

* * *

A XVI-ik századból Szabolcsmegye reformációjára nézve, érdekesnek tartjuk még felemliteni, hogy a XVI-ik század utolsó feléből, nehány reform. egyházra nézve vannak igen világos adataink. Jelesül: „1584. március 23-án Julians (Gyulai) Mátyás, Somogyi Péter nevű *nyir-bátori* református nemes embertől, kapott akadémiai útra száz aranyat“ [2]). „1587. julius 17. Bogáti Márton baranyai fi, *gávai* lelkész, minden egyházi tiszttől megfosztatott, mert máglyával vagy magi-

[1]) Való, hogy Nagy-Kálló város azon uteáit, melyeknek déli végén a görög katholikus templom áll: nagy- és kis-rác uteának nevezik. G. P.

[2]) Egyházkerületi levéltár. Régi jegyzőkönyv. 595. l. (Révész Imre közlése szerint).

kus mesterséggel, a föld gyomrában elrejtett pénzeket keresett; azonban három hónapig letétetve lévén, bűnbánatot tartott, érette lelkészek s nemesek közbenjártak, s így jövőre nézve, kellő fogadás mellett, bocsánatot nyert“ [1]). A következő század legelejéről szinte érdekes, még egy szomorú eset és egy egyház-politikai, illetve inkább vallás-erkölcsi adat: „1605. junius 6. Bagdi M. Péter, *létai* pap, letétetett emberölés miatt; Debreceni Máté *encsencsi* pap pedig azért, mert egy férfit, kinek neje a fogságból visszakerült, megesketett“ [2]).

Az itt idézett adatok, a fentebbiekkel együtt azt igazolják, hogy a XVI-ik században, Szabolcsmegye mindenik részén (Kis-Várda, Pálca, Bátor, Léta, Encsencs, Kereszthút, Gáva) el volt terjedve s teljesen meggyökerezett az új hitvallás, a reformáció. Ezt bizonyitja azon adat is, melyszerint a szabolcsi ref. egyházak belhivatalnokainak díjlevelei az egyházmegyei levéltárban 1649-ben vannak összeállítva, mégpedig *ex archivo* 1595. De ezen 1595-ki első könyv nincs meg; azonban a jegyzet amellett bizonyít, hogy 1595. előtt Szabolcsban már számos ref. egyház volt [3]).

* * *

Felvevén a nagy-kállói ref. egyház történetének imént elejtett fonalát s átvezetve azt a XVII-ik századba: itt már biztosabb, szilárdabb talajon, világosabb nyomokon haladhatunk.

Közönségesen tudva van a történelemből, hogy a reformáció terjedése ellen, valamint Németországban, úgy hazánkban is mindent elkövetett a kormány, országgyűlés és a római katholikus főpapság. Mindjárt a mozgalom kezdetén, az 1523. évi országgyűlés megalkotta az 54. törvénycikket, melyszerint: „Minden lutheránust s ezek követőit és pártfogóit, mint nyilvános eretnekeket s a boldogságos szűz ellenségeit ő felsége, mint katholikus fejedelem, fej- és jószágvesztéssel büntesse“ [4]).

Pár évvel utóbb, az „1525-ik évi május 13-án, a Rákoson összegyűlt nemesség fenyegetések közt követelte a királytól, hogy mindazon német lutheránusokat, kik udvarában s a királyné körül (ki tudvalevőleg pártolta az új hit vallóit; sőt szívesen hallgatta udvari papja, Henckel Jánosnak, Luther tanai követőjének, az új vallás értelmében tartott beszédeit) tartózkodnak, kergesse el; ennek következtében hoza-

[1]) Ugyanott.

[2]) Ugyanott: 610. l.

[3]) Egyházmegyei levéltár. 1. sz. protocol.

[4]) A magyarországi prot. egyházra vonatkozó összes országos törvények. Beöthy Zsigm. Budapest. 1876. 1. l.

tott ugyanott a 4-ik törvénycikk, mely igy hangzik: „Minden lutheránus az országból kiirtassék; és akárhol felfedeztetnének, nemcsak az egyházi, de világi személyek által is szabadon elfogassanak és megégettessenek“ [1]).

A mohácsi vész után ugyan (1526. aug. 29.) még az egyházi s vallási kérdéseknél is nagyobb bajok foglalkoztaták az országot; a pártoskodás kezdetét vette s egyszerre két királya is volt az országnak: Zápolya János és I. Ferdinánd, az özvegy Mária királynő fivére. Ezek „mind a ketten a magok részére óhajtván megnyerni a papságot, mely mindig hatalmas tényező volt a fejedelmek politikájában, kemény parancsokat adtak ki a lutheránusok ellen; de törvényhozásilag mindaddig, mig trónjuk biztositottnak nem látszott, nem mertek intézkedni“ [2]).

Idővel azonban ez is bekövetkezett. Az 1548. évi 11. törvénycikk igy hangzik: „Az ország karai és rendei elhatározták, hogy az anabaptisták és sakramentariusok, kik még az országban vannak, a királyi Felség intése szerint, mindenkinek birtokairól távol üzessenek, s azokat, vagy közülök bárkit, az ország határain belől többé felvenni nem szabad“ [3]). Majd Erdélyországnak az anyaországgal való egyesithetésének kilátásáért mind a rendek, mind a „királyi Felség“ engednek. És, mint Szentiványi Márton jezsuita maga megismeri, 1560-ban csak *három* katholikus mágnás volt az egész országban; a legfőbb hivatalokat kivétel nélkül mind evangelikusok birták [4]).

A XVI-ik század végefelé minden megváltozott ismét. Rudolf országlása alatt (1576—1604.) megújul az ellen-reformáció. A jezsuiták újra behozatnak az országba. Majd a XVII-ik század elején, az 1603. évi november 11-én kelt királyi rendelet azt parancsolja, hogy az evangelikusok által Kassán, mintegy 50 év óta birt templom az Egerből Kassára menekült katholikus káptalan részére adassék át [5]); ugyanezen időben Erdélyben Básta betiltja a prot. vallást. A protestánsok mind itt, mind amott elkeserednek, mert üldöztetnek.

Ily viszonyok közt találta a protestánsokat a XVII-ik század hajnala.

Mi természetesebb, minthogy a hatás visszahatást szült. A protestánsok, vallásuk és hazájuk szabadságát veszélyeztetve, sőt megsemmisitve látván; a mellett igazaikat és erejöket ismervén, miután az

[1]) Ugyanott. 1. l.

[2]) Magyarorsz. gyül. vall. tárgyalásai. Zsilinszki M. Budapest. 1880. 23—24. l.

[3]) Ugyanott. 39. l.

[4]) A magyar prot. egyházra vonatkozó országos törvények. Beőthy Zsigmond. Budapest. 1876. 7. l.

[5]) Ugyanott. 7. l.

óvástételek sikerre nem vezettek, fegyvert fogtak jogaik védelmére. „A forradalom okai tehát régen megvoltak — mond Zsilinszki M. többször idézett jeles művében —, most Bocskay által csak a kitörés alkalma lett előidézve, mely nélkül szintén, ha talán valamivel később is, mindenesetre kitört volna a háború“ [1]). És Bocskay csakugyan megindúlt — többek felhivása következtében — Biharmegyében levő birtokairól (Sólyomkő, Kereki sat.). 1604. október 29-én már Kállót elfoglalta. „A protestánsok, kik eddig is csak azért tűrtek, mert nem volt megbízható vezérök, az elégületlenekkel ezerenként tódúltak Bocskay zászlója alá“ [2]). A hajdúk mind szintén Bocskayhoz állottak, Belgiojozó gróf császári vezér kecsegtetéseit, a gazdag zsold felőli ajánlatokat sat. megvetve.

Kálló tehát a Bocskay fejedelem birtokába jutott s 1609-ig maradt a fejedelemséghez kapcsolva. A XVII-ik század elején a kállói ref. egyház népes s elég jóhírű lehetett; mit sejteni, következtetni enged azon körülmény, hogy oly nagyhírű papjai valának, mint Milotai Nyilas István, később püspök s Bethlen Gábor fejedelem udvari lelkésze és Margitai Péter, később debreceni, majd szathmári lelkész és szinte püspök. Az egyházkerületi levéltár ugyanis igazolja, hogy: „1605. junius 5-én, a károlyi zsinatban ordináltatott Milotai Nyilas István Kállóba“ [3]). Ugyanezen károlyi zsinatban, a többek közt azon kérelem intéztetett Bocskay István fejedelemhez, hogy: ő fensége legyen őre a vallásnak, a pápista papokat pedig tiltsa ki mind Kállóból, mind másunnan, Tiszáninnen, Tiszántúl és Erdélyből [4]). Ime a visszahatás szomorú jele.

Ez időszerint tehát, bár a ref. egyház már elég erős lehetett Kállóban, mégis megvolt a római katholikus egyház is; és megis maradt — habár népességre nézve a reform. egyházhoz képest kisebbségben — a legviharosabb vallási zaklatások idejében, a mindkét főbb felekezetre (protestánsok és katholikusokra) nézve, de az I. Lipót korában különösen az üldözött protestánsokra nézve megpróbáltatást képező s ennek létét fenyegető XVII-ik században és azontúl is. Ezt igazolja az egri névtárból (1863.) Veszár István, nyiregyházai főesperes-plebánustól nyert adat, melyszerint 1713-ban, midőn a nagykiterjedésű egri egyházmegyében csakis 46 plebánia állt fenn [5]), s „az egész Szabolcsban csak

[1]) Zsilinszki M.: Magy. orsz. gy. vallástárgyalásai. Budapest. 1880. 259. l.

[2]) Ugyanott. 260. l.

[3]) Egyházk. régi jegyzőkönyv. 610. l. Révész Imre közlése a tiszántúli ref. egyházkerület levéltárából.

[4]) Ugyanott. 610. l.

[5]) Főt. Veszár István sajátkezű levele.

két lelkészség," ezeknek egyike a kis-várdai, másika a nagy-kállói vala [1]). Mindezen adatok igazolják, hogy Kállón a felekezetek közt a vallási türelem azon nehéz időkben (XVI—XVII. század) sokkal nagyobb mértékben volt meg, mint a XVIII-ik század utolsó felében, mint majd alább látni fogjuk.

Elfoglalván tehát Kállót Bocskay István, a reform. vallás szabadsága és megerősödhetése biztositva lett. Sőt több történt. Ugyanis Bocskay István fejedelem 1605., a Korponán összegyűlt rendek közmegegyezésével, azon év december 1-sö napjáról kelt adománylevelével, a véghelyeken szolgálatokat tevő *hajdúkat*, egyenként és együtt, amennyiben azelőtt megnemesitve nem lettek volna, megnemesitette, s hogy a hazának nagyobb szolgálatokat tehessenek, *Kálló* egész város, Nánás, Dorogh, Varjas egész puszták, Hadház, Vámos-Pércs, Sima és Vid helységbeli rész-jószágok birtokával s az ezekben levő minden királyi joggal, mindkét nemet illetőleg, rendszeres katonai szolgálatok teljesitésének feltétele alatt, megajándékozta [2]). 1609-ben Kálló Böszörménynyel cseréltetett ugyan meg és hajdú szabadalmait elveszté a lakosság, de nemesi előjogainak élvezetében továbbra is meghagyatott. Ily viszonyok bizonyára kedveztek az új, üldözött vallás megerősödésének Kállóban. De ezen kiváltságos helyzetnél fogva kedvezett Kállónak az 1606-ki bécsi béke, melynek a vallásról szóló pontja akként fogalmaztatott, hogy ő felsége a király, az ország rendeit, úgy az urakat és *nemeseket*, mint a szabad királyi és *mezővárosokat*, melyek a korona alá tartoznak, úgyszintén a végvidéken lakó magyar *katonákat* is hitökben sem maga bántani nem fogja, sem mások által háborgattatni nem engedi. . . . A rendeknek tehát szabad vallásgyakorlat engedtetik mindenütt az országban, úgy azonban, hogy abból a római katholikus vallásra semmiféle rövidség ne hárámoljék. A kath. papok és templomok bántatlanúl maradjanak s a lefolyt zavarok alatt elfoglaltak mindkét részről kölcsönösen visszaadassanak [3]). Ezen békekötés alapján hozatott a törvény, mely az 1608.: I. törvénycikkben ekkép foglaltatik: „A zászlósoknak, országnagyoknak, nemeseknek, valamint a szabad kir. városoknak és az ország összes karai és rendeinek, a magok és a királyi ügyész javaiban szabad vallásgyakorlat engedtetik; úgyszintén az ország végvidékein, a magyar katonáknak, saját hitök és vallásuk, valamint az azt önként és szabadon elfogadó mezővárosok s falvaknak mindenütt

[1]) Kis-Várda város tört. Györgyéni Ign. Buda. 1872. 19. l. Idézve az adatokat az Egri névtár 1863. I. LI.-ról.

[2]) Városi levéltár.

[3]) A magyar orsz. gyül. vall. tárgyalásai. Zsilinszki M. Budapest. 1880. 300 l.

szabadon hagyatik, és annak szabad használata s gyakorlatában senki azok közül akadályt ne szenvedjen; s nehogy a karok és rendek közt gyűlölködés vagy viszály támadjon: mindegyik hitfelekezetnek saját előljárói s felügyelői (superintendentes) legyenek“ [1]).

E törvények tehát biztositák Kállón az új vallás megszilárdúlását s a nagyhírü Milotai Nyilas István épen ekkor lakott és paposkodott itt 1609-ig; mikor Debrecenbe hivatott tanárúl [2]).

A kállói ref. egyház beléletéről ezen időből egyebet feljegyezve nem találunk.

A következő évben (1610.) ismét Pázmán Péter inditotta meg a mozgalmat a reform. egyház terjedésének meggátlása végett és hatalmas ékesszólása és iratai által sokat is ártott a protestantismusnak; számos főurat és főúri családot visszatéritvén a római katholikus egyház kebelébe. Irataira élesen, erős hangon, kiméletlenül — ilyen volt Pázmán támadása is — felelt Alvinczi Péter, előbb kassai lelkész, utóbb Bethlen Gábor udvari papja; egy tudományos készültségü theologus, kitűnő egyházi szónok s buzgó lelkész, mint Szilágyi Sándor történettudósunk őt jellemzi. A tiszántúli részekre, igy Kállóbá s vidékére azonban alig terjedt ki Pázmán téritési működésének hatása; itt ugyanis az „orthodoxa religio“ megtartá túlsúlyát s az Alvinczi könyveit kapkodták [3]).

De volt Kállónak és e vidéknek más baja. Mint végvár ki volt téve minden felkelés alkalmával — mi azon időben majdnem mindennapi vala — a zaklatásoknak. Azt irja ugyanis Pethőfalvi Pethő István, kir. táblai assessor, családi feljegyzéseiben, hogy: „mikor 1611. esztendőben, Báthory Gábor erdélyi fejedelemségekor, az *hajdúk* az urak és nemesek ellen feltámadának, *Kállót* megszállák, akkor az darahi házamtúl feleségemmel, gyermekeimmel *Szakmárra* futottam“ [4]). Hogy e felkelés nem valami jelentéktelen lehetett, azt feltünteti: „a felsőmagyarországi rendek közgyűlésének a szabolcsvármegyei felkelt hajdúkhoz (Kassáról 1610. aug. 4.) intézett intő levele,“ melyben irják egyebek közt, hogy: „ . . . mig kegyelmetek egyetért velünk . . . mi is minden oltalommal, segitséggel, jóakarattal leszünk kegyelmetekhez; . . . . sőt királyunk ő felsége, palatinusunk ő nagysága minden szabadságtokat megerősiti,“ sat. [5]). A törökök által is több izben nyug-

[1]) A magyar Prot. Egyh. vonatkozó összes orsz. törvények. Beőthy Zs. Budapest. 1876 10. l.

[2]) Túl a tiszai püsp. élete. Győr. 1812. 91. l.

[3]) Magy. Prot. Egyháztört. Monográphiák: „Bethlen Gábor és a kassai pap. Irta Szilágyi Sándor. Budapest. 1880. 2—3. l.

[4]) Tört. Tár. 1880. I. füz. 178. l.

[5]) Ugyanott. II. füz. 326. l.

talanittatott Kálló város és végvára [1]; de ezen zaklatások csak politikai háttér gyanánt szerepelvén e műben, azok részletes leirását, e helyütt mellőznünk kellett.

Az egyház ez időbeli életéből szinte csak egy másik nagyhírü lelkész neve maradt fel: Margitai Péteré; ki (1622.) kállói [2], debreceni, huszti, szathmári [3], kis-várdai [4] lelkész és végre szuperintendens lett. (Lásd alább: Lelkészek nevei között). Ugyanezen időből maradt fenn a városi perírátok közt egy végrendelet másolata, melyszerint Mérges István, kállói kapitány, ki török fogságban is volt Váradon, hagyott 100, idest száz frtokat a Kállai Reformata Ecclesiára, „a harangon — úgymond — rajta van a nevem“ [5].

A XVII-ik század második tizedében sok zaklatás, háborgatásoknak lévén kitéve a magyarországi protestánsok, főleg a jezsuiták részéről; bár az 1618-ki országgyülésen többségben voltak, mindamellett nem tudták kivinni, hogy az istentiszteleti háborgatások megszüntetése végett, a törvény határozottan, világosan szerkesztessék s a vallásháborgatók megbüntettessenek; ennélfogva a szorongatott protestánsok Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet voltak kénytelenek felhivni a vallásszabadság védelmére. Fellépését siker koronázta s megköttetett a nikolsburgi béke 1621-ben, melyben a protestánsok vallásszabadsága ujolag biztosíttatik. De azokban az időkben nem sok nyugalmat szereztek a békekötések, mert Pázmán és a jezsuiták állhatatosan izgattak „az eretnekeknek“ nevezett protestánsok ellen. Templomaikat elszedték (mintegy 300-at); vallásukat, istentiszteletöket [6] gúnyolták; a főbbeket címekkel, hivatalok és jószágok nyerésével édesgették a katholikus egyház kebelébe. Hiába útasitotta ki az országgyűlés a jezsuitákat és Pázmánt, a főizgatót az országból, mindez mitsem használt. A vallásháborgatás folyvást tartott; mi a protestánsok részéről ismét és ismét kihivta a harcot vallásuk szabadságának védelmére. Igy tartott ez nemcsak Bethlen Gábor idejében (1629. előtt), hanem a következő másfél évtizedben is, I. Rákóczy György fejedelemsége alatt, a linci (1645.) békéig.

Kálló a XVII-ik században át folyvást szenvedett a vallásszabadságért viselt hadakozások miatt. Szenvedett Bethlen és I. Rákóczy György alatt is, főleg azon körülménynél fogva, hogy „végvárúl“ alkal-

[1] Városi perírátok.
[2] Tóth Fer. Túl a tiszai püsp. élete. Győr. 1812. 101. l.
[3] Kiss Kálmán: szathmári ref. egyházm. tört. 1878. Kecskemét. 752. l.
[4] Egyházm. levéltár. I. sz. a.
[5] Városi perírátok.
[6] A magy. orsz. gyül. vallásügyi tárgy. Zsilinszki M. Budapest. 1880. 331. l.

maztatott és tekintetett, most Magyarország részéről az erdélyi fejedelemség ellen, majd megforditva az erdélyi fejedelemség részéről Magyarország ellen. Hogy milyen helyzetet teremtett sokszor a hadviselés, csak egy példát emlitek fel a sok közül. 1644. augusztus 6-án, azt irja ugyanis Kemény János, fővezér, I. Rákóczy György fejedelemnek: „pénzt sollicitáló ember, *kállóiak*, hajdúság, székelység, elég vagyon; tagadhatlan dolog, sok vagyon, *kinek egy patkóra való nincs*, mi lesz belőle, Isten tudja“ [1]).

Különös mégis, hogy Kálló ezen zaklatott viszonyok között is szemmellátható lag gyarapodott. Ipara tetemesen fejlett és virágzott. A céhek többnyire a XVII-ik század első felében nyerték kiváltságaikat s articulusaik szerint adózni tartoztak minden a céhbe belépő egyes „mester“ után, a nagy-kállói ref. ekklézsiának, a belépti díj (6 és 12 frt.) egyharmadával (2 és 4 frt.). A szabó céh privilegiuma ugyanis költ 1616-ik esztendőben, Nemes Debrecen város akkori főbirája neve alatt. Ennek „2. és 51-ik articulusa szerint illeti az Ecclesiát a béálláspénznek harmadrésze; egy béállás hat váltó frtra tétetik; harmada 2 váltó frt.,“ az ekklézsiát illeti. A lakatgyártó-csiszár-kovács céh privilegiuma, melynek szabályai 1625. julius 4-én a debreceni hasonnevü céhtől kölcsönöztettek s az ezt tartalmazó céh-könyvben 1622-ből már eredeti határozatok vannak bejegyezve [2]), kelt 1637. III. Ferdinánd aláirásával. Ennek első articulusa szerint „a céhmesterek immár *ennekutánna* az Ecclesia jövedelmére is, az ő tehetségek szerint, igazán gondot viselnek, és idejek eltelvén, hitök szerint arrul, az Birónak számot adnak. Az Ecclesia jövedelmi peniglen ezek: Valamely mesterré lejendők eő közzülök (akar ő közöttök) Mesterré lesznek, és beadgyák, az eő Mesterségek mellé való pénzt, az mely teszen az egész Mesterségh tizenkét forintot, ennek az harmadrésze leszen az Ecclesiához való [3]) sat. A csizmadia céh privilegiuma kelt 1648-ban, III. Ferdinánd aláirásával. Itt a 2-ik articulus szól a beállás-pénzről s az 12 frtra van téve; harmada, minden egyes mester után 4 frt., az Ecclesiáé [4]). És ezen szabályok s adatok mind azt igazolják, hogy a nagy-kállói ref. egyházat a céhek a XVII-ik század első felétől kezdve egészen a most folyó század közepetájáig (mint majd alább is látni fogjuk) szépen segitették.

[1]) Történ. Tár. 1880. II. füz. 288. l. Kemény János és Bornemisza Pál levelezése. Közli: Szilágyi Sándor.

[2]) A céh szabályait tartalmazó könyvben.

[3]) Ugyanott. Céh-szabály: 1-ső articulus.

[4]) Ref. egyházi jegyzőkönyv. III. darab. 20. l.

Majd „az 1645. évi linci békekötés alkalmával I. Rákóczy György fejedelemnek adatván Felső-Magyarországon Tokaj és Regéc vára, az ezekhez tartozó városokkal és falukkal, ezenkivül hét vármegye, u. m. Abaúj, Borsod, Zemplén, Bereg, Ugocsa, Szathmár és Szabolcsmegyék, a szathmári és kállói várakkal, ő is, itt is mindenütt segitette, mint kegyes és hitbuzgó református földesúr a reformált egyházakat és iskolákat“ [1]).

Hogy Kállónak jóakaró fejedelme vala I. Rákóczy György: azt igazolhatja az is, hogy a városnak (1644. február 24.) ő általa adott kiváltságlevél egyik pontja ekként hangzik: „Harmadszor: Mind az Praesidiariusok, Nemes és Míves rendek, *szabad Haydú emberek régi szabadságban* megtartassanak minden rendbeli Tisztviseleőktől“ sat [2]). A hajdú-szabadalmak közt bennfoglaltatott a vallásszabadság is.

A XVII-ik század közepetáján (1640—1680.) a kállói céhek nemcsak a társulatba lépő mesterek után fizettek az ekklézsiának egyharmad belépti díjat, hanem úrasztali készleteket is készíttettek bőségesen; a mi egyrészről a céhek népes és vagyonos voltát, másrészről a ref. egyház azon időbeli nagy népességét is nyilván mutatja. A szabó céh példáúl 1645-ben készíttetett egy ezüstből való, aranyozott poharat. 1648-ból van egy ezüst lapos tányér. 1657-ből egy ezüst, aranyos tányér; szélén egy lópatkó, benne egy kulcs (N.-Kálló város címere). Egy vastag patyolat-kendő 1662-ből. Három nagy kanna, melyek közül kettőt csináltatott a kállói lakatgyártó-csiszár-kovács céh 1664-ben. (Ezekről bővebben: az egyházi vagyon című rovat alatt).

Bármily küzdelmes volt tehát Bocskay, Bethlen, I. és II. Rákóczy György alatt Kálló és vele a kállói reform. egyház helyzete: mégis mind a város, mind az egyház gyarapodott, izmosodott, nőtt, mint a pálma a reárakott teher alatt. Bezzeg más idők s viszonyok következtek II. Rákóczy György halála után, özvegye Báthory Zsófia és másrészről I. Lipót alatt. Báthory Zsófia saját uradalmaiban a templomokat, paplakokat elszedte, a papokat elkergette; a pataki iskola jószágait elvevén: a tanárokat és a tanulókat menekülni kényszeritette. Másrészről az I. Lipót által kormányozott országrészben ugyanezt teszik a katholikus főpapok (Bársony Gy., Szelepcsényi, Kolonics) a protestánsokkal; t. i. templomaikat elszedik, papjaikat fogságra, 41-et gályarabságra itélnek s elküldik vasban Nápolyba. A titkos összeesküvések útján keresik az üldözött honfiak és protestánsok a menekülést; de ezek felfedeztetnek. Zrinyi, Nádasdi, Frangepán lefejeztetnek. Erdélyben a

[1]) Prot. Egyh. Isk. Lap. 1881. 51. sz. 1692. l.
[2]) Városi levéltár: eredetiben a szabadságlevél.

zavar, fejetlenség nőttön nő. II. Rákóczy György a kolosvári csatában hősi halállal elesvén: a szultán Barcsay Ákost nevezi ki Erdély fejedelmévé. Barcsayt meg Kemény János előbb fogságba vetteti, majd megöleti s maga az erdélyi fejedelmi széket elfoglalja. A szultán a Leopolddal tartó Kemény ellenében ismét I. Apaffy Mihályt nevezi ki Erdély fejedelmének. *Kállónak* e viszontagságokból, mint végvárnak, bőven kijut osztályrésze. A török 1660-ban Váradot bevevén, a 2000-nyi őrségből csak 200 marad fegyverfogható, ezeket a törökök Debrecenbe kisérték. Nehány száz huszár megtámadta a kisérő török csapatot, a basát le is vágta, de azután *Kállóba* menekült [1]). Majd Seydi pasa Kabát, Szoboszlót földig leégettetvén, Debrecent megsarcoltatván, *Kállónak* szándékozik tartani. A hajdúk közül még szerencsés volt, a ki eddig házanépével együtt Ecsedre, *Kállóba* menekülhetett. A török had Debrecen alól csakugyan a Nyirségre vonúl, prédál, pusztít, rabol. Az emberek a munkát abbahagyják; a gabona aratatlan marad s csak a török elvonúlása után aratnak, midőn a bujdosásból előkerűlnek az emberek, s két karácson közt is lehetett takarást látni [2]).

Báthory Zsófia, II. Rákóczy György özvegye, ennek halála után Szathmárt, Tokajt, *Kállót*, Ecsedet, Ónodot, I. Leopold császárnak átengedi [3]). *Kállóból* (1661. május 7.) azt irják Bécsbe, hogy a törökök Szabolcsmegyét hódoltatják [4]). Pár év mulva a szerencsétlen vasvári béke (1664.) után Szabolcsmegye s a hajdúság, a béke egy pontjának értelmében, a magyar királysághoz csatoltatik. Ezen a részen pedig Spankau, Kobb, Karaffa, Strassaldo kegyetlenkednek; sanyargatják a nemzetet, úgy, hogy a lázongások mindennapivá lesznek. Kezdetöket veszik a *kuruc* és *labbanc* név alatt ösmeretes harcok. A kurucok vezérévé lesz Tököly Imre, késmárki gróf. „A kuruc háború első kitörése 1672. év augusztus 28-án történt, Kende Gábor, Petróczi István, Szuhay Mátyás, Szepessi Pál által, kik a hajdúkat a felkelésre rábirták s ezek kurucoknak mondattak, a császáriak labbancoknak. A kurucok a protestánsok ellenei s erőszakos téritőin igyekeztek boszút állani. Kobb pedig a labbancok vezére, a kurucokat nyársba, karóba vonatta, kerékbe törette. Eleinte a kurucok szerencsével harcoltak, azonban Barkóczy István, kállói várparancsnok, rábirta a hajdúkat, hogy a

[1]) Tört. Tár. 1880. IV. füz. 748. l.

[2]) Debrecen tört. Szűcs I. II. k. 371. és 395. l.

[3]) Ugyanott. II. k. 434. l.

[4]) Tört. Tár. 1880. II. füz. 751. l. Regesták a külföldi levéltárakból. Közli: Marczali H.

kurucok ügyének pártolásával hagyjanak fel s térjenek a császár hűségére“ [1]).

Pár év mulva azonban, a kurucok ismét megújitották a harcot. Megjegyzendő, hogy az ország nyugoti részén, lázadásban való részvétel ürügye alatt, ekkor idézte Pozsonyba Szelepcsényi primás a magyarországi összes protestáns papokat (1674.), 250 körülbelől meg is jelent s az államügyész halálbüntetést kért rájok. De azért a legtöbb állhatatosan megmaradt hite, vallása s meggyőződése mellett. Ezek aztán előbb halálra, utóbb kegyelemből örökös várfogságra itéltettek és a kapuvári, komáromi, pozsonyi, lipótvári sat. tömlöcök lakói lőnek, hol sanyarú munka mellett éhséget, szomjúságot, durva bántalmazást, sőt még botoztatást is kelle szenvedniök. Ezek közül kisértetett 41 gályarabságra (Sélyei, Harsányi sat.). Ezek voltak indokai — a politikai s fentebb már jelzett kegyetlenkedéseken kivül — a kurucok ismételt felkelésének. Idézzük e harcokból csak a Kálló sorsára tartozó adatokat. 1681. szeptember havában Apaffy a kállói várat vivatta s a labbancoktól be is vette. 1681. novemberben azonban a németek már viszszaveszik. 1682. augusztus 16—20. közt Kálló várát ismét Apaffy foglalja el a kurucok részére. 1683-ban Kállóban megint a magyar király hadai szállásolnak [2]). Mig végre I. Apaffy Mihály, Erdély fejedelme meghal; II. Apaffy Mihály lemond; Erdély meghódol Leopoldnak (1690); Tököly Imre pedig Nikomediában telepedik meg. Ezen keretben a kállói várnak és kapitányainak többször igen dicstelen szerep jutott. A kállói ref. egyháznak pedig keserű pohár az egész szabolcsmegyebeli ref. papsággal és egyházaikkal együtt. Beregvármegye ugyanis több vármegyékkel is közlött levelében panaszolja, hogy Báthory Zsófia fejedelemasszony — bizonyos vallási kérdés kimenetelét be nem várva — recurrált ő felségéhez s extrahált egy protectionalet, Felső-Magyarország generálisa, gróf Csáky Ferenc úrhoz, melyben ő felsége parancsolja, hogy a fejedelemasszonyt protegálja, mely parancsolatot vévén a generális úr, ottan *kállói* és tokaji várbeli kapitányoknak parancsot adott, hogy a mit Báthory Zsófia fejedelemasszony emberei fognak parancsolni, ezt tegyék sub gravi animadversione, kik is magukat a vett parancshoz alkalmazván [3]) sat.

Hogy aztán mit parancsolt Báthory Zsófia fejedelemasszony a kállói várkapitánynak, azt biztosan nem tudjuk; de a fejedelemasszony jelleméből, s más helyeken (Patak sat.) tanusitott magatartásából követ-

[1]) Debrecen történ. Szűcs István. II. köt. 441. l.
[2]) Debrecen története. II. k. 453., 454., 456., 466. l.
[3]) Munkács városa és várának leirása. Balajthy Józs. Debrecen. 1836. 127. l.

keztethetjük, hogy a parancsok közt ott volt a protestánsok zaklatása, üldözése s háborgatása is. Sejteni engedik ezt az efféle feljegyzések: „Körmendi Péter püspök, a *kállói* vár kapitányát megkérettette, hogy a zarándi esperesnek elragadozott javait adassa vissza“ [1]).

A XVII. század közepén (1649—1650.) Váczi János kállói ref. lelkész levén az egyházmegye esperese: innen (Kállóból) indittattak a körlevelek a nagykiterjedésű szabolcsi egyházmegye egyes vidékeire, négy irányban. Ugyancsak ezen időben irattak össze (1649.) az egész egyházmegyéből a lelkészek s tanitók díjlevelei, részben ex Archivo Anno 1596. [2]). Sajnos épen reánk nézve, hogy a kállói egyháznak csak a neve van meg az egyházak nevei közt; az a lap pedig, melyen a chártának kellene irva lenni: üres. Valószinü, hogy a helyben lakó lelkész-esperes iratta a többit; a magáéra (Kállóra) nézve pedig gondolta, hogy: hisz azt úgy is tudja, minek irná be“ !! De azt nem gondolta meg, hogy milyen csorbát ejtett a kállói egyház történelmén e kis elnézéssel.

Ezen körülmények mind a kállói ref. egyház, mind a szabolcsi egyházak békés fejlődésére engednek következtetni 1650. körül. De ha I. Lipót, Báthory Zsófia és a Tököly-féle kuruc mozgalmak idején Kálló szenvedett: nem sokkal voltak jobb állapotban azon időben az egyházmegyebeli többi egyházak és az egész szabolcsi ref. egyházmegye sem. Ennek igazolására a sok közül idézünk egy egyházmegyei határozatból kelt feliratot, mely intézve volt Barkóczy István szabolcsi főispánhoz, az 1674. évi augusztus 3-án Kemecsén tartott gyülésből, s a szokásos megszólitás után ekként következik:

„Hogy az Nagy Kegyelmű In, Ngodat szerencséssen mind filyaiban boldogitsa, édes Romlott hazánk szükséges szolgálattyára, szíbül kivánnyuk!“

„*Naghos Klmes úr! Nálunknál is fellyeb érezheti Nagod, Éjjeli Nappali Hom (?) szakasztó Nyughatatlanságába, ez siralmas ügyét Réghi nagy Nevü édes Magyar Nemzetünkk, magha testében termett és emlöin neveltetett saját Fiaitúl útólsó pusztúlásra való tellyes hanyotlódását. Az Föld Tiszteletesseinek, minden tekintet kivül Catholicus és Evangelicussinak szabados fogdostatását; hallatlan pédáltatását és ezekhez járúlható siralmas törödését; Könyvező orczával titkos helyeken való bújdosását, és az minden erö nélkül maradott föld Népének, nem útólsó édes Gyámolyitúl való meghfosztódását. Mely eléghé kibeszélhe-*

[1]) Túl a tiszai püspökök élete. Tóth Fer. Győr. 1812. 145. l.

[2]) Egyházmegyei levéltár. I. sz.

tetlen ghonosznak nyöghve, púszta hallgatással való elszenyvedésétt, mind az Természet, s mind a jó okosságh, nem kevésigh kárhoztatná bennünk. Annyival is inkább lehetetlen hallgatnunk, mivel Klmes Parancsolattya is ért el Méltóságos Spankaú Generál úrk ő Ngk, az Tekintetes Nemes Vármegyének minden Rendére ezen fennforgó ghonosznak orvoslása felöl. Melyre nézve is leghinkább Árvahodott Ecclesiánk is, ez felső Méltóságk klmes Parancsolattyához accommodálván magát, s mind pedig halálhozó fájdalomvall érezvén édes Földünknek atyáskodó Nagygyainak minden órán szemünkláttára nevekedő ilyen siralmas sorsát.

Mellyekre nézve, ha az Ngod kglmes tetszése és ez dologa felöl való szükséghes Assecuratiója járúlna, tehát Esedező levelével édes Ecclánk azon Alsó Magyarokat requiralnája. Várván Istentől ebbéli járásúnknak bóldogh kimenetelét.

Minémű formába tettük pedig le erről küldendő irásunkat, im nem csak in Páribus, hanem authentice in ipso vero originali Ngod Méltósághos Tekinteti eleibe Censura alá küldöttük sok tekintetekre nézve. Ngod azért személyünkhöz ekkorig hathatósan mutatott, tölünk hálaadást érdemlő atyai kglmes indúlattyához méltóztassék errúl való kglmes tetszését jelenteni; és ezen szándékunknak processusa felől bennünket assecurálni. Tudván, hogy másképpen nem lészen bátorsághos, sem Tanátsos, akármely dolgúnkat inditanúnk. Várván Ngod erről való kegyelmességét, ajánljuk az mi Istenünknek kglmes óltalma alá az Ngod édes Hazánk óltalmában fáradhatatlankodó Életét. Ex congregatione Semi-partiali ad diem 3 aug. Kemecsini habita. A. 1674.“ [1]).

Ezen panaszos levél azonban még csak általánosságban adja elő a sérelmeket. Van az egyházmegyének egy másik felirata, melyben már a méltatlanúl gyanúsitott s rabságra vetett Nyakas Péter református egyén szabadon bocsátása iránt esedeznek [2]).

[1]) Egyházmegyei levéltár. Kemecsei gyűlés. 1674. augusztus 3.

[2]) Ki nem mondhattyuk több nyavalyáink közt leghközelebb ez felsőb napokban minémü lelkünk keserüséghével kezdők hallani, Ngtok s Klmetek nehézségét, Rab atyánkfia Nzetes Nyakas Péter ur ő klme aránt; mintha is ő klme Istene és vére ellen való Dolgokban magha ghondolatlanul mártotta volna ujjait: meghindulván ő Kle ellen némely Informatorok Relatiojábull lött Conceptus mely miatt is életének könyvezhető kárhoztatására mondatik, hogy sorsa jutott légyen. Ugy vagyon hiszszük Nagtokat Kket oly discretus, és az Igazság szerént Lelkiismerettel való Itélőknek lenni, mint is kiknek megelőzze Elméjökk Igazságát az Irgalmasságh. Melyre hogy annyival hajlandób lenne az Ngtok s Kkek Lelke, Ezen fellyeb nevezett Nemzetes édes Patronusunknak Artatlansagha felől nem tartóztathata megh bennünket

A kis-várdai gyűlésen (1674. év szeptember 4.) már a kéki és besztereci ref. templomok kirablása, egyes emberek megkárositása miatt jajdúl fel siralmasan Ibrányból — úgy látszik, az elfogott Nyakas Péter, szabolcsmegyei másod alispán [1]).

semmi tekintet, hogy tiszta lelkiismérettel Együgiü Ecclánk bizonságot ne tenne, ugy mint is kinek majd minden napon folyó cselekedetének nézellői, szavainak hallói levén nem lehet egyebet Lelkünkisméreti szerint róla mondanunk, hanem hogy Dilexent Gentem Nram, et quod aedificaverit nobis Ecclam. Ha mi pedigh ez Ellen valónak ismertetnék ő klmének, Beszédében, vagy Cselekedetében (kit mind az által, Experientia quotidiana approbante, nem remélünk). Az a Ngtok s Kmek bölcs Lelkétüll ne egyébnek itéltessék az eltávoztathatatlan szükséghnél és kemény Parancsolatnál. Mire nézve alázatos esedezésünkkel akarok Ngtok, Klmetek tekinteti előtt a mi Tudásunk szerint való Igazságát és ártatlanságát ezen Nemzetes Rab atyánkfiának delegálnunk és hozzá mutatandó, egyező vérséghe szerint való szabadulására alázatosan kérnünk; hitelt adván Ngtok s Klmetek ez mi együgiü Lelkünknek is. Több levén sokkalt a szabadságra való ok, mintsem Raboskodására; vagy a mi nagyob Életének fogiatására. Sőt ha . . . . a mi Tudásunk kivül, az rajta levő kemény Parancsolat miatt, mint köteles szolgája Nemes Vármegyéjének, találta volna is Ngtokat s Klmeteket, vagy csak is in tantó magához meghizetleniteni; emberi gyarlóságát nem tekintvén, mellyet is ha szorosan amaz mennyei Felséghez tekintene, akárki is magha maradása felől, mitt remélhetne? Annakokáért az Jézus Chrisztus szerelmében kérjük Ngtokat s Kket szánnya megh, vagy csak egyedül az mi minden Emberi erő nélkül maradott Árvaságinkat s Ecclankat. Hitelt adván Ngtok s Klmetek annak, hogy Jónásk sem hozhata szivére nagiub busulást Feje felett árnyékot tartó Borostyánnyának meghszáraztása, mint a mennyire való meggyenghülést sőt bizonyosan teljes elfordulást Nemzette, ez Tek. Nemes Szabolcs vármegyei lelki atyafiakk, az ő klmének vagy csak hosszu ideig való Raboskodása s fellyeb pedigh Halála! Ha annakokáért, böcsületes az Ngtok Ketek Lelke előtt a mi Lelkünk s Életünk, kérjük méghis az Christus nevében legyen böcsületes ez mi hellyes Tanubizonyságh tételünk is, esedezésünkkel egyetemben, nevezett édes Patronusunk hamaros szabadulása, és a közjóban fáradhatatlankodó Életének, Ngtok s Klmetek kegyelmességhe által lejendő, maradása véghet. Melyre is a mi Urunknak Istenünknek Lelke, hajcza megh az Nsgtok s Klmetek szivét. Hagyván Kglmes óltalmában azon mi Urunknak Inünkk a Ngtok, Ketek Életét! Ex eadem congregatione, Anno: ut supra *).

[1]) Ngtokk s Klmkk meghnyomorodott Rabsághomból is alázatos és hüséges szolgálatomat ajánlom; Istentől minden dolgaiban szerencsés boldogh előmenetelt kévánok Ngtokk s klmeteknek meghadatni.

Mind illyen Nyomoruságomban is,. nagy Lelki örvendezéssel örvendeztem azo, (n) hogy Ngtok klmetek Lelkét arra vezérelné, hogy az Rettenes, Éghben kiáltó s Isten eleibe felható vétkeket meghakarván orvosolni az Vitézlő Rendnek eleibe Edictumokat rendelt. Bizony dologh, ha valaha, most volna ideje Oda vagion az Frigyláda! Elaludt az szegény Mózes! Serkenyen fel Józsue, öltözze fel az Istennek sisakját; és vessen sorsot az alattavaló Nép közt, a holl találtatik az Babilloniai köntöss, adjon dicsőssséghet az Istennek és az Edictumot erősitse megh az Isten

*) Egyházmegyei levéltár. I. sz. kemecsei gyűlés. 1674. augusztus 3.

A kérés, esedezés, folyamodás mindenfelől özönlik, most a Tractushoz, majd Barkóczy István, szabolcsi főispánhoz [1]).

hatalmának félelmével; mert igy térne megh az Isten kegyelme is, mint réghenten az Népekhez! Ime csak mostan ugy mint ult: auguszti minemű rettenetes vétket cselekedtenek, kicsodák legyenek én nem tudom. De kitanulhatja Ngtok, s klmetek sorsot vetvén az Népek között. Kirül tudom az szeghény gyámoltalan, ügyefogiott kösségh is voltaképen fogja Nagtokat kket informálni; Reá mentenek az Beszteredzi és kéki Templomra és mind az kösségnek valami javaczkajei s mind ottan környülvaló Bujdosó Nemes Embereknek javokban prédát vetteténck, és magham is a mitt az szeghény Leányoval adtam kiházasitásának idejében, mindeneket elprédáltanak, a mi Nagiubb az Isten Tisztességére rendeltetett Eszközöket is hasonlóképpen minden Isteni félelem kivül elvittenek. Ilyen több elégh volt más helyeken is. Az Istennek dicsőssséghes szent szine látására kérem Ngtokat s klmeteket, Immár egyszer legyen latattya, s foganattya, ezen szegény kárvallott Emberek panaszit kegyes füleiben vevén, Tiszti és hivatallya szerént orvosollya megh, hogy az Ink kegyelme térjen Fejünkre, és negyven esztendeigh ne kellessék széllyel bujdosnunk az Pusztákat, mint az Izráelitáknak. etc. etc. (Ex Ibrány, die 1. Szeptbris. 1674.) *).

[1]) Spectabiles ac Magnifici Dni, Dni Nóbis Colendissi! Hogy a mi Urunk Ink a Ngtok, kelmetek Életét az ő dicsőssségére megh szentellye és tartsa, kévák!

Minémü sziv bággyasztó, s csak szintén mostanában esett. De a sok száz ilyek között elviselhetetlen dologh felől kelleték, Iterato (szegény Földünk megkárositottainak számát nem tudható sokasághátull kénszerittetvén az Jézus Chtus nevében). Ngtokat s Keteket, Nyomorult Ecclesiankk busitani elhisszük hozzánk való kegyes attyai Affictiojához képest keseredett lélekkel foglya érteni.

Lehetetlen ugyan mennyiséghét csak ez egyuttal esett kárnak is Regestralnunk: Minémüsége felől pedig ezen cselekedetnek azt mondhattyuk, hogy ha még az Hatalmas nemzet hallaná is, vére pesdülését magát megh nem óhatná az is. Tudniillik, hogy valaki szünhetetlenül egymást érő káromlásokkal, az magha Istene házára tartózkodás nélkül, szemérmetlenséggel rohannyon! Merő, az Isten lábainál letött szükséges Ruházatoktull az öreghebbektül fogva az czeczszopókig, nagy kegyetlen felrombollássával az eszközöknek, mindeneket megfosszon! Az életnek módgyához szükségesképen tartozó mind Igha Barmai nélkül hagion! És a mi rettenetesb, sok Ecclesiakat az minket boldogitható guk Ink dicsőségéhez rendelt szent Edényéktüll viszszakérethetetlenüll meghfoszszon! Akármely tiszta lelkiismeretü Tisztel. Idejü Egyházi személt, propria et violentosa authoritate hét izben is egy Nyomon azon Egy dologh felőll is, megh Esküssön; másfelől mégh is azokk is javokba sákmánt hányon! etc. etc.

Keseredetséghe miatt Lelkünkk ez hallatlan zavarral az magha saját vérei közt folyó czelekedetett lehetetlen leirnunk számlálhatatlanságha miatt az Egigh felható Jajszóknak, Ruhátlankodóknak, Nyavhatlankodoknak, Éhellhalásra s Kóldulásra jutottakk, kéket és fájdalmas vereséghett felesen hordozókk! etc.

Meghorvoslódása pedig, ez sokaktull koporsójokigh elfelejthetetlen Ghonosznak, Kitüll? Mikor? és mint légyen? megh haladgya s felül mullya a mi Együgyü de már talán meghgyógyulhatatlanull megh háborodott Elménket.

Ez napfénynél világosb dolgokat azért kénszeritteténk a Ngtok s ktek nagy discretioju és Affectusu Lelki eleibe terjeszteni, amaz Nagy hatalmas Urnak neve

*) Egyházmegyei levéltár. I. sz.

Ismét Barkóczy István főispán s kállói főkapitányhoz ir a tractus, a kis-várdai gyűlésből. Itt is, mint az előbbiekben a helyzet elviselhetetlen voltát rajzolják [1]).

Miután a vármegyénél s főispánnál hiába zörgetnek, a zaklatás, háborúskodás tovább tart, felirnak Nográdi Mátyás püspökhöz, mégpedig most már másodszor s kérik bajaik orvosoltatását [2]).

Mindezen adatok azt bizonyitják, hogy a szabolcsmegyebeli egyházak és egyes protestáns hitsorsosok nagyon sokat szenvedtek a kuruc-

alatt, kinek is árvahodott népének oltalmára és felséghes Neve dicsőségére nevezi magátt Ngtok s klmetek elő állattatottnak. Köteles hálaadó szolgái maradván ez kegyelemért Ink s Ngtoknak, ha orvoslása lejendene mind az jelenvaló, s mind az következhető ighen fájdalmas Ghonosznak. Melyre is ezekk hiteles hallása után ell hiszszük kész indulattal fordul Lelke Ngtokk s ketekk. Ajánlva mi is a meghmaradásnak hatalmas urának markába Ngtokat, kkett. Data Várda ut supra! etc. *).

[1]) Az sem Isteni sem Emberi félelmet tartani nem akaró nép minemü kegyességh ellen való cselekedetekre szokott légyen fakadni, megmutatyák azok az siralmas dolghok, mellyek édes nagy nevü Hazánkban saját kebelünkben nevelt fiaink általl naponként kezdenek esni. Támasztana Isten olly hatható eszközt, mely által az Isten népének illyen elszenyvedhetetlen Ghonosza orvosoltatnék megh! Láthattya Ngos klmes ur ez világh szeme, hogy nincs semmi Rendnek külömböztetése. Ez illyen dologh mégh az Pogány Nemzetben is hallatlan, hogy valaki az magha Istenére; annak szent házára és annak Házának szent Edényére támadgyon! etc. Lehetetlen Ngos Klmes ur puszta hallgatással elmulnunk ez nagy Ghonosz mellőll, holott is másforma Securitásunk emlegettetik vala minapi követ Attyánkfiai általl az oda alá való Méltósághos Rendtüll. Ha azért Nghod Klmes tetszése járulna, tehát az Isten házához és az ő népéhez való kötelességünkre nézve mégh egyszer ez egyuttal, nagiubb vigyázásra akarnók ő Ngokat és kemöket inditanunk! Másképpen az Ngod Klmes Commissioja nélkül netalán félő magunkra ennél is nagiubb veszedelmet ne hozzunk. Várván Ngod klmességét az nagy Isten óltalmába ajánljuk az Ngod kévánatos Életét **).

Ibidem et tunc (Várda. 1674. szept. 4.).

[2]) Tiszteletes Ur! Második Rendbéli ez Irásunk, Kedett Magunk vérétüll, ellviselhetetlen szorongattatásunk felől való Tudósitásunkróll, Noha ez Ghonosz változás alá vettetett sorsunkat Kedhez egymást érő levelünkben is eléghé nem declaralhatnok. Félelemmel tellyes szóllásunk, noha veszedelmes hallgatásunk is. Istenért esedezünk ur klmedk atyai kegyes és hozzánk köteles affictiojához képest, kérjük érezze megh a velőkigh behatott fájdalmunkat! Kit ha nem Regestrálhatunk is, mindazáltal meghérthett, Böcz követ Atyánkfiainak csak szavokból is. Az ebben való Assistentiat cum suis modis, mi csak az Kgd Ines discretiojára hadgyuk egyedüll. Várván maradásunkk ked által mutató jó hasznát. Kévánván, hogy a nagy K. Isten terjeszsze kgdre sok szent véghekre, mind lelki Testi áldásait ***).

Ibidem et tunc (Várda. 1677. szept. 4.).

*) Egyházmegyei levéltár. I. sz. kis-várdai gyűlés.
**) Ugyanott.
***) Ugyanott.

labbanc háború idején. A kállói egyház viszontagságairól, a város zaklatásaitól eltekintve, külön adataink nincsenek. Valószínű, hogy „mint artikulált“ hely inkább védve és mentve volt a kállói ref. egyház a fosztogatás sat. bántalmaktól. Az 1681. évi soproni országgyűlés XXVI. törvénycikke szerint Kálló is azon bizonyos kijelelt helyek közt szerepelt, melyeken a nyilvános istentisztelet tarthatása megengedtetett [1]).

Kállónak, mint végvárnak, utolsó szereplése volt a II. Rákóczy Ferenc által kezdeményezett szabadságharcban. Annak is inkább a kezdetén, 1703-ban. II. Rákóczy Ferenc ugyanis Bereghmegye felől jövén be Szabolcsmegyébe, elébb Kis-Várdának tartott, ennek mocsároktól körülvett várába zárkózván el a szabolcsi nemesség. Innen fordult Kállónak s ennek vára ellen rohamot intézett, azonban sikertelenül. Végre azt határozta Rákóczy (a város és vár körül homokbuckák közt táborozván), hogy a bástyákhoz közellevő istállókat gyujtatja fel, mi meg is történt. E körülménynél fogva a lakosság kényszeritette a vár parancsnokát, hogy a várat adja fel. Meglett s a parancsnok — Eckstein János — 40 emberével Rákóczyhoz csatlakozott. Eckstein később Rákóczynak egész odaadással híve s jeles vezére, 1709-ben Veszprém várának parancsnoka lett, melyet hősies védelem után, a vár falai rommá lövetvén az ellenség által, feladnia kellett, mikor Ecksteint Heiszter, császári tábornok lefejeztette. Rákóczy pedig bevevén a kállói várat 1703. julius 30-án, melyben — mint maga irá — négy kis ágyut és nehány mázsa lőport talált s ez lett egyelőre összes tűzérségi készlete. ezentúl Kálló a harc végéig az ő kezén maradt. Vára azonban elpusztult, elenyészett. A szathmári béke után pedig Kálló állandóan Magyarországhoz tartozott.

A kállói ref. egyház beléletéből ezen időszakból (1670—1710.) egyebet alig tudunk, minthogy egy pár lelkészének nevét ismerjük, kik közül egyik épen a szabolcsi egyházmegye esperese vala [2]).

Az egyház temploma, iskolája s egyéb egyházi épületei, hol valának a városban ezen egész időszakban (1526—1710.) s minő és mennyi épületei voltak, ezeket biztosan nem állithatjuk. A városnak, a XVII-ik századból, tehát azon időből, midőn itt még végvár vala és Kálló keritett város volt, maradt fenn egy térképe; ezen a ref. templom a város közepén, a mostan meglevő ref. templom helyén van feltüntetve [3]).

[1]) Lampe-Ember. 1728. 497. l.

[2]) II. Rákóczy Ferenc fejedelem emlékiratai. 1703—1711. Pest. 1872. Thaly K. 42—44. l.

[3]) Szabolcsmegyei múzeumban Nagy-Kállón van e kép.

Hogy iskolája, mégpedig úgynevezett „városi," vagy mint azon időben az eleminél felsőbb intézeteket nevezték, „latin" iskolája volt: azt abból is kell következtetnünk, hogy a reformált egyház megalakulásakor azonnal mindenütt állitott iskolákat és azokba tanitókat. Mint egy egyházi jegyzőkönyv is irja: „a férjfiui oskola fundáltatott azon egyidőben az ekklézsiával" sat. [1]). Hogy ez felsőbb iskola volt, igazolja ez az észrevétel: „az Kállai Scholamester és két fogoly diákok végett Laskodra való consultatiora lett currensnek fogadott ember által való küldésére az condemn. eccl. 28. den." [2]).

Igy telt el a kállói ref. egyházra nézve az alakulási küzdelmek időszaka, melyből a mai napig egyedül az úrasztali készletek maradtak fenn.

B) A megerősödés és szélesebb alapon való szervezkedés korszaka. (1710—1800.)

A szathmári béke (1711. máj. 1.) megköttetvén, ennek a vallásügyre vonatkozó pontja szerint a király *a törvények értelmében bevett* vallásokat védeni igérkezett. A római kath. papság azonban, hogy e törvényt is a protestánsok ellen fordítsa, azt kivánta, hogy a protestáns vallás ne *bevett* (religio recepta), hanem csak: a *béke* kedvéért *megtürt* vallásnak nyilvánittassék. És csakugyan háborgatták is őket. 140 templomot ismét elvettek a protestánsoktól. Ezek panaszkodtak, hogy még a zsidók is több kiméletben részesülnek, mint ők. Végre megjelent (1731. április 6.) egy királyi leirat, az u. n. „Carolina Resolutio." E szerint a kijelelt helyeken (articulalt) a szabad vallásgyakorlat megengedtetett; a földesúri jogok fentartattak; a protestáns lelkipásztorok számát a király határozza meg; de ezek is csak a *kijelelt* helyeken végezhetnek egyházi szolgálatokat, egyebütt a plebánus szolgálatával tartoznak a protestánsok élni. Szuperintendensek csak a király engedelméből választhatók; keresztelés dolgában a protestáns lelkészek a katholikus papság felvigyázása alá rendeltettek; vegyes házasságokat érvényesen csak a római katholikus lelkész köthet sat. Végre egy másik leirat (1734. október 20.) az ágostai és helv. hitvallásu egyháznak a szervezkedést megengedte. Ennek következtében a helv. hitv. a *bodrog-keresztúri gyülésen* (1734. nov.) szervezkedtek is. Alakitottak négy egyházkerületet (tiszántúli 13, tiszáninneni 8, dunamelléki 8, és dunántúli 9 egyházmegyével); valamint elhatározták azt is, hogy a szuperintendensek mellé főgondnokok, az esperesek mellé segédgond-

[1]) Egyházm. jegyzőkönyv. 1-ső db.

[2]) Egyházm. levéltár. I. sz. jegyzőkönyv. 1678. évi számadások közt.

nokok, a lelkészek mellé az egyes ekklézsiákban egyházi gondnokok választassanak. Ezek meg is történtek.

A Mária Terézia hosszú uralkodása alatt a protestánsok ismét szakadatlanúl háborgattattak. Panaszt is emeltek sokszor a trón előtt; de igen kevés sikerrel. A felsőbb iskolák állitása megtiltatott; a külföldi egyetemek látogatása megnehezittetett; a protestáns templomok elvétele még most sem szünt meg. Az épitkezéseket a római katholikus papság számtalan helyeken, mint meglátjuk N.-Kállón is, megakadályozta; a gyűlések tartása többször betiltatott. Ezen méltatlanságoknak csak II. József *türelmi rendelete* (Tolerantiale Edictum) vetett véget (1781. okt. 25.). Ebben a protestánsoknak teljes vallásszabadság engedtetett; kimondatott, hogy templomokat épiteni szabad, de csak torony s harang nélkül, de nem utcára; a protestánsok katholikus istenitiszteleten résztvenni nem köteleztettek; a reversalis érvénytelennek nyilvánittatott; a prot. papok a katholikus püspökök hatósága alól kivétetnek; gyűléstartás megengedtetik; a vegyes házasságból való gyermekekre: ha az apa katholikus, minden gyermek katholikus; ha az apa református, fia református, de lánya a katholikus nő és anya vallását kövesse sat. II. Leopold alatt hozatott az 1790—1791-ki XXVI-ik törvénycikk, mely a teljes vallásszabadságot törvénybe igtatja. Templomok, tornyok, iskolák épitését megengedi; tanárokat, tanitókat, gondnokokat szabadon választhatnak; a protestáns papok a betegeket és a rabokat szabadon látogathatják; a protestánsok minden hivatalra választhatók, ha a kivánt kellékeknek megfelelnek; templomaik elfoglalása tiltatik sat.

II. Leopold fia és utóda I. Ferenc, az $179^{0}/_{1}$. évi XXVI. törvénycikket megerősitette ugyan s nem engedte meg, hogy a protestánsok „eretnekeknek“ neveztessenek; azonban a helytartótanácstól származott több a protestánsokra nézve sérelmes rendelet, p. a vegyes házasságokra nézve; sőt némely helyeken az ev. egyház üldözése is megtörtént; megengedtetett azonban a reformáció háromszázados ünnepélyének a megtartása.

Ily viszonyok között e korszakban (1710—1800.), a nagy-kállói ref. egyháznak azon szerencséje vala, mint már jeleztük is, hogy articulált, azaz olyan kijelelt hely volt, hol a soproni országgyűlés (1681.) határozata értelmében, a vallás szabad gyakorlása s templom épitése megengedtetett.

Ezen törvényben biztositott előjogokkal élt is a nagy-kállói ref. egyház, kiváltképen a XVIII-ik században. Anyakönyvei már 1713—1735-ből vannak; csak 1735—1752-ig nincs ismét; de 1754-től már

megvannak maig hiány nélkül. Jegyzőkönyvet csak 1754-től találunk; eddig a nagy-kállói ref. egyház ügyeit a túlnyomó részben reformátusokból álló városi tanács intézte. Ez vezette az épitkezéseket; meghivta s *marasztotta* a lelkészt és tanitókat sat. Ezen egyházi jegyzőkönyv feljegyzése szerint [1]), a most is meglévő reform. templom alapja letétetett 1710-ben. E tényt az idézett jegyzőkönyv ekként adja elő: „a nagy-kállói reform. templom fundáltatott (minekutánna az előtte való elromladozott volna) ezen mostan folyó századnak elein, ugymint Krisztus születése után számlált 1710-ik esztendőben, mint annak e dolog emlékezetére irott Deák versek bizonyitják:

„Anno Milleno, bis Trecen, bis Quadrageno
„Bis Tria, bis Duodena, dies dum vertitur orbis.
„Dira Fames, Pestis, Bellum tria dura flagella
„Grassabant Regno, Kallo Templum extruit ortu“ [2]).

Alapitója volt a templomnak közönségesen a kállói szent ekklézsia, minden, a kit az ő szíve indita és a kinek szabad akaratja vala 2. Móz. 35. 20—21. v. Előljárók ezek voltak nevezetesek: Törös István (város hadnagya), Babolcsi István, Medgyesy Mihály, Újvárosy Mihály, Oszláni István, Debreczeni József, sat. Iró Deák: Klára András.“ „Fundáltatott pedig és megépittetett Isten segedelme által, az ő Felsége szent neve tiszteletére, azon Privilegiumok (szabadalmak) mellett, a melyeket közönségesen a Felséges Római császár s egyszersmind Magyarország királya, ezen nemes ország törvények könyvében Articulariter meghatároztatott. *Mind pedig különös tekinteti mellett Kállónak.*“

„Azon templomnak a zsindelyezése megújittatott 1738—1739. (és helyesebben 1740.) esztendőben, az ekklézsia közönséges költségéből, Nztes Vzlő Nagy Ferenc úr Hadnagysága s mellette levő tanácsa serénységek által.“ Ekkor tehát még Kállón külön kurátora az ekklézsiának nem volt; bár a bodrog-keresztúri gyűlés a gondnokválasztást megengedte.

A templom épitésére nézve a városi jegyzőkönyvben ezen időből ily feljegyzés olvasható: „1740. május 9. Áts Mihálylyal való conventioja az városnak, a Torony felől való oldalát az templomnak megzsindelyezvén, lészen 40 idest (azaz) negyven magyar frt., egy hordó ser és négy köböl kétszeres élet kenyérnek“ [3]).

„Azon templomnak *ablakait* (miután az elsők eltöredeztek), Isten

[1]) Egyh. jegyzőkönyv. I. sz.

[2]) Kálló alapjából új templomot épitett 1710-ben, midőn éhség, döghalál s háború, e három iszonyú csapás pusztitott az országban.

[3]) Városi régi jegyzőkönyv. 1740. jul. 19.

dicsőségéhez való buzgóságából megújittatta s kivűl megdrótoztatta azon szent Ekklézsia 1741. esztendőben.“

„1743. és 1744. esztendőben Nztes Szoboszlai Pap János úr Hadnagyságában (előbbi időkben rektor, később jegyző volt ugyanitt, mint alább látni fogjuk) épültek a *menyezet és a székek*, Néhai b. e. Végh Mihály uram özvegyének, kis-várdai Szabó Éva asszonynak azon szent végekre tett és ugyan halálával megerősitett Testamentomának végbevitele által.“

Áldás e kegyes emlékezetén! De legyünk igazságosak. Sokat adhatott e szent célra Végh Mihályné; hanem nem egyedül az ő adományából történt az épitkezés. Ugyanis a városi jegyzőkönyvben olvassuk: „1743. febr. 6. Ns. Potyondi Pálné asszonyom ő kglme, Istenhez való buzgóságából, mai napon isten dicsőségére adott 8 formalis aranyokat, melyek Ns. Gál János ő kglme kezébe adattak, hogy Szent-Mihályon levő felföldi emberektől vásároljon *templom padlásához* kivántató bizonyos számú deszkákat“ [1]).

Ugyanott van feljegyezve ez is: „Nztes Vzlő Nagy Ferenc úr ő kglme 138 magyar frtokat conferált isten dicsőségére, ebből 36 frt. a torony vakolásáért, 51 frt. a templom padlásoltatásáért, bizonyos fenyő-deszkák vételére adatott; 51 frt. ismét festék és más materialékra“ [2]).

A templom menyezetének készitési munkáját most is a városi tanács vezette, mi kitetszik abból, hogy az alkudott az épitő asztalosmesterrel. Erről ily feljegyzést találunk: „A templom padlásoltatása eránt megalkuván Ns. Tanáts Novák György nevü asztalossal; conventioja e szerint lészen: 1. Minden tábláért egy-egy márjás; 2. Tíz-tíz táblától egy-egy véka búza; 3. Ugyancsak tíz-tíz táblától 6—6 font hús; 4. Tíz-tíz tábláért 6—6 poltura pálinka és ugyancsak 6 itce ser“ [3]).

Hogy az épitkezési pénzt a város hadnagya és tanácsának felügyelete alatt kezelte az épitkezések vezetésével megbízott egyháztag még 1743-ban is, megbizonyitja ezt a következő utalvány-féle jegyzet: „Committáltatik N. Veze András ő kglmének, hogy körülötte levő Eccla pénzéből Templom padlását felszegezni kivántató bizonyos számú ezer lécszegeknek megvételére *agyon* hat vonás frtokat, acceptáltatik. Datum Kallovias 3. Jun. 1743. Per. Jur. Notar“ [4]).

Ez az itt nevezett Veze András az épitkezéseknél nagy szolgá-

[1]) Városi jegyzőkönyv. 1743. febr. 6.
[2]) Ugyanott. 1743. febr. 9.
[3]) Ugyanott. 1742. okt. 18.
[4]) Városi levéltár.

latokat tehetett a nagy-kállói ref. egyháznak; mert jutalmúl, épen ezért, egy darab földet kapott a várostól, az úgynevezett „*szállások*“ között. Igazolja ezt a városi jegyzőkönyv, melyszerint: „Nemes Tanáts szabados dispositiojában lévő *egy darab szállás* adatott contractualiter Veze András ő kglmének és két ágon levő örököseinek (tekintvén ebben ő kglmének az ekklézsia körül való szíves és sok rendbéli fáradozásait is), tíz vonás frton, melynek szomszédjai“ sat. [1]). „Szállások“ alatt értendő N.-Kálló határának azon külső, hasonfele része, mely a várostól napnyugot felé Nyiregyháza és Új-Fehértó közé nyúlik be s terül el, melyről már az 1. és 2. lapon is emlékeztünk. E határrészen a városnak mintegy 200 holdnyi, a ref. egyháznak „Kárándi szállás“ címen szintén meglehetős mennyiségű földbirtoka vala. Ezenfelül magszakadás esetén, minden darab föld a városra szállott vissza, melyet aztán ingyért, egy vagy más téren magukat érdemesitett városi tisztviselők és polgároknak, vagy pedig csekély vételárért oda adományozott, mint erről az azon időben vezetett városi jegyzőkönyvek tanuskodnak.

Érzem, hogy az efféle megjegyzések s kitérések az egyház történetéhez alig tartoznak; azonban a dolog megértése s az egyház akkori állapota és a városhoz való viszonyának megismerése végett megemlitendők valának.

Térjünk vissza most a templom épitése történetének befejezéséhez. „1750. esztendőben — irja tovább az idézett egyházi jegyzőkönyv — a templom ajtófelei és az ajtók előtt levő három tornácok, az előbbieknek romladozásuk után, megújittattak, Nztes Vzlő *Csontos István úr ő kglme ekklézsiai főkúrátorsága alatt*, fennemlitett b. e. Végh Mihályné asszony által az Ekklézsiára hagyott Jószága árából.“ Ezzel az 1710-ben megkezdett templomépités munkája be lett fejezve a XVIII-ik század első felében; mégpedig már nem a város hadnagya vagy tanácsa, hanem az ekklézsiai főkúrátor vezetése alatt. Ebből látni való, hogy N.-Kállón 1750-ben már gondnokok s a várositól elkülönitett, önállóan működő egyházi tanács volt, a mint alább látni fogjuk.

* * *

Visszatérve most még kevéssé, a század (XVIII-ik) elejére: az anyakönyvi adatokból, jelesül a születtek számából, mely 80—90—100 körül váltakozott, azt következtethetjük, miszerint a nagy-kállói ev. ref. egyház lélekszáma a XVIII-ik század első felében mintegy kétezer körül lehetett s így az akkori időhöz képest elég népes volt. Az anyakönyv-

[1]) Városi jegyzőkönyv. 1743. márc. 15.

vek különben igen hiányosan vezettettek. P. o. a házassági anyakönyvbe ilyen bejegyzések olvashatók: „Feri vajda leányát vette egy vályogvető," vagy a születési (keresztelési) anyakönyvnél: kereszteltetett: „Leányból nem isten rendelése szerint asszonynyá lött asszony leánya: Kata" . . . vagy a halottas anyakönyvben: meghalt: „egy pásztor ember; *rút idő* vocatus" steff. Azt neveznénk aztán már okos embernek, a ki ezen bejegyzések alapján egy családi értesitőt ki tudna állitani! . . . De erre nem is nagy szükség vala azon időben. A nemes ember feltalálta családi származását a „leveles ládákban" és a leleszi, jászói sat. hiteles levéltárakban; a paraszt ember pedig akkor még oly jelentéktelen volt, hogy ha meghalt és csak énekszóval temettetett, az ilyen halottat az anyakönyvbe be sem irták, csak azokat, kik predikációval temettettek, mint ezt egyházunk anyakönyvei igazolják. Ime, a szegény ember még csak emberszámba sem vétetett! Hol vagyunk ehez képest ma?! . . .

Ugyanezen anyakönyvekben, de még ekkor inkább a városi tanács jegyzőkönyveiben, szó van a vétkesek, bűnösök feloldozásáról (absolutio) egy vagy más bűn: templomkerülés, káromkodás sat. alól, vagy a reájok kimondott itéletről. Ezekről azonban bővebben alább: a vallás-erkölcsi rovatban.

Azt, hogy a város egy volt a XVIII-ik század elején a ref. ekklézsiával, abból következtethetjük, hogy 1725-ben a ref. lelkészi és rektori díjlevelek a városi jegyzőkönyvben vannak beírva s ezek alapján hívják meg Békési Andrást lelkészül, Halász Józsefet rektorúl; mint ezt alább (a díjlevelek rovata alatt) látni fogjuk [1]).

A város és ref. egyház között volt szoros viszonyt jeleztük már fentebb is; ki fog ez tünni a toronyépités leirásából is.

Volt már érintve, hogy a XVII-ik században, a vallásügyben hozott törvények, sőt a XVIII-ik század végefelé kiadott József-féle *türelmi rendelet* is, megtiltották a tornyok épitését, habár a templom épitését megengedték is. Kálló ugyan azon kijelelt (articulalt) városok, illetve ref. egyházak közé tartozott, hol a templomépités és a szabad vallásgyakorlat (már amint akkor e szót értelmezték!) megengedtetett: mégis a toronyépitést nem nézte az államhatalom jó szemmel. E mellett bizonyit a toronyépités történetének előadásánál azon kifejezés: „amennyire (a milyen magasra) engedtetett;" és azon szájhagyomány, hogy: a kállói ref. torony, midőn egy bizonyos magasságig felépittetett, *Bécsbe látszott;* azaz, ott is tudomást vettek róla. De legvilágosabban az a tény, hogy: a torony a templomtól külön hét méternyi távolságra épit-

[1]) Városi jegyzőkönyv. 1725. jan. 1.

tetett s úgy áll attól külön ma is. Magassága azonban változott; felebb emeltetett 1807—9-ben, mint majd a maga helyén előadjuk.

A torony építését még a városi tanács kezdeményezte (1729.) s annak vezetése alatt fejeztetett a vállalat be is. Ugyanis: „a nemes város felsőbb elmult esztendőktől fogva, teljes eltökéllett szándékkal azon vagyon, hogy Isten dicsőségére tornyot épitene, minthogy egy bizonyos számból álló *edgy* nehány ezer téglákat vettetett is“ [1]). Az építéshez tehát készültek már 1729. előtt s ettől kezdve éveken át, mig aztán 1732-ben fel is épitették. Miről az egyház jegyzőkönyvében ily feljegyzés olvasható: „A torony fundáltatott s épittetett, *amenynyire engedtetett*, 1732-ik esztendőben, a szent ekklézsia tagjainak, nagyoknak és kicsinyeknek, az Isten dicsőségére jó szívből adott ajándéka által, akkori kegyes lelkipásztor, Tiszteletes Tudós *Békési András* uram ő kegyelme tévén le első fundamentom követ, akkori Érdemes Hadnagy N. Vzlő *Csontos György* uram ő kglme esküttt társaival, úgymint: Oszláni István, Toldi Miklós, Váli Pap János, Szappanos Mihály, Potyondi Pál, Kondor Márton uraimékkal és többekkel.“ (Egyh. jegyzőkönyv. I. sz.) „Azon toronyban a közönséges istenitiszteletre jelt adó három harangoknak két kisebbike több, mintsem száz esztendősök. A legnagyobb pedig 1745. esztendőben lett elromlása után, újabban megöntetett N. Végh Mihály uram özvegyének az ekklézsia szükségére hagyott jószága árából, 1747. esztendőben, Sz.-Iván hava 3-ik napját megelőző éjszakán Nováky György pápista ember által.“

Az itt felhozott évszámokból látni való, hogy e feljegyzés nem egykorú a torony építésével (1732.); mert arról is szól, hogy egy harang 1747-ben újra öntetett; tehát e feljegyzés ezután, s csakugyan 1754-ben tétetett. A való ez előadásban annyi, hogy a torony fundamentomát, szegletkövét, letették 1732-ben. E mellett bizonyit a városi jegyzőkönyv, mely ekként olvasható: „Nemes Tanáts *alkutt* meg *Párczer* nevű debreceni kőmívessel, toronyépités iránt 340 Rh. frtban és minden legénynek, mindennapra egy font húst és elégséges kenyeret administrálván. Ugyanekkor toronyépitésre *Orbán András* ő kglme conferált húsz Rh. frtokat; *Orbán Ferenc* úr is egy tehenet hasonlóképen a torony épitésre conferált“ [2]). Ily szép s a mai öltőbeli embereknek még a képzeletét is meghaladó ajánlatok mellett aztán nem csoda, hogy oly colossalis épitmény alapját vetették meg, mint a ma is szilárdúl álló torony, melyet minden idegen ma is megbámúl. Az építés azonban 1732-ben nem fejeztetett be; mert 1733. évből ugyan-

[1]) Városi jegyzőkönyv. 1729. aug. 6.
[2]) Városi jegyzőkönyv. 1732. máj. 14.

csak a városi jegyzőkönyvben ily feljegyzést olvashatunk: „Szabó Ferenc, Borbély András és Fúrda István szegődtek meg *téglavetni a toronyhoz*, kiknek is ezer tégláktól hat márjások resolváltatnak, úgy hogy a sárcsinálóknak is abból tartozzanak fizetni, midőn pedig a téglát berakják, az Nemes Tanáts tizedenként rendel arra való apróságot; midőn a téglát égetni fogják, adódik minden napra egy-egy font hús *város közönséges mészárszékéből*, anticipato adódván ő kglmeknek 20 idest húsz vonás frt.“ [1]). Ebből már világos, hogy az toronyépités 1733-ban is folytattatott s valószinű, hogy ekkor, tehát a második évben be is fejeztetett. De ez adat egyebet is bizonyit még; azt nevezetesen, hogy 1733-ban a *városnak saját mészárszéke*, húsvágatási és méretési joga is volt; sőt volt vásár-vámja is, melyből a ref. ekklézsia részére minden vásárkor adatott valami, a mint ezt egy ily jegyzőkönyv bizonyitja: „Bőjt-vásári collectalt pénz 159 magyar frt. és 55 pénz, melyből vásárbíró, jegyző, városi cselédeknek kiadatván annyimennyi fáradságdíj: a többi maradott az ekklézsia részére Hadnagy Szappanos Mihály úr kezénél“ [2]).

Ezen időszakban (1710—1750.) a nagy-kállói ev. ref. egyház majdnem évről-évre épitkezett, különösen 1730—1750. között. A mi arra mutat, hogy az akkor élt nemzedék vallását, egyházát, templomát szerette s ezek külső-belső épitése s gyakorlása által a felvilágosodást, józan míveltséget, a szellemi és vallás-erkölcsi tökéletesedést előmozditani igyekezett. Az áldozatkészségről pedig tanuskodnak fentjelzett adatok.

Ime, alig végezték be a torony, templomtető sat. munkáját, már 1742-ben ismét épitkeznek. Irva találjuk t. i. a város jegyzőkönyvében, hogy: „a mai napon (1742. jun. 25.) Nemes Tanáts megalkuván Németh Mihály és Ditkó Simon nevü ácsokkal parochialis-ház (papi lak) csinálása végett, fizetések lészen: „1. Húsz vonás frt.; 2. egy köböl búza; 3. Harminc font hús; 4. Harminc itce ser; 5. két itce pálinka“ [3]). Az egyház jegyzőkönyvében is úgy találjuk, hogy: „A parochialis ház, vagy a predikátor mostani háza épittetett az Ekklézsia költségéből N. Szoboszlai Pap János úr Hadnagyságában, T. Zágonyi Sámuel úr predikátorságában 1742. eszt.“ [4]). Fel vannak itt sorolva az úrasztali edények is; ezekről azonban külön, önálló rovatban szólunk alább.

A fentjelzett s 1742-ben épitett papi lak, a most is épségben

[1]) Városi jegyzőkönyv. 1733. ápr. 18.
[2]) Ugyanott. 1736. febr. 12.
[3]) Városi jegyzőkönyv. 1742. jan. 25.
[4]) Egyházi jegyzőkönyv. 1. db.

levő úgynevezett „tanulóház“ előtt volt, a most udvarnak használt téren s 1712-ben rontatott le.

A buzgalom most sem lankad. Már meg iskolát épitenek, újat. „*A férjfiúi oskola* — irja az egyházi jegyzőkönyv — fundáltatott azon egyidőben az ekklézsiával. De az előbbi épületek a régiség miatt megavulván; az oskolamester háza újabban épült 1749. esztendőben. *A Deák ifjak* két házok s két ellenökbe levő classisok egy fedél alatt 1720. A deák ifjak és tanulók oskolai törvények által igazgattattak.“ Ezekből látnivaló, hogy a nagy-kállói ref. egyház mellett népes oskola volt a reformációtól fogva. Ezt igazolják a többféle épületek, melyeket nem azért épittettek, hogy üresen álljanak; hanem mert szükség volt reájok. A tanitók elnevezéseit is fel kell világositani a ma élő nemzedék előtt, s ebből ismét a kállói iskola virágzó állapota s úgyszólva gimnáziumi jellege, rangja fog kitünni. *Oskolamester* alatt igazgató-tanitót értettek. *Deák ifjak* voltak azon nagyobb tanulók, a kiket a rektor-igazgató-tanitó felsőbb: latin, görög, mathesis sat., szóval gimnáziumi tantárgyakra tanitott annyira, hogy innen a „Deák ifjak“ egyenesen subscribálni, a főiskolai törvényeknek aláirván, szaktudományokat: jogi, theologiai sat. elsajátitani mentek Debrecenbe és néha Patakra. Ezen nagyobb tanulók, deákok közül, 2—3 vagy néha több is segitett tanitani az úgynevezett elemi tantárgyakat a rektornak, s ezen kisebb tanitók „Deák ifjaknak“ hivattak és az iskola mellett, az egyház épületében lakást s kosztot (coquia) élveztek és némi fizetést is kaptak az egyháztól. Ezek lakó-szobáit kell érteni a „deák ifjak házok“ kifejezés alatt.

Van még e jegyzőkönyvben szó az iskolai vagyon, tanitói fizetésekről s egyéb iskolai dolgokról is; azonban az iskolaügynek nemcsak azért, mert a reform. hitfelekezet a reformációtól kezdve nagy súlyt fektetett az iskolára, a nevelés-tanitásra s ez által nagy szolgálatokat tett a nemzeti nevelés s közmüvelődés ügyének, hanem különösen azért, mert N.-Kállón több mint két századon keresztül gimnáziumi jellegü vagy latin iskola, vagy középiskolának is nevezett intézet volt, külön, önálló fejezetet szántunk „Iskolaügy“ főcím alatt.

A leányiskola eleitől fogva bizonyos helyhez nem volt köttetve; hanem hol egy, hol más helyben tanittattak a leányok, a szent ekklézsia előljáróitól a tanitásra alkalmatosnak itéltetett, *hol férjfi*, *hol asszony*-ember által.“ N.-Kállón tehát a tanitónői intézmény nem új dolog; mert meg volt már a XVIII-ik században is, s egy nőtanitó neve fenn is maradt, mint szinte az iskolaügy rovata alatt látni fogjuk.

Ime, ezek történtek a XVIII-ik század első felében a nagy-kállói

ref. egyházban, a városi tanács befolyása, sőt egyenes intézkedései következtében. Ezután már az egyházi tanács, a lelkész és főgondnok vezetése alatt, veszi kezébe az egyház ügyeinek intézését.

A bodrog-keresztúri gyűlés ugyan még 1734-ben elhatározta, hogy az ekklézsiákban gondnokok választassanak; dehát ez is, mint minden új intézmény s eszme, csak lassanként ment át a gyakorlatba, a való életbe s nehezen gyökerezett meg Kállón is; hanem végre 1751-ben mégis meglett s ekkor a kállói ev. ref. egyház szervezkedett; gondnokokat, presbytereket választott és egyházi szabályzatot alkotott, miről az azon időben kezdett egyházi jegyzőkönyv ekként értesit:

„A Nagy-Kállai Reformata Ekklésiának békeséges és idvességes javára felállittatott dolgok; mellyek is Isten lelkének vezérléséből felállittattak az 1751-ik esztendőben, Mindszent havának 16-ik napján. Tiszteletes T. Solymosi P. Gábor uram ezen sz. Ekklésiának öt esztendők elfolyások alatt Lelkipásztora, az Anyaszentegyházban dicsőséges Tanitást tévén a szent Presbyterium felállittattásának javallása végett, a szent Ap. Cs. VI.: 3—5. v. szerint, holott a szent Apostolok beszédeik ekképpen vannak: „*Válaszszatok, atyámfiai, ti közületek hét férjfiakat, kiknek jó bizonyságok légyen, kik szentlélekkel teljesek légyenek és bölcseséggel, kikre bizzuk ezt a dolgot*“ sat. Elvégezvén a tanitást, *középbe* kiállott és a gyülekezet előtt e következendő dolgokat hallatos szókkal elolvasta:

„Hogy ez a mi Keresztyén Reformáta vallásban levő gyülekezetünk is, a mi Fő Tanitó Mesterünknek, az Úr Jézus Krisztusnak igaz tudományában, és az ő Szent Parantsolati szerint való tiszta, szent és kegyes életben, ennekutána annál is inkább erősittessék és megtartassék sat.: a végre az Isten szt. lelkének vezérlése által mindnyájan közönségesen abban megegyeztünk, hogy a sz. Pál apostol parancsolatja szerint (Tit. 1.: 5.) és az új Testamentomnak elein lévő ker. gyülekezeteknek dicséretes példájok szerént, ebben a mi gyülekezetünkben is, a mi Lelki Tanitónk mellé az ekklésiai igazgatásra választatnának és rendeltetnének, ugyanezen mi gyülekezetünknek tagjai közül tudós, bölcs és istenfélő kegyes emberek bizonyos számmal: a kiknek is az ő tisztjek abban áll, hogy ők mindaddig, mig ennek a gyülekezetnek tagjai lesznek, a Lelki Tanitóval együtt, ezt a gyülekezetet az Istennek beszédje, és azzal megegyező ekklésiai Törvények szerént, bölcsen és hűségesen igazgassák, a rendeletlenül járókat közönségesen intsék sat.; az igaz istenitiszteletre, annak Helyére, az istenitiszteletben forgolódó személyekre, a fiui és leányi oskolákra, és egyéb az ekklésiára tartozó dolgokra szorgalmatossan gondot viseljenek, és ez ilyen

dolgok felől való tanátskozásra, végezésre, ő közülök kiki (hacsak nagy szükséges dolga által attól el nem vonattatik), a Lelki Tanitótól és az ekklésiai Cúrátoroktól arra rendeltetendő időben jelen lenni és a mely az ekklésiai gyülésre tartozó *rendeletlenségeket* tud, azokat jóidején, megjelenteni tartozik. 2. Megegyeztünk abban is, hogy az ekklésiai Igazgatók közül *választassanak* és *rendeltessenek* két ekklésiai Cúrátorok, a kik is nevezetesen gondot viselni tartozzanak az Ekklésiának minden közönséges javaira, a *Lelki Tanitóknak*, úgy a *fiui* és *leányi* oskolákban *tanitóknak* az ő fizetéseiknek idejében való megadattatására és az ekklésiai épületekben való fogyatkozásokra. Ezek aránt az ekklésiai igazgatók aránt pedig a gyülekezet több tagjainak, az Istennek beszéde szerint, az ő tisztjek ez: hogy ők ezeket, mint atyjaikat szeressék, az Ekklésiának több tagjai felett becsüljék, és következésképen ezeknek az úrban való fiúi és leányi engedelmességgel engedelmeskedjenek, mint ezeket ő nékiek, mind az ő Lelki Tanitójokra nézve; mind pedig a több ekklésiai előljárókra nézve világosan parancsolja sz. Pál I. Thessal. 5: 12—13, I. Tim. 5: 17, Sid. 13: 17. A honnét is, a kik az Ekklésiának tagjai közül ezt az ő tisztjeket vakmerőképen elmulasztják, és az ő ekklésiai igazgatóiknak az ő közönséges intésekre is bűnökből megtérni nem akarnak, azok az ő ekklésiai igazgatóik által, a Krisztusnak és a szent Apostoloknak parancsolatjok szerént az Ekklésiából kirekesztessenek. A kik pedig nevezetesen a külső ekklésiai épitésre, a tanitók fizetéseiknek megadására, és egyéb efféle ekklésiai dolgokra nézve az ekklésiai cúrátoroknak engedni nem akarnak, azok, ugyanazon curátorok által, az ekklésiától rendeltetett külső méltó büntetéssel minden személyválogatás nélkül megbüntettessenek, hogy mindenek ékesen és jó renddel légyenek a gyülekezetben, mint Pál apostol parancsolja a hiveknek I. Kor. 14: 40. Az honnét is az ekklésiai Canonokban is az ilyen külső büntetésről vagyon rendelés.

Ez az Ekklésiától való külső megbüntettetés pedig a külső Magistratusnak méltóságával és jussával semmit nem ellenkezik, mert az Ekklésia csak a maga társaságának tagjait, és nem a külső közönséges hibákért, hanem csak az ekklésiai dolgokat néző hibákért bünteti meg, a külső közönséges életre nézve való hibákban lévőknek, külsőképpen való megbüntettetéseket pedig a külső Magistratusra bizza. A mely külső és keresztyén magistratus is az ilyen ekklésiai rendeléseket oltalmazni és az ő erejekben megtartatni, az Isten beszéde szerint szorossan köteleztetik."

„Ezen Isten előtt igen nagy méltóságú és kedves hivatalra pedig, úgymint az ekklésiai igazgatásra választattak és rendeltetnek ezek az

Istenfélő kegyes emberek: Oszláni István, Tóldi Miklós, Nagy Ferenc, Csontos István, Szoboszlai Pap János, Kondor István, Gál János, Hegedűs György, Toka András, Kis Ferenc, Deák Sámuel, Veze András, Seres György, Kabai István. Ezek közzül pedig az Ekklésiának esztendeig való Curátorinak választattak és rendeltetnek: *Csontos István*, *Hegedüs György*." Ezek valának hát a nagy-kállói ev. ref. egyház első presbyteriumának tagjai, illetve az egyház legelső gondnokai, mint Csontos nevére nézve fentebb is már emlitettük e tényt. (Egyh. jegyzőkönyv. I. sz.)

Ugyanazon egyházi jegyzőkönyvbe van beirva 1765. év bőjtelő havának eleiről „a Tiszt. Superintendentia Ekklai rendelése," melyben előadatván a lelkipásztorok teendői, különösen a templomi hirdetésekre nézve, azután szól a „rendelés" a kúrátorról, ki „a város vagy helység bíráján kivül" választassék; „becsületes, hiteles, istenfélő, az Ekklésiát szerető ember legyen." Továbbá: minden ekklézsiában ekklézsia-ládája legyen; mindenféle alamizsnának különös laistroma, és iskatulyája legyen a ládában. Az ekklézsia ládája nem a város- vagy községházánál, hanem a parochián, a predikátornál, a láda kultsa pedig a kúrátornál álljon. A kúrátor aztán minden esztendőnek a végén számot adjon. Végül: „ez a rendelés irattassék be minden ekklézsiák matrikulájába, hogy ezután állandó törvényül legyen a Predikátornak és kúrátornak."

Látnivaló ezen superintendentialis rendeletből is, hogy annakelőtte való időkben, századokban, a reformáció óta valószinüleg, a papi kormányzás (hierarchia) elkerülése végett, a ref. egyházak ügyeit a városi, illetve községi előljárók intézték s egyes községekben majdnem kizárólag egy-egy felekezetü emberek laktak; Szabolcsmegye községeiben, főleg a XVII-ik században, a lakosok leginkább reformátusok voltak, mint ezt a fentidézett egri névtárból vett adat is megerősiti. Innen eredhetett aztán a példaszó is: „micsoda vallásu vagy? a mi a falu!" ... mond a felelet. Az ekklézsiák pedig a város vagy község kötelékeiből. mint az idézett rendelet is tanusitja s Kállón, mint példán is mindjárt látni fogjuk. csak nehezen s lassan tudtak kibontakozni. Éppen e kibontakozást sürgeti jelzett „rendelés," midőn a birótól különálló, független kúrátor választását; külön ekklézsia-láda készittetését s annak a papi lakon való elhelyezését sürgeti.

Bár mindezek ekként rendeltettek; mégis az ingadozás csak tartott. N.-Kállón p. az első ízbeli ekklézsiai gyülések, hol egyik, hol másik presbyter házánál, hol meg az „oskolamester házánál" tartattak s csak később állapodtak meg a gyülestartás helyére nézve, hogy: annak a helye a papi lakás.

Midőn aztán kezdtek megállapodni az egyházigazgatásra nézve a nagy-kállói ev. ref. egyház hivei: ugyanakkor a Solymosi G. lelkész által felolvasott s fentebb egész terjedelmében közölt iránytadó beszéd és a superintendentialis *rendelet* alapján a nagy-kállói ev. ref. egyház megalkotta saját tagjai és előljárói részére a helyi szabályzatot, mely szóról-szóra ekként van beírva az I. sz. jegyzőkönyvbe:

„Az úr Isten, minden dolgokban böltseségét, hatalmát és szentségét az emberek előtt nyilvánvalóvá tenni akarván, bizonyos jó Törvények által akarja őket igazgatni; mely törvényeknek kiszolgáltatásokat eleitől fogva bizonyos személyekre bízni méltóztatott."

Hogy azért a nagy-kállói reformata szent ekklézsiának külső dolgai is jó renddel folyhassanak, az Anyaszentegyházban szolgáló személyeknek sok rendbéli szükségeik alkalmatos időben segittethessenek, minekutána *a városnak külső állapotja megváltozott* [1]), az igazgatók is változtak. Helyes és illendő dolognak itéltetett azért:

1. Hogy kúrátorai légyenek az Ekklézsiának, az egyik Fő, a másik kisebb.

2. Bizonyos jó Törvények szereztessenek, melyek szerént a kúrátorok, az Ekklézsiában lévő öregekből álló Consistoriummal, egyező akarattal, a szent Ekklézsiának minden tagjait igazgathassák. Ilyenek lesznek:

I. Hogy mind a kúrátorok, mind az Ekklézsiának több előljárói, az úr Krisztus világos parancsolatjához alkalmaztassák önnön magokat, a mely vagyon Máté V: 16. v. Úgy fényljék a ti világosságtok az emberek előtt; hogy lássák a ti jó cselekedeteiteket és dicsőitsék a ti mennyei Atyátokat. Hová tartozni fog:

II. Hogy önnön magok, mint tükörök, ne légyenek mocskosok, azaz: ne legyenek Istent káromlók, részegesek, korcsmákat gyakorlók, verekedők sat.

III. Hogy a templomkerülőket és más akármi vétekbe léledzőket, mint a sz. Ekklézsia hűségére — ha szívvel nem is, de — kötelességgel esküdt tagok 1. megintsék, 2. megdorgálják, sőt ha szavokat nem fogadják 3-szor a Krisztus Jézus világos parancsolatja szerint, mely vagyon Máté 18: 15—16. az Ekklésiának bémondják, provocálják s megbüntettessék.

IV. Lelkipásztorához s kúrátorihoz illendő engedelmességgel légyen az úrban, a mely azt tészi, hogy Lelke Pásztorát idvességes Tanitásaiban figyelmetesen hallgassa, imádságiban segélje, jó életét kövesse

[1]) Nagy-Kálló város ezen időben bocsáttatott vissza a Kállay-család földesúri hatalma alá s kezdődött a „szállások" miatti per. G. P.

(más kézzel irva: intését, feddését jó néven végye). Kurátorit a belső dolgokban megbírálja, azoknak parancsolatjokra hallgasson, a mit azokban meg nem értene, megkérdje vagy önnön magoktól különösen, vagy közönségesen az Ekklésiának előljáróitól a Consistoriumban. Mert ha különben azokat mások előtt gyalázná, rágalmazná vagy más akármi módon mortificálná, az ő tőlök érdemlett büntetésbe fognak esni.

V. Az Ekklésiát önnön magát illető perselypénz az Ekklésia kisebb Kuratora vagyis külső Javainak *Gondviselőjére* bizattatik. (Más kézzel: de úgy, hogy az ekkla ládájában, a Paróchián álljon, a *koltsa* a ládának a kurátornál légyen).

VI. Minden azon igyekezzék, hogy a Predikátor és oskolamester fizetését minden zenebona s háboruságszerzés nélkül annak idejében megfizesse, mert ha különben fogna cselekedni, megbüntettetik excessusához képest.

VII. Az ekklésiai gyűlés, valamikor szükséges, ne halogatódjon.

VIII. Hogy az oskolamester tanubizonyságtévő levele, a *Deák ifjaknak ezen* oskolából más oskolába menő szándékjok promotiójokra, ne légyen elégséges erejü; hanem az Ekklésiának, és annak Tiszt. Lelkipásztorának Consensusok és subscriptiojok is hozzá járuljon. Nemkülönben: azoknak receptiójok és incorporatiójok is ezen oskolába, azon Előljáróknak hírekkel és akaratjokkal legyen.

IX. A consistoriumi gyűlés, az ekklésiai nagy és terhes dolgokban, minémüek: a Házasok egymás között viszálkodások eligazitások dolga sat. mindenkoron Tiszt. Predikátor uram jelenlételével s akaratjával legyen. (Más kézzel: egyébkor is mindenkor, mivel a Predikátor az ekklésiai Tanátsnak Feje).

X. A gyülekezetből kitiltatott, s poenitentiára magát eltökéllett személyek, személyválasztás nélkül ne köznapon, hanem mindenkor vasárnapon, a közönséges gyülekezet hallattára, és ne is (a botránkoztató praetensiójához képest) egy avagy két órán való felállással, hanem a papi szent Kánonok praescriptiójok szerént szabadittassanak fel. (Más kézirás: javallja a köznapon való poenitentiát (ekklésia követést); mert a vasárnapival sok lelket elidegenitünk, kik köznapon szivesen poenitealnak s ez által megnyerjük őket sat.).

Ezen az alapon kormányozta magát a XVIII. század utolsó felében a nagy-kállói ev. ref. ekklésia.

Jegyzőkönyvi határozatai 1754-től rendesen vezettetnek. Itt találjuk, hogy: „Bogátra, az ekklának ott levő erdőbeli jussa felől leendő értekezletre T. Ormós György úrral ő kglmével, kimenjenek a város notáriusa és Foka András s Veze András eő kglmök;“ tehát Bogáton

erdeje lehetett az ekklának. Hogy igen kedvező anyagi helyzetben lehetett a nagy-kállói ekklézsia azon időben, az is mutatja, hogy lábas jószágot is tartott. „A sz. ekklésiának lévén négy bikái — mond az 1754. márc. 4-iki egyh. jegyzőkönyv — 50 Rh., azaz 60 magyar frtra itéltettek.“ . . . De másnemü marhái: tehenei, tinói is voltak; mert: „1754. szt. György havának 8-ik napján committaltatott Kabai István eő kglk a szt. Ekklának dög által elhullott három darab marháinak, nevezetesen egy bikának, egy tehénnek, s egy tinónak 6 magyar frt. s 26 denárból álló bőrök árok“ . . . Hol tartotta e jószágokat?! . . . Emlitettük már, hogy az úgynevezett „*Kállói szállások*“ közt a ref. ekklézsiának is volt „*Kárándi szállás*“ név alatt külön földbirtoka. Aztán meg hagyományoztak rá mindig. Épült, épitkezett, gyarapodott s jólétnek is örvendett ám akkor a nagy-kállói ref. egyház. Nemcsak; hanem ha a város segitette őt ezelőtt: most búsásan visszasegitette, visszaadta a kölcsönt az ekklézsia nagy kamattal.

Ugyanis: bár e század eddig eltelt tizedeiben mindig épitkeztek, 1758-ban már ismét épitkezéshez való előkészületekről olvasunk. Gál János t. i. 100 vonás frtot hagy az ekklézsiának templomépitésre; de ez a város szükségeire fordittatott más 400 frttal együtt. (Egyh. jegyzőkönyv. 1758.). Erre nézve a lelkész ily megjegyzést tesz: „Igaz ugyan, hogy Gál János a 100 frtot megadta, de bezzeg nem a templom fedele zsindelyezésére fordittatott, hanem a város külső szükségeire, az ekklézsiának több költségei is hasonlóképen a város szükségeire fordittattak, mintegy 400 váltó frtok. Lám — úgymond — nem ad az orosz (görög kath.) ekklézsia a város szükségeire egy pénzt is, de sokat költöttek el a mi ekklézsiánkét a város szükségeire; vegyék meg a városon, az oroszok is tartozván, mint város tagjai conferalni bele“ [1]). Ez az adat mutatja: mily indulattal s jóakarattal volt a ref. ekklézsia s mennyi áldozatot hozott a város érdekének előmozditása végett! És tette egymagára ez az egy, a ref. hitfelekezet és ennek tagjai. Erre enged következtetni a fentirt bejegyzés.

Segitette tehát a ref. egyház a várost. Módjában volt. De jutott, maradt is. Mert az épitkezés 1760-ban csakugyan megkezdetett. Mikor is a kúrátor, Heller György nevü kőmivessel szerződött a templom belső vakolása s meszelésére nézve, 20 azaz húsz vonás frt., 60 itce ser és 3 itce pálinkába.

Jelentéktelennek látszik ugyan, de miután a történetet az élet tanitómesterének tartjuk s kell is, hogy az legyen: nem lesz talán érdektelen a figyelmet felhivni amaz épitkezési szerződés feltételei közt

[1]) Egyh. jegyzőkönyv. I. sz. 1758. nov. 19.

arra, hogy a pálinkából itt is, az eddig előfordult szerződésekben is, igen-igen kevés mennyiség fordúl elő. Jó lesz ezt megjegyezni azokért, kik nem akarják tudni, hogy a mai nemzedék satnyulásának, korcsosodásának mik az okai. Nem akarják hinni, hogy a mértékletlen pálinkaivás az életet röviditi, az erkölcsöket lazitja, az ivadékot elkorcsositja! Nem akarják tudni: miért volt, hogy a régiek oly hosszu életkort éltek?! . . . Ime, itt van egy ok. Bár dolgoztak; de az idegbénitó s ernyesztő pálinka-italtól óvakodtak. Ma azt hiszik némelyek, hogy pálinka nélkül dolgozni, sőt élni sem lehet.

Ugyanezen időtájt az ekklézsiának némi összeütközése vala lelkészével, Herczegszőllősi István esperessel, mely azonban Vétsei János szuperintendens levele következtében kiegyenlittetett, mint ezt a „lelkészek nevei“ cimü rovat alatt látni fogjuk.

A város örökös perlekedésben lévén a szállások miatt régi idő (1749.) óta, ismét a ref. ekklézsiához fordult pénzért. 1762-ben a nemes ref. ekklézsia adott is a városnak perlekedési költségekre 205 frt. 48 denárt. Ugyanis: a T. N. Kállay familia — mint a vár. és egyh. jegyzőkönyv irja — a város népétől robotos szolgálatot praetendálván, az ellen a nép a vármegyéhez folyamodott; onnan appellált a pesti kir. táblára. Mely dolog orvoslása végett bizonyos privilegialis levél párjáért Erdélybe a N.-Fehérvári Káptalanhoz küldetett N. Gál János és Toka András; költöttek 30 frt. és 60 denárt; Jászóra 6 frt.; postára urbarium Pestre küldésekor 3 frt.; Fels. királyasszony szükségére 20 frt. 16 dénár; prokatornak 62 frt. 80 dénár; királyi pecsétért 30 frt. 60 dénár adatott; küldötteknek fáradságdíj 12 frt. 1763-ban Herczegszőllősi István lelkész meghal s beköszön (ápr. 24.) T. Szerencsi István ifju predikátor. Ugyanezen évi (1763.) pünköst ünnepén a legnagyobb harang füle leesett, leszakadt s a harang egész nyáron hallgatott. Megújitotta s fúrás által a helyére állitotta Nyiregyházán lakó László kovács; fizetődvén érte 23 frt., a Gál-féle 100 frtból, melyet a város megadott. Ez évben egyéb emlitésre méltó dolog nem is történt. Az egyház ügyei a rendes mederben, lassan, csendesen folytak. Épületei rendben.

A következő évben (1764. dec. 2.) azonban az jegyeztetik meg, hogy dacára minden rendeléseknek, eddig is még a gyűlések a városházánál tartattak s csak ritkán és kivételesen a tanitói lakon, néha a papi lakon és mindenütt a szabály ellenére — *lelkész nélkül!* Ime, ily lassan és nehezen szokott bele az egyházi előljáróság a dolgok új rendjébe. 1765-ben azonban már a szabályok szerint s a lelkész elnöklete alatt, a papi lakon tartják a gyűléseket.

1766-ban az merül fel, hogy új matriculát (anyakönyvet) kell készittetni; mert az sok dolgokra nézve nagyon szükséges!

Az iskolaügyet — mint már jeleztük is — szándékosan mellőzzük e rovat alatt, mivel annak menete s fejlődéséről érdemlegesen csak egy önálló fejezetben szólhatunk; azonban annyit itt, hol a presbyterium hatásköre s működéséről szó van, okvetlen meg kell jegyeznünk, hogy az iskolára az egyháztanácsnak ez időben nagy gondja volt. Panaszoltaték ugyanis 1766. ápr. 27-én, miszerint az oskolába kevés gyermek jár. A presbyterium azt rendeli, hogy az egyházfiak mellé még két más ember adassék, kik a város lakosait feljárják s a kik gyermekeiket fel nem küldik, az ekklézsia gyűlésébe idéztessenek. (Egyh. jegyzőkönyv).

Majd elhatározza az egyháztanács (1766. ápr. 27.), hogy ezután az ekklesiastikusokat, egyházi hivatalnokokat (pap, tanitók) a kúrátorok fizessék, mind a pénzből, mind a búzából, amint mindezt a venerab. Superintendent. meghatározta, s ezzel elejét vette az ekklézsia az egyházi tisztviselők s a hivek közt, legtöbbnyire, épen a fizetésnek közvetlenül a lelkész és tanitó által való beszedéséből napjainkban is kifejlődni szokott kellemetlenségeknek, surlódásoknak, melyek rendszerint megbénitják úgy a lelkészek, mint tanitók buzgalmát, lelkesedését, csökkentik befolyását s akadályozzák az egyház ügyeinek előbbvitelét, s ezzel hátráltatják a gyülekezet valláserkölcsi, szellemi, értelmi fejlődését, a haladást s tökéletesedést, melyek céljaiúl tűzvék ki minden erkölcsi testületnek, kiválóan a prot. egyháznak. Ugyanez a rendszer, a fizetéseknek a gondnok által való kiszolgáltatása van meg a nagykállói ev. ref. egyházban ma is.

Szintén ezen a gyűlésen szó van a *parochia* szállásáról is, melynek mesgyéjét némelyek elszántották. Elhatározzák tehát, hogy az elszántott földről a predikátornak dézmát fizessenek. Ez a szállás azonban megkülönböztetendő a „*Kárándi*“ szállástól, mely utóbbinak a jövedelme kiválóan az ekklézsia közönséges szükségeinek fedezésére fordittatott.

Eddig még a presbyterek felesketve nem lévén, elhatározzák (1766. jul. 20.), hogy ezentúl eskü alatt szolgáljanak; továbbá, hogy ezen assessorok (egyházi tanácsbirák) 24-en legyenek s a templomban a nép előtt eskettessenek fel. Ugyane helyen közölve van az esküminta is.

Miután a templom tetőzetén a zsindely elnyűtt, elhatározzák (1766. dec. 8.), hogy a templom újból zsindelyeztessék. A gyülekezet felhivatik, hogy kiki, a mit e szent célra elszánt, vigye a lelkészhez,

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY

a ki az adományt beirja, a kúrátor pedig az ekklézsia ládájába elhelyezi. Látván az egyháztagok az ekklézsia szükségeit, adakoztak is, mégpedig tömegesen, a mint ezt az *adományozások* rovatában bővebben előadjuk. Névszerint itt is megemlithetjük, hogy Posonyi György testált egy tehenet és egy rúgott borjut; Kiss Ferenc 30 vfrtot; Nyavalyádi Takáts István egy harmadfűre menő üszőt; Deák Ferenc is egy harmadfűre menő üszőt sat. Ime, igy épitkeztek a reformátusok, saját zsebökből; a nélkül, hogy valaha az államhatalom bárcsak egy iskolaház épitéséhez járult volna egyetlenegy fillérrel is! Azon iskolák épitéséhez, melyekben kezdettől fogva, mindenik protest. felekezet kebelében ugyan, de mégis a reformátusoknál különösen, a magyar haza szeretete és a nemzeti érzület fejlesztése, az értelmi felvilágosodás eszközöltetett. De ha még nem segitette őket, az csak hagyján! Azonban a hatalom a protestánsokat „eretnekek“ címen üldözte és üldözni, sanyargatni, hazát, nemzetet, emberiséget boldogitó szent céljaik kivitelében akadályozni engedte!

Most is (1766.), midőn már hozzá készültek a templom tetejének fedéséhez; midőn Biró Mihály debreceni ácscsal alkusznak; sőt szekereket küldenek Debrecenbe százezer zsindelyért és ácsokért; midőn Halászból a lécet is elhozatják; majd húszezer zsindelyszeget (ezrit 15 garasával) és lécszeget (ezrenként $7\frac{1}{2}$ máriásonként) vásárolnak és Ács Gergely debreceni ácsmester a munkát 110 német frtért, étel, ital nélkül felvállalja; tehát akkor, midőn minden meg volt az épitkezéshez: ime, Rozgonyi Pál, itteni római katholikus lelkész feljelenti az épitkezni akaró ref. ekklézsiát a vármegyére s az egyházat az épitkezéstől eltiltatja. Kotsis István reform. lelkész azonban, a letiltó rendelet ellen s egyidejüleg a hivatalos kötelességeiben való akadályoztatás ellen, szinte a megyéhez folyamodik s kéri a munkát megakadályozó római katholikus egyház papjának megbüntetését. A büntetésből ugyan semmisem lett; de az épitkezést a vármegye megengedte 1767. szept. 18-án [1]).

Emlékezhetik rá az olvasó, hogy fentebb általánosságban mondottuk, miként szenvedtek és zaklattattak a protestánsok Mária Terézia uralkodása alatt az uralkodó s bennünket még akkor testvér ker. felekezetnek elismerni egyáltalában nem akaró római katholikus papság, sőt az államhatalom részéről is. Ime, itt van ez állitásra, a nagy-kállói ev. ref. egyház történetéből egy szomoru példa.

Na, de a veszedelem ezúttal elvonult s a templomzsindelyezés

[1]) Szabolcsmegye levéltára XXIV. protocoll. és ref. egyh. jegyzőkönyv. II. sz. 1767. szept.

munkája (1768.) bevégeztetett; amint arról Kotsis J. azon időbeli ref. lelkész ekként teszen részletesen, az egyház jegyzőkönyvben bizonyságot: „a templom, porticus és torony fedése bevégeztetett, melyért fizettek készpénzt 118 német frtot, enni nem adtak, a mester a maga kenyerén dolgozott. Utoljára, jóakaratból, némely kegyes emberek adtak egy kevés életet is neki, mely ment mintegy 17 vékára. Igy azért 1768. junius 21-re, Isten kegyelméből és segedelméből elvégeződék a templomnak, porticusnak és legutóljára a toronynak zsindelyezése. Mikor hozzá akartunk fogatni — irja a lelkész — semmi fundusunk nem volt készen, mégis azután a kegyes hiveknek istenes alamizsnálkodása és némely ekklézsiát szerető jó lelkü embereknek pium legatuma által szépen reá segite az Isten, hogy mindenért megfizethettünk. Segitse — irja tovább — az úr Isten a következendőket, annak idején, mikor kivántatik, az Isten házának hasonló épitésére, és *adjon akkor külsőképen boldogabb időt, mint most vagyon ezen szent ekklésiának;* minket pedig tartson meg ő szent felsége békeségben és a szenteknek adatott hitben. Ámen.“ Ma pedig százegynehány év mulva kivánhatjuk, hogy Isten adjon ez egyháznak s más egyházaknak is olyan buzgó és önzetlen lelkészt, mint Kotsis István volt, ki mikor malomvásárlás s épitkezésekről számolt, kitünt, hogy a maga pénzéből 153 frt. és 64 denárt fektetett be, melyre nézve azt határozák (1769. julius 16.), hogy: „majd kikeresi a malom lassan-lassan.“ Ezen időben, a lelkész közbenjárása által, vett ugyanis az egyház egy malmot, melyhez fanemüeket szállitott az ekklézsia Szamosszegről 22 szekeren.

Ugyanezen erélyes lelkész idején (1767. jan. 26.) az ekklézsiához tartozó laistromok és egyéb irományok a Notarius uramtól elhozatnak a parochiára, ekklesia ládájába, s ezzel az egyháznak a várostól való teljes függetlensége befejezett ténnyé vált.

Majd ugyanezen évben a parochialis ház tetejének fedéséhez vesznek 300 kéve nádat, azonkivül, amit az egyházfiak gyüjtenek a hivektől (1767.); sőt ebben az évben sürgetik már egy leányiskolai telek és épület vásárlását is. A templom felépitve, környéke fából való anyaggal, deszka s ágasokkal bekeritve. Leányiskola vásárlásán igyekeznek; a fiu-iskolában pedig a nagyobb tanulókra nézve törvényt hoznak, azaz, „a deákok számára eskü-mintát írnak, hogy a *deákok* addig lakjanak (t. i. tanuljanak) itt, mig a collegiumra el nem készülnek; mert történt, hogy „mihelyt felcifrázták magukat, azonnal, ki házasságról, ki *patvariáról* gondoskodott“ . . .

Valóban, Kotsis István egy önzetlen, hivatásának magaslatára emelkedett, áldozatkész, fáradhatlan buzgalmu s körültekintő és tevé-

keny lelkész volt, kire igazán volt alkalmazható, hogy: „a milyen a pap, olyan az ekklézsiája.“ De az egyház tagjaiban sem hiányzott az engedelmesség és jóakarat s áldozatkészség. Mert a fentebb emlitett adományokon kivül irva van az is ez időből, hogy: „Súskó András is egy harmadfűre menő bika-borjut ad az ekklézsiának.“ De vannak több adományok is 1767-ből feljegyezve; nevezetesen, hogy: „az ólas és dohányos kertet, melyen ól és kút vagyon, hagyta az ekklézsiának, néhai Végh Mihály és felesége Kisvárdai Szabó Éva. Második dohányos kertet — a Deák-hegy alatt — testálta az ekklézsiának Szappanos Mihályné; a harmadikat is, a fehértói útnál; a negyediket is, mely kender és töknek való; az ötödiket pedig Nagy Jánosné hagyta.“ (Egyh. jegyzőkönyv. II. sz.).

Sőt ennél is több történt. Nemcsak a nagy-kállói ref. egyházat boldogitották annak buzgó tagjai, hanem 1767-től kezdve 1820-ig, a debreceni és néha-néha a sárospataki főiskolának is küldtek tetemes mennyiségü adományokat. Debrecenbe p. évenként 15, 18, 20 köböl búzát, gabonát és főzeléket is vegyesen. Ily nagy önmegadóztatással tartá fenn a ref. egyház magát, és alapitotta, segitette közép- és főiskoláit is, mint a magyar nemzeti mivelődés gyúpontjait.

Az esperesnek is tiszteletdíj járt az egyháztól. 1768. januárban p. végeztetik, hogy: „a Tiszt. Esperes úrnak, a szokott honorarium, 3 márjás, megadassék.“

De folytassuk az egyház történetének előadását, az egyház gyarapodását, épitkezéseit.

1768-ban (febr. 1.) a notarius házát megvásárolják az egyház előljárói leányiskola helyiségnek. A feltételekről keveset tudunk. A vételárba befektették „az ekklésia két negyedfűre menő tinó-bikáinak az árát, 25 vonás frtot.“ Ugyanezen évben Babotsay András Debrecenből az ekklézsiának egy aranynyal szépen kivarrott keszkenőt küld. (Lásd adományozás rovata alatt).

1770. (márc. 5.) a középső harang tengelye elromolván, azt csináltatják. Ugyanekkor a toronyra záros ajtót készittetnek.

A következő 4—5 év alatt valami különös emlitésre méltó dolog nem igen történt. 1771. jan. 7-én új rektorért mennek Debrecenbe, ajándékba vivén Tiszt. Professor úr számára egy tábla szappant. Ez időtől fogva, sőt már ezelőtt is, bizonytalan, megjelölhetlen idők óta, Debrecenből s csak néha Patakról, három évről három évre változó rektorokat hoznak, kik a nagyobb tanulókat, a „*Deákokat*“ tanitják a classicusokra sat. (ma: gimnáziumi tantárgyakra); a deákok közül

a jelesebbek pedig tanitják az alsóbb iskolás fiukat az elemi tárgyakra. Kosztolást, díjazásukat alább.

Majd 1775-ben ismét egy épitkezési sorozatot kezdenek meg. Ez évben (máj. 7.) elvégeztetett, hogy a leányoskola mentől hamarabb felépittessék. Tormás György kurátor Ladmacra küldetik meszet vásárolni. Vettetnek téglát is; Debreceni József téglavetőnek 7 máriást fizetvén az ekklézsia ezer-ezer tégláért. A leányoskola fel is épittetett.

A következő évben (1776. ápril 28.) hozzá fognak, a mihez pár év óta már készülgetnek, a torony épitéséhez. Szerződésre lépnek Zemplénmegye, Sátoralja-Ujhelyen lakó Ress Tamással, „hogy a torony kőfalán felül négy ölnyi magasságra csinálja a fa-falt, ahoz való kötésekkel együtt, minden hozzá kivántató ács-munkáját, úgymint: kötéseket, harangszékeket, grádicsokat, tetejét, vitorláit, az oldalát gyalult deszkákkal, a zsindelyezést, lécelést és minden egyéb ahoz kivántató munkáit becsülettel, a rajzolás szerint elvégzi. Mi pedig (az ekklézsia tagjai t. i.) minden munkájáért fizetünk ő kegyelmének az alku szerint 300 azaz háromszáz német frtot, úgy pedig, hogy most anticipato adtunk 20 frtot sat. „E mellett igérte a szent Ekklésia, hogy mikor a fákat felhúzzák és mikor lécelnek, sindelyeznek, mindenkor elegendő embereket fog az ácsok mellé adni.“ N.-Kállón sat.

A toronyhoz való fákat Tiszta-Berekről szállitja az ekklézsia. És a munka csakugyan becsülettel be is végeztetik; miről „*pro memoria*“ cím alatt ily feljegyzés olvasható a II. sz. egyházi jegyzőkönyvben: „Ress Tamás, ujhelyi ácsmester és legényei, a torony teteje csinálásához fogtak 1776. ápril 10-én, a gombot fellették máj. 20-án, egészen elvégezték junius 22-én. Készült a nagy-kállói ekklézsia közönséges költségén. Predikátor: Fazekas István; város hadnagy: Tóbiás András; kúrátorok: Nyiri Ferenc, Kotsis Mihály.“ Ezen adatokat tartalmazó irat, egy kis üvegben, a torony gombjába tétetett.

Szintén 1776. junius 1-én az egyházi előljáróságot: „a deákok instantiájok által kérték, hogy a házok reperatiojáról gondolkozzék jó idejében az Ekkla; és hogy az ő promotiojok megkisebbittetése (mely ez által lett, hogy azelőtt halotti alkalmatossággal, sok izbe harangoztak, és minden harangozástól, ha praedicatioval volt a temetés, 10 garast adtak nekiek; már pedig ezután csak háromszor harangoznak és 15 garast vesznek csak némelykor) bonificaltassék, megjobbittassék. Az végeződött, hogy a Curator uramék a Házokat jó idejében reparáltassák; és ha magokat ezután is jól viselik, csalhatatlanúl reményljék az Ekkla jóakaratát.“ (Egyh. jegyzőkönyv. II. sz.). A Deákok alatt itt is azon felsőbb tanulókat kell érteni, kiket a rektor tanitott a gimná-

ziális tantárgyakra; de a kik az alsóbb iskolába járó gyermekeket, a rektor felügyelete, igazgatása alatt, tanitották az abé-abra, irás, olvasás, számolásra úgy, mint az azon korban az elemi iskolákban szokás vala.

Épitették-e Házukat: nincsen róla adat. Fizetésökről részletesen a „díjlevelek“ rovatában lesz szó.

De azt ismét írva találjuk, hogy 1777. (febr. 24.) már az végeztetett, hogy a predikátor múzeuma (egy különálló épület; ma is megvan „tanulóház“ név alatt) építéséhez jókor hozzá kell fogni. Azonban csak junius 1-én tették le az alapkövét; hanem ekkor egyszerre az ácscsal is alkudtak a teteje csinálására nézve 20 vfrtban. Julius 13-án azonban már elfogyott a pénz s kölcsön kért az egyház Gencsy úrtól, Balkányból; de a ki a kért kölcsönt nem adta meg. Honnan vett aztán az egyház pénzt: nem találunk reá adatot; de az épitkezés befejeztetett. Még ez évben „a Cantor pulpitusát a templomban, kék-selyem materiával bevonatta s aranyos csipkével körös-körül megprémeztette Tek. N. Vitézlő Lónyay.“ . . .

Az 1777. évi máj. 11-én egy igen szomoru vallásháboritási eset fordult elő ismét, az uralkodó s Mária Terézia alatt annyira hatalmaskodó római kath. egyház lelkésze részéről. Az esemény ekként van a jegyzőkönyvben leírva: „A Tisztelendő V. A. Diakonus úr káplánja T. Pater Horti Imre úr, az orosz pappal együtt, vasárnap délesti cultus alatt az fiu-iskolába menvén: ijjesztvén a gyermekeket s motskolva az otthon maradott deákot (a kisebb iskolás gyermekek tanitóját), kilenc kis-kátét elszedett a gyermekektől és azokat elvitte. Ezen dolgot Instantiánk által (azon héten levén itt a Generalis gyűlés) főispán úr ő Excellentiájának bepanaszoltuk; és éppen az egri N. Prépost ő Nagysága jelenlétében olvasván Instantiánkat, úgy értettük, hogy visszaadattatások iránt parancsolt; de nem küldötte őket senki vissza; hanem julius közepén értek küldöttünk s hét közülök visszaadatott, kettő odamaradt.“

Ilyen viszonyok közt tengődött, nem mint *bevett*, hanem *megtűrt* vallás a Mária Terézia uralkodása idején; azaz, nem is tűretett, hanem üldöztetett, zaklattatott. Az Istennek legyen hála érte, hogy e szomorú napok elmultak; s habár a hiányos törvények miatt merülnek is fel panaszok a protestánsok részéről ma is, de az büntetlenül alig történhetnék ma meg, hogy iskoláinkba, titkon, orozva, bármely más felekezet papja berontson s vallásos könyveinket elkobozza, elrabolja!

1778. május 31-én a predikátor, az egyháztanács ülésében azt nyilvánitja, hogy a harangok lába rosz; emiatt még ember-halál is

történhetik. De annak nyomára nem akadtunk, hogy tettek-e valami intézkedést e baj elháritására.

Az 1779-ik év tavaszán új lelkész jön s mindjárt annak az évnek a nyarán (jun. 20.) a tanulóház alatt levő pincegátort és a felette lévő házacskát épitteti; a pincegátorért az ekklézsia fizetett 13 Rfrtot; a házacska tetejéért maga a predikátor (Id. Fazekas György) 9 Rhfrtot.

Egy ekklézsiában, csak olyan helyen is, mint N.-Kálló, ha azt akarják ügyeinek intézői, hogy „mindenek ékesen és jó renddel legyenek“ (I. Korinth. XIV: 40.), a munkától, az épitkezéstől megszünni, megállapodni nem lehet, nem szabad soha! A megállapodás már maradást jelent. Tenni való akad mindig és sohasem lehet mondani, hogy: nincs semmi kivánni való. Most a templom, majd az iskolák s belhivatalnoki lakóházak körül, most az anyagi, majd a szellemi, vallás-erkölcsi téren; de tenni való mindig van. Az idő halad. Épitményeket rombol, szétmorzsol, megemészt. A korszakok egymásután következnek s új meg új igényeket támasztanak. A mivelődés terjed s a ki a felvilágosodás és új idő hullámcsapásai elől a mult idők rommaradványaira ül fel s oda, mint egy zátonyra menekül és a haladó kor követelményei előtt bedugja füleit: múmiává lesz s „elfeledkeznek róla, mint a halottról.“ Igy van ez egyesekkel, testületek, társulatokkal, a szellemi, erkölcsi s az anyagi téren. A ki nem halad, elmarad. A ki marad, nem felelhet meg rendeltetésének, sem egyes ember, sem erkölcsi testület. Ha tehát hivatást akarnak betölteni és nem tengődve egy napról, más napra élődni: mozogni, munkálni, haladni és fejlődniök kell, hogy átalakitsák, fejleszszék, előre vigyék környezetöket is. E hivatásnak kell megfelelni különösen a protestáns intézményeknek: vallás-, egyház-, iskoláknak.

Hogy a nagy-kállói ev. ref. egyház előljárói, az egész XVIII-ik század eddigi folyamán, e felfogást igyekeztek érvényre emelni: arról az eddig mondottak meggyőzhettek mindenkit. Hogy a század utolsó két tizedében is erre törekedtek: az alább mondandókból ki fog tünni az is.

Mindjárt „1780. március 30. már az végeződött, hogy a templom közepe kideszkáztassék; a közadakozásra a hivek Húsvét első napján s a következő két vasárnapon felhivattak. Begyült a padimentomozásra 84 frt. 02 dénár. A munkához hozzá fogtak az asztalosok, Fihar István és Szilágyi István május 22-én, elvégezték junius 30-án. Fizetett érte nekiek az ekklézsia 24 magyar frtot; és mivel debreceniek voltak, szállást adott. A fennmaradt nehány szál deszkából a tanulóházba készittetett egy almárium és egy hármas asztal; fizettetett

érte 12 frt.“ A munka tartama alatt az adakozás egymást éri; sőt még 1781-ben is.

Ezen időszakban egy igen nagy horderejü esemény foglalkoztatta a magyarországi protestánsokat: a *türelmi parancs* (tolerantiale edictum kiadása (1781.). Érdekelte s örvendetesen érintette ez sok tekintetben a nagy-kállói reformált egyházat és ennek azon időszerinti vezetőit is.

1782. márc. 5-én ugyanis: emlékezetnek okáért fel van jegyezve, hogy a II. József császár-király által kiadott türelmi parancs, Szentmihály szabolcsmegyei helységben kihirdettetvén [1]), N.-Kállón az ekklézsia ládájába tétetett az. E napságtól fogva a ref. lelkész is bemehetett a fogházba a reform. vallásu rabokhoz. Be is ment és március 31-én úrvacsorát osztott; ápril 12-én pedig egy halálra itélt rabbal imádkozott és ezt készitette a halálra a vármegye tömlöcéből.

A reform. egyház iránt ismét felébredt az emberekben, a jóakarat s a ref. hivekben az áldozatkészség szelleme. Az adakozások egymást érik. 1782-ben (mint ápril 12-éről fel van jegyezve) kolozsvári főbiró, néhai Pataki István özvegye, b. e. Babótsay Erzsébet asszony, ki N.-Kállón született, mind az Erdély-részi, mind a magyarországi kollegiumoknak hagyományozott ezer-ezer frtot, a nagy-kállói ekklézsiának az úrasztalára egy aranyos poharat. Szintén azon év május 7-én Séllei István rektor, a bogáti gyűlésen megvizsgáltatott s mivel a nép számos, a pohárosztásra felhatalmaztatott.

A legközelebb mult években, Mária Terézia uralkodása alatt, elnyomott és üldözött, épitkezéseiben, tanitásban háborgatott és akadályozott nagy-kállói ref. egyház, a türelmi parancsra támaszkodva, igyekezett védelmi állást foglalni el az itteni római kath. hitfelekezettel szemben. 1782. május 26-án megválasztatván a presbyterek (Nyiri Ferenc, Id. Szabó Pál, Kabai István, Hadnagy Szabó Ferenc, Id. Kiss János, Kiss András-István, Fényes Nagy István, Veze András, Gyáni István, Oláh András, Borsi György, Jenei Mihály, Orbán Kiss Ferenc, Orbán Kiss János, Ráskai András, Deák Lakatos György, ifj. Pelyvás Mihály), elvégeztetett az is, hogy: „a felséges kir. és császári kegyelmes Resolutionak ötödik punctumához tartván magát az ekklézsia, . . . többé meg ne engedjük, hogy harangjainkkal a Pápisták úrnapi processiójokra harangoztassanak, melyet 20 vagy több esztendők óta nemcsak kivánt, hanem erőszakkal is cselekedtetett a földesuraság és a

[1]) Megjegyzendő, hogy ezen időtájt és még később is sokáig, a vármegye is vándorgyűléseket tartott; melyek hol egyik, hol másik részén tartattak a vármegyének. Most Szentmihály, Nádudvar, majd Apagy, Tass, Karász sat. G. P.

melyet kéntelen-kelletlen a békeségért mindeddig cselekedett az ekklézsia . . . A venerabilis superintendentia is ebben megegyezett 1782. április 23-án Debrecenben, és megizente, a hol szokásban volt, hogy többé ne cselekedjék." (Egyh. jegyzőkönyv. II. sz.).

Bizony szomorú idők valának azok, melyekben egy felekezet, az uralkodó római kath. egyház, parancsolt a reform. egyháznak és rendelkezett harangjaival is. A régibb időkben (1711. előtt), N.-Kállón legalább, ez nem történhetett; mert Kálló, mint város articulalt hely volt s többnyire, mint a partiumhoz tartozó végvár, az erdélyi fejedelemséghez tartozott, hol az alkotmányos jogok, a szabad vallásgyakorlat sat. inkább tiszteletben tartattak s meghonosodtak!

De most?! egy század multával még az előbbieknél is szomorúbb események következtek. Ez van nevezetesen a jegyzőkönyvbe szórólszóra bevezetve: „1782. máj. 30. E napon esett úrnapja. Ekkor reggeli istenitisztelet után a parochialis házban egybegyűlvén mindnyájan a consistorialis személyek oly véggel, hogy Kabai István uramnak az 1779. és 1780-ik esztendőbeli Curatorságában való számadása revideáltassék, mikor épen folyt volna a számadás, elsőben a Tttes földesuraság fiscalissa, Szűcs György úr, az akkori kurátorát az ekklézsiának Tormás Mihály uramat magához kihivatván a gyülésünkből, erősen parancsolta a *földesuraság* (Kállayak) *nevével*, hogy a processióra, a mikor hirt fog adatni, a mint eddig szokásban volt, harangjainkat megvonassa. Erre kurátor uram mondotta, hogy azt többé nem cselekeszi az ekklézsia; elvégezte közönséges megegyezésből, hogy a királyi parancsolathoz alkalmaztatván magát, semmiképen nem harangoztat. Ezen discursusát referalván emlitett Tormás Mihály kurator úr a consistorialis személyeknek, csak hallgatásban együtt lévén folytattuk a számadást. Azonban jó két tiszttartó: Pelsőczy András református és Zákány nevezetü orosz a Fiscalis levelével közünkbe, melyben ezt irta a Tanácsnak és a Hadnagynak (NB. azért küldötte az ekklézsia gyülésbe ezt a levelet, mert nagyobb része a tanácsnak benn van, és akkor is itt volt a Consistoriumban), emlékezetnek okáért ide feljegyeztetik ez a levél: „Jóakaró Hadnagy uram és egész tanáts! A régi bévett szokás szerint a T. *Földesuraság* megtisztelésére, vagy hogy inneplése annál nagyobb solemnitással menjen véghez, *parancsoltatik* a tanácsnak, a kikre vagyon minden városi baj, dolog, az ilyetén is bizattatva, hogy mivel már annak a T. Kállay familia régen ususába vagyon, hogy a harangok meghúzattassanak ilyetén alkalmatosságokkal: most is azt meg ne tiltsák, sőt a mikor hír adattatik, meghúzassák. Ez nincsen a mi vallásunk ellen semmi legkisebbet is, mi ezzel az Isten vagy lelkünk esméreti

ellen nem vétünk; hanem egyedül fog a tanács hibázni a földesuraság ellen; *kiknek az Isten s a király után, meg kell adni azt, a mi őket illeti.* Nem kell ezzel a földesuraságot újabb-újabb haragra ingerelni; meg kell azt is gondolni, hogy kiknek jószágából (?) veszi a város és a tanáts maga élelmét, azért, hogy azután magokat semmiben ne menthessék, ezen Commissióm által parancsolom a *földesuraság akaratjából*, hogy ebbeli földesurakhoz tartozó kötelességeket el ne mulaszszák; ha valami véletlen dolog fogja a tanácsot követni, azt magának tulajdonitsa. Ezen commissiót pedig megtartsa a tanáts, hogy mikor vissza fog kérettetni, akkor visszaadattassék. Különben sem cselekedvén, maradok Hadnagy uramnak és a Tanátsnak jóakarójok *Szücs György* Fiscalis mp. N.-Kálló d. 30. Máj. 1782."

„Ezen levelet — írja tovább a lelkész, Id. Fazekas György — elolvasván magam a gyűlésben, mindnyájan egy szájjal azt feleltük: ez nem a Tanáts, hanem az Ekklésia dolga; a Tanátsban vagynak Pápisták, Reformátusok nagyobb számmal, és oroszok is, és igy a Tanáts nem parancsolhat a reformata Ekklésiának harangjaiból; az Ekklésia pedig tökéletesen elvégezte, hogy többé nem harangoztat. A Tiszttartók hánykódtak előttünk és utoljára azt kivánták, hogy irjunk vissza erre a levélre. De mi megmondottuk, hogy mi semmit nem irunk; de nem is harangoztatunk. Ezek a tiszttartók elmenvén előlünk, hozzá fogtak a Pápisták a maguk és az oroszok harangjaikkal a Processióhoz. Mi pedig nyolc vagy tíz személyeket küldöttünk a jelenlevő Consistorialis személyek közzül, többnyire nemeseket, a templom porticussába, hogy ha valami módon erőszakot akarnának tenni, azok protestáljanak a királyi Resolutiora. Senki sem jött felé is templomunknak és tornyunknak és igy elvégezték processiojukat a mi harangozásunk nélkül. A földesuraság közzül egy sem volt jelen, szokásuk ellen, akkor a procession. Elvégeződvén a processió, kérte fiskális úr a levelét, de az ekklézsia nem adta, hanem emlékezetnek okáért megtartja oly véggel, hogy lássa a posteritás, hogy a kinek az ekklézsia mellett kellene szóllani és azt mindenekben secundálni, mint a ki ebben az ekklézsiában neveltetett, az itt való oskolában tanult, és togatus deák is volt, és igy innen van csak az is, hogy most a földesuraság fiskálisa lehet, most is itt jár a templomba, az leginkább sollicitálta, mégpedig a földesuraság hire nélkül az ekklézsiát arra, a mit eddig kéntelen kelletlen, nem lévén oly szabadsága vallásának gyakorlására, mint már most engedtetett Felséges Királyunktól, cselekedett, és a melytől hitinek és vallásának tudománya szerint irtózik."

Mily szomoru változás ez ekklézsia és város életében! Egykor

pallosjoga levén, a város kapitányai, illetve hadnagyai a tanácsnak élén ítéltek élet és halál felett, és ime, most a földesuraság fiskálisa parancsoló hangon beszél az egész tanáccsal!

„1783. junius 19. ismét üzent urnapján a földesuraság, hogy a harangokat huzassák meg. Azonban a türelmi parancs 5. §-ra hivatkozva, ennek ellene mondtak. Többé nem is sürgették a harangoztatásra a reformátusokat. Hanem a földesuraság megparancsolta a tisztartónak, hogy a predikátor életjét dézmálja meg, csak ugy, mint más taxását. Ez meg is lett; mert a tiszttartó hordáskor ráüzent a papra, hogy a dézmát bevigye; bevitte a mit kért."

Ugyancsak 1783. október 3-án temettetett a városban levő vármegye tömlöcéből az első református rab, addig a római katholikusok temették a reformátusokat is.

Szintén 1783. november 1-jéről következő jegyzést találunk: „a férfi iskola elkészült négy szobával, egy a deákoké, három classisok a tanulóké. Épült az *ekklézsia tagjainak önként való adakozásából*, ki ágast, ki fát adott, ki napszámmal, ki szekérrel szolgált. Az ácsmunkát végezte Ács Mihály, János fiával majdnem ingyen, Szabó Pál gondnok idejében." Az itt emlitett iskolaépület a mai napig is meglevő fiiskolai telken arccal napnyugotnak a telek keleti részén feküdt; szemben volt vele, az utcára háttal, arccal keletnek, a rektori lak.

Az év végén (1783. dec. 27.), a Praedikátor és leánytanitó becsülettel marasztatnak, mint az már minden évben szokás. Volt már szó róla, hogy eleinte a városi tanács kebeléből, később az egyháztanácsból elment egy küldöttség a lelkész és tanitóhoz, tudtokra adván, hogy: „megmarasztatnak." Ezt aztán természetesen lakoma, áldomás követte most is, mint ezelőtt is, mindig. Ezen elavult intézmény a most folyó század első felében semmisült meg; de addig fentartotta magát nemcsak falukon és kisebb városokban, hanem még Debrecenben is.

A következő évben (1784. máj. 2.) gyűlés lévén a parochialis házban, elvégeztetett, hogy mivel a harangok fentartására semmi alapja nincs az ekklézsiának, tehát a harangozásért fizetni szokott pénz egyharmada az ekklézsiáé legyen; mert eddig csak a harangozóknak fizettek. Három haranggal való harangozás 3 máriás, ennek egyharmada az ekklézsiáé = 1 máriás; a két kisebb harang díjja 8 garas, egy harmada = 16 dénár; egy harang díjja 4 garas, egyharmada = 8 dénár.

Egy szomoru jelenséggel is találkozunk itt. Ugyanis: az ekklézsia tagjai közül sokan nem akarnak semmi szolgálatot tenni; e miatt kurá-

tort s egyházfiakat sem lehet kapni; tehát elvégeztetett, hogy az engedetlenek 1 Rhfrtra büntettessenek.

Ezen erélyes intézkedés és azon körülmény, hogy elvégeztetett, miként mind a fiuk, mind a leányok, a templomban külön-külön tanittassanak s addig *meg ne eskettessenek*, mig tanulásra, iskolába nem járnak, azt igazolja, hogy az azon időbeli egyháztanács hivatásának tudatára emelkedett.

1785. márc. 10. az examenkor tartatni szokott költséges vendégeskedés megszüntettetett. Ha az előbbi évben az egyháztagok ellen volt panasz, most a kurátorok rest, hűtelen magokviselete ellen emeltetett panasz, s figyelmeztetnek, hogy letett esküjök szerént, hivatalukban serényen forgolódjanak. (A hanyag kurátor: Szabó Pál; a büszke egyházfiak: Vonza György és Tormás István).

Az év végén (1785.) megejtett számadásból kitünt, hogy évközben az ekklézsia az „*ólaskertbe*“ kútat csináltatott; a lelkész adott hozzá fát a „*Szirondról.*“ (igy is nevezték a lelkészi hivatal javadalmazásához tartozó földet, melyen 1870-ig élőfák, egy kis erdőféle, tenyésztek); gémet adott a tiszttartó Kalmár János, ágast Szűcs György fiscalis; az ekklézsia fizetett a csinálásért Nagy István ekklézsiai molnárnak 10 márjást. Az évben készült az ól is, a jászlakkal együtt. (Az *ólaskert* ugyan meg van ma is a lelkész használatában; de sem ól, sem kút nincsen benne, egyéb egy kis házon kivül. Az ötvenes években pusztult el a többi épület végképen).

Az 1786-ik év annyiban volt nagyon fontos nemcsak a kállói ref. egyház; hanem az egész szabolcsi Tractusra nézve, hogy ez évben visitálta a tractust „Tisztelendő Paksi Szathmári István superintendens úr, Junius 8-án.“

Ezen időtől (1785.) már összefüggő adataink nincsenek; nem lévén az egyháznak jegyzőkönyve 1785—1800-ig. Különben ekkor már meglehetős rendben vala a kállói ev. ref. egyházban minden. Volt lelkészi, tanitói lak, iskolaház, leányiskola. A vallási zaklatások is megszüntek. Egy pár fontos adatot mégis fel tudunk emliteni. Nevezetesen a halottas anyakönyv alapján azt, hogy „egy új temetőben, mely vagyon az kerteken túl, Napnyugot felé, innét a tekenős hegyen, kezdettek temetkezni 1787. Március 16.“ A nagy szőlőskert mellett lévő temető ez; mely ma már mívelés alatt van. Addig a városban, belebb, az úgynevezett „*Forró malma*“ körül vala a temető. Másik adat a templom falazatának felemeléséről szól, szárazon és szóról-szóra ekként:

„Emlékezetnek okáért. Az 1792-ik esztendőben ezen N.-Kálló váro-

sában lakozó Helvetica Confessiót tartó gyülekezet templomának fala körüskörül egy öllel fellyebb rakattatott; az egész teteje tizenegyszáz, nro. 1100 Rhenes frtokért a tokai Hídmester által ujonnan épittetett, a két végén levő réz gombok, melyek debreceni rézműves Jéger István által nro 70 Rhenes frtokért vas rúdjaival megaranyozott csillagokkal és vitorlákkal készittettek, Mindszent havának 11-ik napján fel is tétettek ezen szent Ekklésiának becsületes Előljáróinak idejekben; úgymint: Tiszt. Tud. Fazekas György úr predikátorságában, Ráskai András kurátorságában, F. Nagy István biróságában, Tóbiás András, Torma György, Kabai István, Áts István, Imre János, Szabó Pál, Györgyi Szabó Ferenc, Kiss Orbán János, Kiss Orbán Ferenc, Veze András, Gyáni István, Oláh András, Borsi György, Jenei Mihály, L. Deák György, Pelyvásy Mihály, Györgyi Fazekas István, Toka Mihály, F. Nagy György presbyterialis személyek idejekben, Kiss Ferenc és Cs. Borsi Mihály egyházfiságokban; a Tek. Kállay Familia és Szűcs György úr földesuraságokban, a szent Ekklésia tagjainak adakozásából. N.-Kálló október 11. 1792. Irta a város hites notariusa: *Gál János.*" (E Gál később egy nagy alapitványt tett az Ekklésiánál, mit látni fogjuk).

Pár év mulva a templom körül kőkerités készittetett, melyről szinte csak a szerződést találtam meg, mely ekként szól: „Alább irott (Deák György, a nagy-kállói ref. Ekkla kurátora) recognoscalom, hogy mai napon felmérvén a Templomnak ezen esztendőben Kirk Mátyás eő kegyelme által rakatott kőkeritését, az egész kerületi, mely azért, mivel az ajtók felett készitett frontok csak a rendszerint való alkura meghagyattak, kivül mérettetett, találtatott 88 ölnek, a magasságának fele két, fele pedig másfél öleknek, mely egysummába teszen 154 □ öleket, melyeknek árát (egy □ öl egy Rh. frt. és 30 kr.), mely megyen 231 Rh. frtokra, hogy fogyatkozás nélkül, fentnevezett Kirk Mátyás eő kegyelmének megfizetem, magamat a Nemes Ekklésia részéről kötelezem. N.-Kálló. Okt. 16. 1794. Deák György" sat. A végfizetés történt e kötvényre 1797-ben. És ez a kőkerités meg volt 1867-ig; ekkor elavulva, megrongáltatva lévén, széthányatott.

Ezenkivül egyéb a nagy-kállói ev. ref. egyház történetére vonatkozó adatot a XVIII-ik századból nem találunk. Az eddigiekből azonban elég világosan kitünt az, hogy a most tárgyalt korszak (1710—1800.) valóban a megerősödés és szélesebb alapon való szervezkedés korszaka volt a nagy-kállói ev. ref. egyház életében és történetében.

C) Teljes virágzás kora. (1800—1852.)

A fejlődés folyamán ugyan igen nehéz a megállapodási pontokat kijelölni, a korszakok kezdő napját, óráját, sőt esztendejét is megállapitani; de azért nem lehetetlen. Az idők szelleme, az állami intézmények, az intézők egyénisége, ügybuzgalma és becsvágya mind befolyással vannak erre. Igy volt a kállói ev. ref. egyház életében s történetében is.

A XIX-ik század elején már az üldözés vakdühe, legalább egy kissé, lohadt. Az egyház ügyeinek élén: ifj. Fazekas György, egy tudományosan képzett, tapasztalatokban gazdag s tevékeny lelkész, utóbb esperes; továbbá Szűcs György, Gál János s több hozzájok hasonló buzgalmu és áldozatkész, értelmes férfiak állanak. Az egyháznak malma, „*Kárándi szállása*," s alapitványi pénzeiből (Gál-Ráskai) tetemes jövedelme. Mindjárt 1821-ben hagyományozás útján jut egy értékes beltelek s azon lévő ház és féltelek külső földilletmény birtokába; bár ugyanekkor kárt is vall, elveszitvén a *szállásper* bevégezésekor a „Kárándi szállás" földet (1816.). Szellemi, nevelés-oktatásügye legjobb rendben. Volt kis gimnáziuma, jó elemi fiiskolái, két leányiskolája, amint ezeket részletesen is látni fogjuk.

Az állam részéről a protok. határozott védelemre nem számithattak még most sem (1800—1843.); sőt a helytartótanács sértő rendeleteket bocsátott ki, p. a vegyes házasokat csak kath. lelkészek eskethetik s a vegyes házasságból született gyermekeket a szülők a kath. vallásban köteleztetnek nevelni sat.; az 1807-ben kiadott kath. iskolai szervezetet pedig elfogadni a protestánsok is köteleztettek, az 1790—1. évi 26. törvénycikk világos intézkedései ellenére; ezen rendelet azonban — a protestánsok ellenszegülése miatt — hatályon kivül helyeztetett. A reversalisokkal is sok visszaélés követtetett el s a sérelmeket még az 1832—6. szabadelvü országgyülés sem volt képes megszüntetni teljesen; és a prot. panaszait orvosolni nem tudta; bár magok a kath. világiak is pártjára állottak a protestantismusnak, vagy mint Horváth Mihály magát kifejezé: „egy katholikus követ, Beöthy Ödön, avatta fel magát a lelkiösmeret szabadságának bajnokává." (Horváth M.: Huszonöt év Magy. orsz. tört. I. k. 313. l.). Azonban a felvilágosult kor szelleme nagyban segitségére volt a protestantismusnak; és ha zaklattattak, háborgattattak is, de az üldözés, a gályarabság, eperjesi vértörvényszék és a többi eféle intézmények kora lejárt. A testvériség, az igazi keresztyénség szelleme, a lelkiismereti s vallási szabadság kezdett mindinkább diadalra jutni. S csakugyan az 1843—4. évi ország-

gyűlés a vegyes házasok esketésére a prot. lelkészeket is felhatalmazza; az áttérések ügyét rendezi s megengedi, hogy ha az illető lelkész a bejelentési bizonyitványt megtagadná, azt a tanúk jogérvényesen kiállithassák. Végre az 1848. évi országgyűlés szabadelvü intézkedése következtében, a törvényesen bevett vallásfelekezetekre nézve tökéletes egyenlőség s viszonosság állapittatott meg; kimondatott az is, hogy a bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költségek által fedeztessenek (1848.: 20. t. c. 2—3. §.); mindezek azonban mai napig is csak papiron maradtak.

* * *

Az 1800-ik év máj. 22-én a kállói egyházban a jegyzőkönyvek rendes vezetésére Gál János elválasztatik. Ugyanakkor a három praeceptor a csekély fizetés és a rosz koszt miatt panaszkodik, mely tárgyban véleményadás végett küldöttség neveztetik. Az egyházi tisztviselőket a kurátor fizetendi, kinek kezeihez az egyházfiak adják be a szedett terményt és pénzt. A közmunka miként való teljesitésére nézve kurátortól vélemény kéretik. A praedikátornak a gazdák árpa helyett gabonát fizetnek; valamint a bizonytalan és hátrányos szekér fa helyett ölenként, 20 szekér fa helyett 15 öl, rektornak 10 szekér fa helyett 6 öl kemény fa adatik. Megőretni az egyház csak azon gabonát köteles, mit az egyházi hivektől kapnak a belső személyek.

Praeceptorok *fizetése* 20—20 frt. s 8 köböl gabona. Élelmök: a gazdáktól (coquia). Jó gazda: egész, kis gazda fél-fél nap főz öt emberre (3 praeceptor és 2 szolga részére). Praeceptorok *öltözete:* setétkék posztó ruha; fekete persaprém, gombkötővel, szőrmente rövid, fekete zsinóros nadrág, hasonló posztó lajbli, fekete obceces csizma, kevéssé magas tetejü kalap.

A templomszékek renováltatása a kurátor figyelmébe ajánltatik. Valamint az is, hogy az ekklézsia életjének a torony alatt helyet épittessen.

Az év végén (1800. dec. 26.) a belső személyek (lelkész és leánytanitó) *marasztatnak*. Miután azonban a lelkész (Id. Fazekas György) gyengélkedik, fia ifj. Fazekas György hivatott meg úgy, hogy apja halála után rendes lelkészül már előre is elismertetik; az apa azonban, sok érdemeiért, hivatalát haláláig megtartja.

Ifj. Fazekas György elfogadja ugyan — köszönettel — a meghivást; de már a jövő (1801.) év febr. 22-én megbánja tettét s kéri az ekklézsiát, hogy miután *Székelyhidra* actualis papnak hivatott meg, bocsássa el. De erre az ekklézsia nem hajlandó; sőt javitott díjlevélre

újból marasztalja *örökös papjául*; azaz, a *papmarasztásról végképen lemondanak érte*, csak maradjon. És ez nagy szó vala abban az időben! Fazekas felfogja a nagy áldozatok s előnyök horderejét és megmarad. (Díjlevelet lásd az illető rovat alatt).

Illetlennek találtatván a rektorra nézve, hogy sallariumában: só, bor, sertés találtatnak, a sallarium (fizetés-levél) kisebbités nélkül kiigazittatik. (Lásd: díjlevelek közt). Ugyancsak a rektornak fizetnek a legátusok tartásáért 15 Rh. frtot; a nyári supplicansok egy-egy ebédjéért 12 krt.

A *tanulóházban* a tégla-padimentom kikopván, a deszkával való padimentomozás elhatároztatik.

Egyidejüleg panaszba tétetik az is, hogy a céhek nem adják be az ekklézsiának, a mivel tartoznak, az egyes céhmesterek tehát e tartozás lerovására szólittatnak fel; jelesül: Ns. ör. Fodor István, mint a lakatos-csiszár-kovács céh céhmestere; Ns. Borsi György, mint a csizmadia céh céhmestere; a szűcs- és varga-céhtől a kurátor utasittatik privilegiumaikat bekérni. A nyiregyházai, nánási, bátori mesterek. mind a kállói céhhez tartoznak.

A templom mennyezetit (1801.) idevaló becsületes asztalos-mester Patai István elkészitette. A közvetlen rá következő évben (1802.) elhatározza az egyháztanács, hogy a templomban lévő székek helyett új székek készittessenek oly módon, hogy a középen egy öles, a falnál körül fél-fél öles út maradjon. A szószéket készittette Tunyoghi Szűcs György úr, a maga pénzéből; került 120 vfrtba.

Méltó feljegyezni emlékezetnek okáért, mint a nagy-kállói ref. egyház áldozatkészségének világos jelét, hogy a debreceni leégett ekklézsia javára gyüjtés rendeztetvén, a Ns. Collegium épitésére, kurátor jelentése szerint, begyült 122 Rfrt. 58½ kr.

A most következő években (1803 - 1805.) már készülnek a toronyépités nagy munkájához. Nevezetesen elsőben is (1803.) fát vásárolnak s téglát égettetnek. Ugyanezen évben Áldozócsötörtökön (máj. 15.) az *egyházközönsége* a templomban marasztatván, a torony épitése felől tanácskozik. E feljegyzésben az a figyelemre méltó, hogy már nem egyedül az egyháztanács, hanem az egyház közönsége közösen tanácskozik; mi azt mutatja, hogy itt már ekkor, ha szabályozva nem volt is működési köre, de megvolt a *közgyülés* s a közterhek kivetésénél ezt kérdezték meg; mi igen is alkotmányos eljárás s a protestáns egyházalkotmány szervezetéhez és keretébe méltó. Majd (1804. ápr. 3.) csakugyan közgyülésileg elhatározzák a torony épitését és felemelését; valamint azt is, hogy a cintermek csinosittassanak s azok közül a har-

madik vagyis a nyugoti, élettartás végett, magtári helyiségül átalakittatik. A porticusok, ajtók és a templom padimentomának mielőbbi elkészitésére a vállalkozók utasittatnak. A toronyépitési költségek kezelésére külön gazda választatik, Gy. Fazekas István személyében.

Azonban csak nehezen fognak hozzá az épitéshez. Még 1805. (aug. 25.) is csak azt hirdeti a lelkész, hogy ki mit igért e célra, vigye fel az egyház épittető gazdájához, az előljárók a téglavetőkkel való alkudozásra felhatalmaztatván. De nem csoda; mert van egyéb tenni való is. Ugyanis ez évben (1805.) a leányoskola udvarán kamarát, kútat, kiskertet rendeznek. A lelkésznek nem lévén alkalmatos a lakó-háza, gondnok utasittatik, hogy az alá tégla alapot rakasson. Szintén ekkor jelentvén, miszerint húsz nánási csizmadia beállott ugyan a kállói céhbe; de az illetéket be nem adták: ennek beadására felhivatnak; ellenkező esetben törvényes úton is elbánik velök az ekklézsia.

E pénzszükségnek oka a már ekkor (1805.) beállott drágaságban keresendő; mely miatt az egyháztagok a preceptoroknak nem akarnak főzni. A rektor pedig azt panaszolja (okt. 13.), hogy a drágaság miatt minden jövedelme felemésztődik s külső országi útjára semmisem marad; ennélfogva fizetésének javitását kéri.

Fel van itt jegyezve azon esemény is, hogy 1805. dec. 22-én egy a vármegye törnlöcében raboskodó zsidó a ker. vallásra tért és a keresztségben *János* nevet vett fel.

Miután a templomban lévő székek elkészültek; de a beülésnél sok zavar és rendetlenség fordult elő: a székrendezés (1806. ápr. 4.) megejtetik, oly módon, hogy: a predikátorral átellenben üljenek a consistorialis személyek és a tanácsbeliek; Napfeljött felől: az első székekben az öregebb mesteremberek és más öreg emberek; a harmadik szék a mester-legényeké legyen. A többi székekbe úgy üljenek a férfiak, amint jönnek a templomba befele; a templomban elsőségre nem hallgatván. A nők felől: az első szék üresen legyen az idegenek s uri nők számára. A leány, ha férjhez megy, járjon a napa székébe. A hét első székért, minden asszony, férjével gondoltatva együtt, fizet 10 Rh. frtot; a következő 8 székekért 5 frtot, a többiekért 2—2 frtot, a magános leányok s legények 1—1 frtot. A leányok széke a tizedik széknél kezdődik.

Ösmeretes ugyan a mult (XVIII.) század végéről, a reform. egyház történetéből, közönségesen, a Tiszántúli kerületben oly nagy és sokáig tartó mozgalmat keltett Sinai-féle püspökválasztási esemény; de hogy mily messze is kihatott az, arra nézve a nagy-kállói ref. egyház jegyzőkönyveiben is van felirva egy példa 1806. julius 27-ről. Ekkor

ugyanis felolvastatott Genesy Lajos szolgabiró levele, melyben voxot, szavazatot kér a superintendens választásához. Ezen dolog, mint szokatlan és soha nem tapasztaltatott szokás, különösnek tetszett az elöljárók előtt. (Pedig csak utolsó hullámcsapásaként tekinthető az emlitett Sinai és Hunyady Ferenc ellen-püspökök választásakor lezajlott választási mozgalmaknak). A Predikátor jelenté, hogy ez eljárásnak a Kánonban semmi fundamentoma nincs; és ezt elsőben a T. Sinai Miklós választása után kezdték gyakorolni. De mivel most ez a felsőbbség rendeléséből vagyon, szavaznak. Azonban, hogy ezentúl rendellenességek elő ne forduljanak, ugyanez évben (1806.), Benedek Mihály püspök választása alkalmából, „a Superintendentia meghatározza azt is, hogy ennekutána a püspökválasztásra mimódon kellene voksolni, tudniillik: minden Ekklésiában a predikátor, az azon Ekklésiában lakó földesurak és elöljárók, mind együtt adjanak egy voksot“ [1]).

A kállói ev. ref. egyház különben ez évben is (1806.) készülgetett, egyéb ügyeinek intézése közben, a torony építéséhez; nevezetesen Tokajból fát, deszkát, Apagyról a téglaégetéshez fát vásárolnak s hordanak. De a nagy munkát csak 1807-ben kezdték meg igazán s derekasan, midőn 70 tagból álló épittető bizottságot választottak; ezek közül ismét a predikátoron s kurátoron kivül négy igazgató és két épittető egyházfi választatott. Az igazgatók: Szűcs György, Gál János, Gy. Fazekas István, Szondi Mihály. Pénzkezelő: Szakáts György.

Azután kivettetik a ref. lakosságra toronyépittetési költség címén: 15 ezer frt. A lakosság hat osztályba soroztatván, az I. oszt. 80 Rh. frt., II.: 60 Rh. frt., III. oszt.: 40 frt., IV.: 25 frt. V.: 10 frt., VI. oszt.: 5 frtot fizetett.

Az épitkezéshez szereket: csigákat, köteleket sat. az egyház maga vásárolt. Fáért Ásványba is, kőért Patakra is eljártak.

A jelzett kivetési összegeken felül a torony épitésére fordittatott az ekklézsia malmának a jövedelme; továbbá az ekklézsia „Kárándi szállásának“ és az épen ezen szállás mellett özv. Torma Györgyné által az ekklézsiára hagyott szállásnak haszonbére. A két szállás haszonbére 1807-ben 300 Rh. frt volt. Adakoztak is e szép célra önkéntesen is és épen római katholikusok is; nevezetesen: T. Kállay Miklós, vicelspán 100 Rh. frt., T. Kállay László, 10 köből gabonát. Ime! menynyire megváltozott a gondolkodás 1782. óta! . . . Tisztelet e felekezetiességen felülemelkedett, felvilágosult nemes lelkeknek! . . . Baján lakó T. Deák János úr, a nagy-kállói ekklézsia iránt való szeretetből,

[1]) Tóth Fer. Túl a tiszai püspök. Győr. 1812. 242. l.

minthogy ennek a kebelében született, toronyépitésre szintén 100 Rh. frtot küld.

A kiadásnál pedig a torony munkájánál s az ekklézsia egyéb dolgainak végezésénél sok költséget megkiméltek azáltal, hogy sok napszám-munkát az itteni vármegye tömlöcéből, e célra kikért rabokkal végeztettek.

A torony épitése közben a rektor szobája kipadimentomoztatott (1807.).

A torony kőfalazata felemeltetett (1807.). A tetőre nézve a Predikátor, Patai István kurátorral együtt, megalkuszik Debrecenben Jáger Jánossal, oly módon, hogy a toronynak rézzel való fedéséért fizettetik 3960 Rh. frt.; de ha 16 mázsánál több réz kivántatnék, az anyagtöbbletet az egyház fizetendi. Jáger János csakugyan el is végezte a torony fedésének munkáját; valamint Horváth József az ács-munkát s a végszámadást sürgették 1809. aug. 6-án. Az asztalos-munkát végezte Szűcs István asztalos mester, ki ezen vállalatára még 1812. március 8-án is „javitást, pótlékot kér, a *bankó cédulák értékének megkisebbitése tekintetéből;*“ ad az ekklézsia neki egy köböl gabonát, egy véka búzát és az egyházi tartozását elengedik.

A torony tehát a mostani magasságra három év alatt 1807—1809-ben emeltetett és épittetett fel; de teljesen bevégezve még a következő évben sem volt; mert Pischl Bálint, pallér, 1810. julius 29-én arra szólittatik fel, hogy a torony körül való munkát minélelőbb végezze be. Került a toronyépités 25,448 frt. és 15 krokba, váltó cédulákban.

Megvolt tehát a díszes, monumentalis nagy torony (31 öl magas, önálló épitmény); és megvan, habár az idő vasfogai által megmarcongolva, kissé viseltes külsővel ma is; de hiányzott még belőle — az óra.

Óra készitése iránt is alkudoznak már 1809. okt. 1-én Pallagi Józseffel; sőt meg is alkusznak 1000 frt. és 2 köböl búzában; de a vállalkozó elhalálozván, Pethő Mihály nyiregyházai órás készitette el a toronyórát 1600 frt., 2 köböl búza és két köböl gabonáért; de 1811. aug. 11-én a pénzváltozás (devalvatio) miatt javitást kért az 1600 frthoz. Adott is az ekklézsia 100 frtot és a gondviselésért évenként 60 frtot.

Ezen nagymérvü épitkezések közben a lelkésznek is egy új lakóházat épitenek 1808—9-ben. Erről ilyen tervezetet találunk: „Épitődjön a Praedikátor számára az utca felől levő veteményes és fás kert helyére egy lakóház úgy, hogy az utca mentében három szoba, északra egy konyha, mind téglából; mellé cselédház, alatta pince, mellé kamara és hátul ürszék, utóbbiak tégla-alapra, vályog-fallal. Kőmives Pischl

Bálint, ki a toronyépitésnél pallér (munkavezető) volt, a téglafal □ ölét a stukaturral, bolthajtással, vakolással, meszeléssel 2 frt. 30 kr., a vályogfalnak □ ölét 1 frt. 30 krjával vállalta fel.“ „1809-ben Szilágyi János ácsmester, a praedikátori háznak a tetejét csinálta, alku nélkül; utólagosan kér valami munkadíjat; 170 Rh. frt. adatván neki, köszönettel fogadta.“

Felépittetett tehát a lelkészi lak s fennáll ma is, és egy reform. egyszerü lelkészi család igényeinek teljesen megfelel ma is. A régi vagyis „úgynevezett zsindelyes kéményü ház pedig, minthogy alkalmatlan helyen volt (a mostani úgynevezett tanulóház előtt, az újból épitkezés után az udvar közepén), és minthogy már nem is lehet benne lakni: a consistorialis személyek közt kótyavetyéltetvén, többet igérés útján, Túnyoghi Szűcs György úré lett kétszáz Rh. frtért, ki e summát a kurátornak át is fizette, magára vállalván azt is, hogy azon házat a maga emberei által lebontatja.“ (Egyh. jegyzőkönyv. III. sz.).

Az új parochialis ház 1811. junius 23-án megvizsgáltatván s falai felmérettetvén, Lorbert és Mihály kőmivesek kifizettettek.

El lehet gondolni, hogy habár épen ebben az időben állott anyagi tekintetben legjobban a nagy-kállói ev. ref. ekklézsia, a sok épitkezés készpénzkészletét s a kivetésből frtonként, garasonként befolyó jövedelmeit túlhaladta. Ugy is történt. És 1811. febr. 10-én Gencsi Gentsy Lajos úrtól vett fel 3000 frtot kölcsön az ekklézsia, hogy kötelezettségeinek, a vállalkozók irányában, eleget tehessen.

Az adakozások azonban még ekkor is folyamatban voltak. Jelesül: T. Kállay Istvánné ifju asszony egy császári aranyat, Szappanos Sára egy egész „*szállást*“ sat. adományoztak.

De másrészről a kivetésből is sok volt kint az egyház tagjainál. Erre nézve aztán (1811. okt. 27.) azt határozták, hogy: „a kik a toronyépitésbe és a templomszékek készitési árába még adósok, azoktól egy véka búza 10 Rh. frtba, egy véka gabona 7 Rh. frtba, egy véka tengeri 8 Rh. frtba *acceptáltasson.*“

Sok bajt és zavart okozott a pénzváltozás (devalvatio) is, a mint 1812. márc. 22-ről feljegyezve találjuk, azokon felül, miket e tárgyban már fentebb megjegyeztünk: „miután a Banco cédulák annyira folyamaton kivül zárattak, hogy a melyek forgalomban maradtak is, t. i. az 1 és 2 frtosok, a jövő holnap utolsó napjáig (április 30.) ötszörösen számláltassanak; az ekklézsiai tartozás és a harangozás taksája is Banco cédulában ötszörösen fizettessék; váltó cédulában annyi mennyiségben, mint ezelőtt.“

Azt hihetnék némelyek, hogy e nagy mérveket öltött épitkezés az egyház előljáróinak figyelmét és buzgalmát teljesen igénybe vette s lekötötte. De nem! Egy valódi, benső hivatásból működő s elfoglalt állásának tudatára emelkedett és lelkesült előljáróság, egyoldaluságba nem eshetik; annak figyelme kiterjed mindenre, a mi a cél eléréséhez, az egyház, mint vallás-erkölcsi tényező, mint nevelő-intézet felvirágoztatásához megkivántatik. Ilyen volt a nagy-kállói ref. egyház ezen korbeli (1800—1815.) előljárósága. Épitett külsőleg; de a benső, a szellemi épitésről sem feledkezett meg. Az iskolaügyet teljes virágzásra juttatta, mint majd látni fogjuk; sőt tekintve az árva gyermekek neveletlen voltát, azokra, mint öntudatosan működő előljárósághoz illik, különös gondot fordit. 1811. (febr. 10.) elhatároztatik, hogy az árvák összeirattassanak és az oskolába való járatásra szorittassanak.

De nem feledkeztek meg az egyház ezen előljárói a reform. egyház közös érdekeinek előmozditásáról sem. A most vázolt időről ugyanis (1811. nov. 5.) van az egyház levéltárában egy levél „a debreceni ref. coll. *Professori*“ nevében irva, mely bizonysága annak, hogy Kálló egyik kezével épitett itthon, a másik kezével adományait rakta le a magyarországi ref. mivelődés oltárára. „Nagy tisztelettel vettük — úgymond az idézett levél — és szives háladatossággal fogadtuk el azon 4 köböl Búzabéli segedelmet, melyet a nagy-kállói szent Ekklézsia 4 Professor számára küldeni méltóztatott. Ez a segedelem csalhatatlan és erős bizonysága annak, hogy a kállói ref. sz. Ekklézsia Előljáró urai . . . olyanok, a kiket nemcsak a magok, hanem a közönség haszna is interessal. Az Isten tartsa meg és virágoztassa az egész N.-Kállói ref. sz. Ekklézsiát, főképen ennek bölcs és okos igazgatóit áldja meg minden testi és lelki javaival. Az egész oskolánk dicsekedik a kállói ref. sz. Ekklézsiának kegyes keresztyéni szeretetével; melynek az a minap 105 frtbéli segedelmet, most is bizonyos számú Életbeli segedelmet küldeni méltóztatott.“ sat. (Debrecen 1811. nov. 5. a Debr. Ref. Coll. Professori közönségesen).

Az egyház tagjai is látván az előljárók buzgalmát, s a közjó előmozditására irányzott lelkiismeretes működését, követték őket a jóban, nemesben. Adakoztak, hagyományoztak, áldoztak. A Gál János 1000 frtból álló hagyományáról később lesz szó. Most itt azt emlitjük fel, hogy: „1812. év szept. 6-án személyesen megjelenvén az Ekklézsia gyűlésében özv. Nemes Szondy Jánosné, Ns. Bereczky Katalin kinyilatkoztatja, hogy — a mint már régen sokaknak beszélgeti — teljes és meghatározott szándéka az, hogy mivel semmi successori nincsenek, ennélfogva az Isten dicsőségére, az Ekklézsiának boldogitására, minden

névvel nevezendő javait az Ekklézsiának akarja testálni (annyival is inkább, mivel boldogult férjének is e volt akaratja), oly móddal, hogy az Ekklézsia a házát renováltassa és annak taksáját fizesse ; mig pedig él, addig a maga javainak birtokában maradhasson ; ha pedig elerőtlenednék, az Ekklézsia élelméről, ruházatjáról illendőképen gondoskodjék, a mely esetben mindjárt vegye az Ekklézsia minden javait birtokába, temettetését is illendőképen teljesitse. Az Ekklézsia a nevezett kegyes özvegynek az Isten dicsősége mellett való buzgóságát helybenhagyván, nemes ajánlását, a kitett feltételek szerént elfogadja, de úgy, hogy akaratját irásba tétesse sat.“

Ez adomány, az úgynevezett „felsővégesi“ lakóház, féltelek illetőségü külső föld és legelő-illetmény, csakugyan az ekklézsiára szállott s maig is megvannak. Áldás a kegyes adományozó emlékezetén!

Költött ugyan e birtok jövedelméből a hagyományozó elöregedett özv. Szondi Jánosné tartása, temettetése, taksa és a ház javittatására 1812—1822. nov. 30-ig 1689 frt. 19¼ krt.; de hát kitelt mindez a már emlitett birtok jövedelméből, s akkor tehermentesen az Ekklézsiára szállt és leányiskolai alapúl jelöltetett ki, mint alább látni fogjuk.

Az egyház igazgatása a kanonok s a mult század közepén alkotott helyi szabályok alapján eszközöltetett; azonban — a mint azt a fejlődés menete magától is feltételezni engedi — e szabály elavult, hiányosnak tünt fel az idők folyamán, úgy hogy — alkalmilag — egyes határozatokkal kelle pótolni. Igy 1813. (juni 7.), bizonyos túlköltekezés alkalmából megállapitja az egyháztanács, hogy a kurátor öt frton felül magától ne költsön; ha pedig valamit hitelbe elad: annak árát, ha meg nem kaphatná, a magáéból is köteles pótolni.

A papmarasztásról csak nehezen tudott leszokni az ekklézsia. De 1814. (jan. 1.) elhatározzák, hogy: „mivel a Tiszteletes Praedikátor úr holtáig megvan marasztva, ezen esztendőnként gyakorolni szokott régi ceremonia (t. i. a papmarasztás) továbbá megujitva ne legyen.“ Igaz ugyan, hogy a papmarasztás azon időből való, midőn még kevés volt a ref. papok száma a szükséglethez képest s azért marasztották a papot, hogy a gyülekezet bizonyos legyen lelkésze válaszából a felől, hogy jövőre is lesz lelkésze ; de később ez intézmény igen elfajult s éle a lelkészek ellen fordittatott, kiktől dinom-dánomot kivántak, ha maradni akart.

Ugyanezen évről (1814.) emlékezetben maradt a jegyzőkönyvben, hogy Mélt. Kállay Péter, cs. kir. kamarás, a malmot az ekklézsiától elakarta foglalni, mivel — úgymond — a kurátor a taksát nem fizette

be. E szándékolt vagyoncsorbitás ellen a magyar kir. Cancellariához irt volt fel az ekklézsia.

Másik szomorú esemény ez évről T. Szűcs György úr azon jelentéséből világlik ki, melyszerint a néhai Gál János által hagyományozott ezer azaz 1000 Rfrt., a pénz nemének megváltozása után, váltó cédulák becsére redukáltatván, lett az 1000 frt. váltóban 413 frt. és 13 kr. Hanem hát volt még mindig, a mi pótolta a károsodást. Ott volt a *Kárándi* szállás, melynek haszonbére 1814-ben 152 Rfrt., 1815-ben 230 Rfrt.

Mindamellett azonban, hogy ily pénzviszonyok valának, az ekklézsia elhatározza (1814. dec. 8.), hogy a templom teteje megujittassék. Fekete követ óhajtanak tetőzetül alkalmazni, amennyiben tűz ellen az legbiztosabb. De e tervről lemondanak a miatt, hogy ily nehéz tetőt a templom falai meg nem bírnak; mivel a kőoszlopok a templomból még 1792-ben kihordattak s az azokból kikerült téglából épittetett a templom és torony körül levő tégla-keritès.

Hogy az épitkezési költség kijöjjön, kivetnek a hivekre 3000 frtot, oly módon, hogy ez összeget osztályzat szerint fizessék be; nevezetesen: az I. oszt. 12 frt., II. oszt. 10 frt., III. oszt. 8 frt., és igy tovább hat osztályig, mindig 2—2 frttal lejjebb. Szilágyi János (1815. februárban) Szigeten már a fát és deszkát s egyéb fanemüeket is megvásárolja. Erről s ezen egész épitkezésről egész terjedelmében ide iktatjuk az egykorú feljegyzést; szóról-szóra ekként van az: „1815. esztendőben a templomnak teteje ujonnan megzsindelyeztetett. Kilenc szuette gerendák mellé ujak húzattak, a gerendák bépadoltattak. Vett az egyház hozzá 82,000 zsindelyt, Szigeten, ezrit 8 frtjával; továbbá 99 ezer zsindelyszeget, ezrenként 2 frt 45 krjával; 350 szál háromöles fenyő-deszkát, páronként 1 frtjával. Szigettől Bercelig a szállitás is költségbe került. A materialéknak megvásárlását és leszállitását az ekklézsiának érdemes tagja Szilágyi János ácsmester eszközölte, az ekklézsiának oly hasznával, hogy itthon vagy e tájékon azon materiálék másfélannyiba kerültek volna. A zsindelyezéséért a templomnak és a porticusoknak fizetett az Ekklézsia 400 frtot, 6 köböl rozst, a már nevezett ácsmesternek, ki azt Sárosi János és Bodnár János segédeivel illendően el is készitette. A templom tetején lévő két rézgombokat az Isten házához való buzgóságából, nagyobb ékességnek okáért, megaranyoztatta Nagy-Kéri Vállyi György úr, volt cs. kir. kapitány, most postamester N.-Kálló városában, és a T. N. vármegye táblabirája, a kállói Reformált Ekklézsiának egyik érdemes előljáró tagja, életének 61-ik esztendejében. A templom padlását csinálta Szűcs István asztalos-

mester, minden szál deszkát 5 garasokért készitvén és rakván le. Ezen munkának végbevitelére megkivántató költség gyűlt az Ekklézsia tagjainak adakozásokból, oly móddal, hogy az Ekklézsia előljárói, az egész népnek megegyezésével, minden gazdára tehetségek szerint reá tették, ki mennyit adhat sat. (mint fentebb láttuk, az osztályozás szerint). Minémü papiros pénzeknek a neme volt ezen időben forgásban, az ide (a gombba) tétetett mustrák mutatják. Ebben az időben az ekklézsiának hites előljárói ezek voltak: Fazekas György, az ekkl. 14 év óta predikátora, tractualis assessor, s a T. N. vármegye táblabirája. Patai István, az ekklézsia kurátora; Túnyoghi Szűcs György, táblabiró; Gy. Fazekas István, Szondi Mihály, Toka Mihály, Szakács György, Kiss András, Torma Mihály, Toka Gábor, Dúzs András, Veze Péter, Balogh István, presbyterialis személyek; Muraközi Borbély József, az ekklézsiának hites jegyzője."

Igy ment végbe szép renddel az épitkezés. Az igyekezetet, buzgalmat s az egyetértés öszhangját csak egy kedvetlen esemény zavarta meg. Dehát roszakaratuak, szegről húzók, gáncsoskodók s minden jónak ellenzői, egy vagy más indokból, fásultság vagy személyes indokokból, voltak mindig. Ilyen vala Kegyes László castellanus (várnagy, a megyeháznál). Jelentik ugyanis a szedők (collectores), hogy nevezett ref. vallású egyén, midőn a templomtetőre kértek tőle osztályzata szerint, gorombán fogadta őket, mondván: „azt is bánja, a mit eddig adott;" mire azt határozza az egyháztanács, hogy: „mindössze is 4 frtból álló adománya visszaküldetik az egyházfi által, hogy ne bánkódjék adományán."

Ugyanezen évben elhatározzák, hogy 1. Az ekklézsia tagjai minden tartozásukat András napra befizessék; 2. Ha az egyházfiak minden egyházi tartozást új évig be nem szednek, ők maguk fognak exequaltatni; 3. Az egyházfiak ideje mindenkor új év első napján kezdődvén, utolsó napján végeződjék, számadás mellett.

Az 1815. évtől 1820-ig jegyzőkönyv nem lévén, nyomról-nyomra nem tudjuk kisérni az egyházi ügyek menetét és fejlődését. De egyes fennmaradt okmányokból s innen-onnan felkutatott jegyzetek alapján megemlithetünk egy pár történelmi jelentőségű eseményt a nagy-kállói ev. ref. egyház e korbeli életéből. Ugyanis: a reformáció háromszázados ünnepélyét a nagy-kállói egyház is megülé (1817. dec 7.). Az ünnepély lefolyása ekként van feljegyezve: „Nevezetes nap (t. i. 1817. dec. 7-dike), melyen a túl a Tiszán való helv. vallástételt követő Superintendentiában levő minden ekklézsiákban a boldog reformációnak, mely ezelőtt 300 esztendőkkel kezdődött, emlékezetére, közönséges

könyörgések és hálaadások tartattak. Ezt cselekedte tehát a nagy-kállói reform. ekklézsia is, mely igy ment véghez: előtte egy héttel ez az alkalmatosság tudtára adatott a gyülekezetnek. Eljövén dec. 7-ik napja, igen nagyszámu sokaság gyülekezett fel a templomba. Az alkalmi beszéd textusa Eféz. V. 19—20. v., melyben előadattak az isteni gondviselés működésének nyomai a reformációban. A praedicatio közben is énekelt a gyülekezet. Ezután keresztelés ment végbe a templomban. Egész istenitisztelet alatt az úrvacsorájához tartozó szent edényeket, az úrasztalán emlékeztető jelűl szemléltettek. Végre ezt a nevezetes ünnepet a Kollegium számára tett adakozással bérekesztettük. A délyesti órán pedig a leánygyermekek, kivált a katekhismusból, exament adtak. Igy cselekedtek a magyar hazában lévő több főtiszt. Superintendentiákban is nemcsak a helvét, hanem az ágostai confessión lévő atyánkfiai is . . . Emlékezetnek okáért ide feljegyezte Fazekas György, a nagy-kállói ref. ekklézsiának Isten kegyelméből, már 17 év óta predikátora sat." (III. db. anyakönyv 72. l.). Ezen általános örömünnepet is megzavarta ugyan azon szomorú körülmény, melyszerint az angol bibliaterjesztő társulat által, a reformáció 3 százados ünnepélye alkalmából hazánkba a tótok számára küldött bibliák, a római kath. klerus izgatása következtében, lefoglaltattak; miből hosszú s kellemetlen per lett; de a magyar nyelvü 500 biblia rendeltetése helyére jutott s nagy örömet okozott a ref. hitfelekezetnek.

Van egy másik okmányunk 1818. évből, mely a *szállásföldekről* szól. A *szállásper* ugyanis, melyről már több izben volt szó, 1816-ban a földesuraság (Kállayak) javára döntetvén el: az egyes polgárok saját szállásaik, a város, mint testület, a szállások közt levő minden földjei, kaszálói s legelői, a ref. ekklézsia az úgynevezett *Kárándi* szállás s a reáhagyott több szállásbeli földei és a ref. papok szállásától elüttetett. Azonban a papok szállása az itt közlött tanuvallás alapján megtartatott; helyesebben visszaszereztetett.

Tanuvallomás. 1. „Vallja meg a tanu letett Hite után, hogy a maga emlékezetére a nagy-kállói Reformata ekklésiának, vagy annak Prédikátorainak az ugynevezett kállói szállások között voltak-é szántó- és kaszálló földjei, és ha voltak: hol? mely tájon, micsoda szomszédságokban, és azoknak hasznavételétől valamely bért, vagy cenzust fizettek-é valakinek, avagy pedig szabadságos és földesuri Jussal birták azokat?

Első Tanu: Nemes Örsi Sára, özv. Tiszteletes Peleskey Miklósné, 75 esztendős, mellyet onnan tud kiszámlálni, mert 33 esztendeig lakott Néhai Férjével, Tiszteletes Peleskey Miklós urral, és már 27 esztendeje,

miolta özvegy; férjhezmenetele épen hány esztendős korában történt, azt megmondani nem tudja, hanem 18 vagy 19 esztendős lehetett. Letett hite után vallya: Néhai édes Atyám Nemes Örsi István, Ibrányi Pap korában meghalálozván, Néhai édes Anyám Nyirbátorba való Tóth Kata, mint özvegy asszony, férjhez ment Néhai boldogemlékezetü Tiszteletes Tudós Herczegszőllősi István urhoz, ki is akkor Vajai pap volt, és a mint én hallottam s emlékezem a régi beszédekre, akkor két vagy három esztendős gyermek lehettem; annakutánna pedig Néhai Tisztelt Herczegszőllősi atyám Uram, Vajáról Kállóba menvén Predikátornak, én is oda mentem véle együtt, és nevelt engemet egész férjhezmenetelem idejéig, és ugyancsak Tiszteletes Herczegszőllősi mostoha Atyám Uram adott férjhez is Néhai boldogemlékezetü Férjemhez Tiszteletes Peleskei Miklós urhoz. Ugyanazért én Kállóba gyermekségemtől fogva, egész férjhezmenetelemig, Nagy-kállói Predikátor Tiszteletes Herczegszőllősi István mostoha Atyám mellett lakván, igen jól tudom és emlékezem, hogy Tiszteletes Herczegszőllősi Atyám Uramnak, mint Kállói Predikátornak, nagy darab földje, mellyből őszi vetésse, Árpaföldje, s kaszállója is bőven kitölt, volt az ugynevezett Kállói szállásföldekbe; az holott én is különb-különbféle munkák idején sokszor voltam, mellyeket ugy birt, mint Kállai Predikátor, és soha nem tudom, nem is emlékezem, hogy valaha hallottam volna, hogy azoktól valamiféle bért, vagy dézmát fizetett. Volt pedig azon Hely, melyett az ugynevezett kállói szállásföldeken birt (mert birt egyebütt is a kállai Határon több Helyeken) tul Kállón naplementre formán az Ér-folyáson keresztül, mellyen gáton, vagy Töltésen lehetett keresztül menni; és a gáton innen keresztül volt a nyiregyházi ut, és azon innen balkéz felől egy Cserés hely, mellyet Tóldy cserének neveztek.“ Költ az 1818-ik esztendőben máj. 12. napján, Kántor-Jánosiban Tttes Nemes Szatthmárvármegyében helyheztetett Helységben tétetett meleslegi visgálatkor. Tekintetes Nemes Szathmárvármegyének Szolga-Birája: K. Komoróczy Lajos m. s. k.“

Ezen tanuvallomás szerint tehát a szállásföldet szabadon birta a lelkész. A *belső* földektől bekövetelte a taksát a földesuraság 1782-ben, midőn a harangozást megtagadta az Ekklézsia; de a szállástól akkor sem.

Épenúgy vétetett el az orosz (görög kath.) lelkész szállásokon levő papi föld illetménye is; de ez a *munkácsi vicarius* közbenjárására visszaadatott. „A földesuraságtól a ref. Praedikátor számára, nyilt *húzás* által adatott 42 hold föld, hosszas utánjárás, az egyházmegye és egyházkerület közbelépése következtében, hogy ezek a volt (papi) földek helyett szolgáljanak“ sat. Hivatkozott az illető lelkész (Fazekas

György) levelében Kállay Miklósra, mondván: „midőn a Méltóságos Itélő Mester úr előtt voltunk, Mélts. Kállay Miklós úr, a Familia nevében, azt igérte, hogy mind a Catholica, mind az Orosz, mind a Reformata Ekklésiának kiadja földjeit“ sat.

Kapott tehát valamit a lelkész régi szállásbeli földjei helyett; de az ekklézsiáé oda maradt örökre. Sürgette nevezett ref. lelkész a város ügyvédjét, hogy nemcsak az ekklézsia, hanem a város szállását illetőleg is Protestáljon és Repositiot kérjen. Ez utóbbira nézve „elsőben a volt a határozása a Földesuraságnak — irja Fazekas György ref. lelkész — hogy szakaszszon a Communitás (város közönsége) részére 50 hold földet, esztendőnként egy Arany Census mellett, most már ezt visszahúzta“ sat. Szóval a szállásper lejárt; de sem a város, sem az Ekklézsia nem jutott többé szállásföldjeinek birtokába. Az ötvenes években aztán a per végképen elenyészett, elévült a követelés; talán a miatt, hogy a kellő lépések az akkor foganatba vett telekkönyvezések, ősiségi patens kiadása alkalmával, az idevonatkozó rendeletek értelmében, meg nem tétettek.

Az 1820-ik év május 1-én tett megjegyzés által emlékezetben hagyatott, miszerint: „Tttes Borsy Imre úr, Túl a Dunán, Tass helységében meghalván, hagyott az Ekklésiának 500 Rfrtokat, *örökre állandó capitalisúl*, mint itt született jó hazafi.“ E tőke megvan mai napig, mint az alapitványok közt látni fogjuk.

Ugyanez évben (1820.) a templom kőkeritése, mely 1792-ben, a templomból kihordott kőoszlopok téglái és köveiből épittetett, megromolván, annak kijavitásáért fizetett az ekklézsia János és András kőmiveseknek 100 Rfrtot, 8 köböl gabonát és két köböl búzát, „alku szerint.“

A malom ügye ismét felmerül (1821.) s küldöttség neveztetik, hogy Kállay Péter úrral, ez ügyben, barátságos egyezséget hozzon létre, melyre nevezett földesúr is hajlandónak mutatkozott s ekkor a malmot csakugyan ismét megmentették.

Szintén ezen alkalommal elhatározták, hogy az éjjeli felvigyázók a toronyban lakjanak (1821.); s az ott e célra épitett kis szobába vaskemence vásároltassék s a szobára ajtó, ablak készittessék és a vigyázók ezentúl a praeceptoroknak a harangozásban segitsenek.

Amit most irunk le, annak épen a mai időre, midőn az énekeskönyv átirása vagyon irodalmi s egyházkormányzati téren szóban, lesz némi irányadó jelentősége. Ugyanis 1821. év elején a rektorra (Motsai) panaszkodnak, hogy „értetlenül“ (új énekeket) énekel; sőt e miatt zúgolódnak is ellene. De ő megáll az új énekes mellett rendületlenül

s inkább lemond, mint a régi énekeket énekelje! S ime! ugyanazon év végén maga a presbyterium teszi kérdésbe, hogy az új zsoltár miért nem hozatott már használatba gyülekezetünkben, holott mind a négy superintendentiában az használtatik s igy e tekintetben a mi ekklézsiánk más apróbb helységeknél is hátrább áll; ennek következtében az új zsoltár használatba vétele csakugyan ki is mondatik.

Igy szokott az lenni az általános, egyetemes érdekü ujitásokkal rendesen. Eleinte idegenkednek az új intézményektől az emberek, utóbb beletörődnek, sőt magok sürgetik azok alkalmazását, nehogy hátramaradással vádoltathassanak, mitől még a legutolsó kálvinista ekklézsia is irtózik.

A rektornak coquia, házanként való főzés helyett, pénzfizetést adnak. A praeceptorok, hol a helybeli particulából kerülnek ki, hol Debrecenből hozatnak.

Az 1821. évi (okt. 1—4.) gener. konvent határozata következtében, a traktusok (egyházmegyék) a Tiszántúli kerületben újból rendeztetvén, a felső-szabolcsi egyházmegye igen nagy változást szenvedett. Nevezetesen: a régi szabolcsi (nyiri vagy betuliai) traktust alkották (1821. előtt) e következő egyházak: Ajak, Anarcs (Báka filiája), Apagy, Apáti (Kopócs), Báka, Bátor, Bezdéd, Bakta, Béltek, Bercel, Berkesz, Beszterec, Bogát, Berencs, Bogdán, Császári, Devecser, Dombrád, Nagy-Dobos, Dobos város (Mada filiája), Deöge (Várda filiája), Encsencs, Eperjeske (Szentmárton filiája), Fejértó (ó), Gáva, Gégény, Gebe, Gemzse, Gyulaháza, Gyulaj, Gyüre, Győröcske (Bezdéd filiája), Nagy-Halász, Hodász, Jákó (Rohod filiája), Jármi, Jánd (Ugornya filiája), Ibrány, Ibrony, Ilk, Jánosi (Iklóddal), N.-Kálló, K.-Kálló (N.-Kálló filiája), Kalonga (Komoró filiája), Kékcse (Veresmart filiája), Kemecse, Kenéz (Pálca filiája), Karász, Keresztút, Komoró, Kanyár, Kék, Ladány (Pálca filiája), Kis-Léta, Levelek, Litke, Laskod, Kéres (Laskod filiája), Lövő, Mada, Mándok (filiái: Mogyorós, Benk), Megyer, Medgyes, Vásáros-Namény, Nyiregyháza, Napkor, Ólcsva-Apáti, Őr, Őrmező, Oros, Pazon (Oros filiája), Pálca, Pályi, Panyola, Papos (Jármi filiája), Pap (filiája: Jéke), Paszab, Pócs-Petri, Pátroha, Petneháza, Pócs, Piricse, Pilis, Ramocsaháza, Rohod, Rosály (Veresmart filiája), Sándor, Zsurk, Szalka, Szamos-Szegh, Tisza-Szent-Márton, Székely, Szolnok, Sényő (Tura filiája), Tass, Thura, Thét, Ugornya (filiája: Gergelyi), Kis-Várda, Kis-Warsány, Nagy-Warsány, Weresmart, Witka, Túzsér, Wencsellő [1]).

[1]) Egyházmegyei levéltár: I. köt. 30. l. „A. 1649. Proventus ministrorum Verby. In Szabolch Comitatu, denuo delineati, Tempore Senioratu. R. ac C. Viri D. Senioris Steph. D. Debrecini. Ex archivo A. 1597.“

A már jelzett egyetemes konvent végzése alapján ezen egyházak közül a *beregi* egyházmegyéhez csatoltattak: Jánd, Vásáros-Namény, Ugornya, Gergelyi; a *nagy-károlyihoz:* N.-Dobos, Gebe, Hodász, Jármi, Ilk, Jánosi, Medgyes, Olcsva-Apáti, Pályi, Panyola, Papos, Szalka, Szamos-Szegh, Witka; másrészről a debreceni egyházmegyétől, a megmaradt s felső-szabolcsi egyházmegyének nevezett ref. egyházakhoz csatoltattak: Balkány, Szakoly, Aba, Gelse, Mihálydi, Téglás, Újfehértó, Szabolcs, Balsa, mint anya, Timár, Adon, Kis-Gúth, N.-Gúth leányegyházak. A nagy-kállói egyház maradt a f.-szabolcsi egyházmegyében.

Ez alapon a régi egyházmegye felosztása s a megmaradt egyházak szervezése megtörtént a N.-Kállón 1821. dec. 19-én tartott egyházmegyei gyűlésen. Ekkor a Superint. deputatusokon kivül még Peleskei Miklós szalkai lelkész-esperes, Ord. Vice Ispány, Újvári Dési Mihály és Báji Patay István coadjutor Curatorokon kivül, számos lelkész és egyházi gondnok volt jelen, ugy az elszakasztatott, mint a csatolt egyházak részéről. A gen. Convent határozata értelmében az esperesek ezen hivatalaikban azon egyházmegyében hagyattak meg, a melyhez ekkléziájuk csatoltatott; Peleskei Miklós szalkai lelkész tehát megmaradt a nagy-károlyi egyházmegye espereséül. A szabolcsi traktus pedig új esperestet (Almási Sámuel, mándoki lelkész) választott.

Ezen emlékezetes s egyházmegyénk életének történetében korszakot alkotó nagy-kállói egyházmegyei gyűlésen búcsuzott el az elszakasztott testvér-egyházak nevében a szabolcsi traktustól, Peleskei Miklós esperes s az egyházmegye pecsétjét átadta további rendelkezésig Dési Mihály V. Ispány és Coadjutor kurátornak, ki viszont igen szép beszéddel bocsátá el a más traktusokhoz beosztott egyházak előljáróit és az esperestet. Ugyancsak a megmaradt szabolcsi traktus nevében elbúcsuzott a távozóktól Almási Sámuel, mándoki lelkész, mint legöregebb assessor. E búcsubeszédek egyházmegyénk levéltárába tétetni rendeltettek; hol ma is megolvashatók [1]).

Nem tartozik talán szorosan a nagy-kállói ev. ref. egyház történetéhez; de alig is választható el attól, s épen ezért ide iktatjuk e következő eseményt: ugyanis, mint már láttuk, a reform. lelkészeknek csak 1782-ben, a türelmi parancs megjelenése után engedtetett meg, hogy a ref. vallású rabokkal, a vármegyeház börtön-helyiségébe bemenjenek s azokat ott oktassák, jobbitsák és vigasztalják. De ekkor már valahára! ez is megengedtetett. Hanem oly különös helyiség, a hol imádkozni, praedikálni, azaz tanitani s úrvacsorát szolgáltatni lehetett volna, még nem volt. Azonban „Méltós. Fáy Fáy Barnabás úr, a fels.

[1]) Egyházmegyei levéltár. 19. csomag. 1821. 16. sz.

udvari magyar cancellária referendariusa és Szabolcs vármegyében főispáni adminisztrátornak“ s a megye kormányzóinak sikerült a börtönhelyiségek közt, a ref. rabok számára egy imaházat berendeztetni. Felszentelte ez imádság házát 1821. nov. 25-én Szoboszlai Pap István, akkor a debreceni ref. egyház nagyhírü és tudományu lelkipásztora s később egyházkerületi főjegyző és végül a Tiszántúli ref. egyházkerület püspöke, ily címü nagyhatásu beszéddel: „*a tömlöcben támadt világosság.*“ „Mondatott a Zabólch-megyei református foglyok számára, a tömlöcök közt készitett *imádságház* [1]) felszenteltetése alkalmával; az érintett szent hajlékban, Nagy-Kállóban, 1821. nov. 25.“ Alapige: Ap. Csel. 12. 7. v. „Ime az úrnak angyala eljöve és a tömlöcben lőn világosság“ [1]).

A *torony-óra* miatt ismét kifejlik, a nagy-kállói ref. egyház és az ugyanitt levő római kath. egyház közt, egy nem kevéssé kellemetlen, mert a vármegyére került interconfessionalis kérdés, 1822-ben. A plebanus ugyanis (Frém János) arra birta a római kath. lakosokat, hogy a toronyóra fentartási költségeihez ne járuljanak. E miatt a ref. egyház a szolgabiróhoz folyamodik. Az ügyet a vármegye gyülése (1822. febr. 25., Püspök-Ladányt) dönti el, midőn azt határozza, hogy a fentartási költség igazságosan követeltetik s ekként az összes lakosságra vetendő ki.

A népesség számlálása elrendeltetvén, kitünt, hogy ezen időben (1823. év) a ref. hivek száma a nagy-kállói ref. egyházban 2378 volt.

Ugyanezen most emlitett évben felszenteltetett a *Kápolnás* temető mellett levő új temető is (1823. jun. 15.), következő szöveg alapján készitett alkalmi beszéddel: I. Móz. III. 19. „Földdé lészesz, mert abból vétettél; mert por vagy és porrá kell lenned.“

De történtek ezeknél fontosabb események is, melyek a nagykállói ref. egyház közmivelődési törekvéseiről s virágzó állapotáról tanuskodnak. Nemes Szondi Jánosné, szül. Bereczki Katalin asszony ugyanis, ki az egyháznak fél telekalja földet, házat, kertet hagyományozott, 1822. nov. 30-án meghalálozván, 1823. márc. 9-én, az általa hagyományozott telek, második leányiskolai helyiségül jelöltetik ki s a rajta levő ház ekként alakittatik át. Első leánytanitóúl Varga Mihály, helybeli praeceptor meghivatik (másik leánytanitó Bán József); az esemény és tervezet a felső-szabolcsi traktusnak bejelentetik. Kimondatik egyide-

[1]) Megjelent e beszéd először a Török Pál által szerkesztett s kiadott „Egyházi beszédek“ I. k. (Pest. 1841.) 331—347. l.; később a Révész Bálint által kiadott „néh. Szoboszlai Pap István egyházi beszédei.“ III. füz. (Debrecen, 1856. év) 142—155. lapjain. G. P.

jüleg az is, hogy a leánytanitók egymástól függetlenek ; csakis az ekklézsiától függenek s „a jó erkölcs és tanitás tehet közöttük különbséget.“

A leánytanitóság (2-ik) csakugyan szerveztetett. A traktus helybenhagyását adja az ügyhöz. (Fizetési illetményeket lásd a díjlevelek rovata alatt).

Meghatároztatik (1825. jan.) az is, hogy ezután fával fognak a gyermekek iskolái fűttetni, melyért minden gyermek fizet 15 krt. Szintén ez év nov. 24-én, „a város tanácsa és communitása nevében, némely lakosok és hűséges polgárok, az ekklézsiától bizonyos summát költsön venni kivánnak, a város közönséges hasznára, az most (1825.) együttülő országgyülésre felküldendő Deputatusok költségére. Az aláirt lakosok nevében kérnek 300 Rfrtot, melyet az ekklézsia meg is adott.“ (A követek Ns. Áts István és Kabai György). Felvilágositásúl meg kell jegyeznünk, hogy még ekkor is mindig a szállás-per miatt jöttekmentek a városi „Deputatusok“ . . .

Majd ismételten az új énekes-könyv ügye kerül elő (1827. jan. 17.) s több ekklézsiai tag kivánja annak behozatalát. Ugyanezen évben (febr. 1.), a városi tanács a kurátor választásába kiván befolyást nyerni, holott az — mint az egyháztanácsi jegyzőkönyv magát kifejezi — a praesbyteriumot illeti és illetendi jövőre is. Felvilágositásért azonban az épen akkor N.-Kállón jelenlévő Báji Patay István coadjutor kurátorhoz folyamodnak, ki a praesbyteriumnak ád igazat s maga is megjelent (febr. 2., 1827.) a praesbyteriumban a kurátorválasztáskor. Még ebben az évben mindig az 1809-iki toronyépitésből származott hátrányokkal bajlódik az egyháztanács.

Az iskolaügy — mint látni fogjuk — igen virágzó állapotban volt e század harmadik évtizedében. „Külföldről“ (értsd Kállón kivülről) számos gyermek látogatja az itteni kis gimnáziumot, kiktől több tandíjat, fejenként 2 frtot vesznek. Hogy a praeceptorokon könnyitve legyen, kik a *harangozással sok időt* eltöltenek, elhatározza az egyháztanács (1828. okt. 26.), hogy ezentúl reggel és estve a toronybeli felvigyázók harangozzanak ; mivel az ekklézsiától már ugyis fizetést húznak. A halottaknak pedig csak a halálozás bejelentése s a temetéskor harangoznak, mikor a praeceptorok is segitenek.

Nem lévén az ekklézsiának semmi baja és tennivalója, olyan aprólékos dolgokkal bajlódnak (1829.), mint p. a toronyóra reparatiója. Miután t. i. az óra nem jár, az ekklézsia Csajkos István, a főszolgabiró esküttjéhez folyamodik, hogy ez a várost kényszeritse a toronyóra

reparatiójára. Nevezett esküt csakugyan azt a végzést hozza, hogy: „az óra conservatioja a városi közönségé legyen.“

Hanem bezzeg nagy baj fenyegette az egyház „veteményes kertjét,“ szemefényét, az iskolát 1830-ban. Számos egyháztag ugyanis panaszkodik Szilágyi János rektorra s praeceptoraira, hogy nem tanitanak s e miatt a virágzó iskolát alásülyedéstől féltik. Más panasz is emeltetik a nevezett rektor ellen. Az nevezetesen, hogy az Isten házába, sőt a kathedrába is, nem a rendes tógájába; hanem téli bekecsbe és téli veres bagaria csizmába járt; továbbá a hétköznapi istenitiszteletet is elmulasztja. Panaszlottak megintettek.

Épitkezésre már oly régóta nem vala szükség; mert rendben volt minden. Most, hogy a tanuló-szoba teljesen tűzmentes legyen, arról intézkedik az egyház, hogy annak négy ablakaira (két szoba, két-két ablakkal) vastáblák készittessenek; mi meg is történt.

Adott azonban dolgot s okozott elegendő költséget a legkisebbik harangnak elhasadása (1832. január). Ujra öntötték ugyanezt azon év május havában; sőt új koronát is készittettek reá, kivetés által fedezvén az ujra öntés költségeit; de szerencsétlenül; mert már juniusban Fülesdről Szathmári Mihály harangöntő mestert hivják igazitani a kis harangot; mikor a középső harangnak újra öntése felől is intézkednek. A nagy harangot tervezik 10 mázsásnak, a középsőt 4-nek, a kicsit 3 mázsásnak. Némelyek azonban a középsőt, hogy a hangban arány legyen, 6 mázsásnak akarják öntetni. Ezen tervezgetések alapján a harangokat (1833.) ujra önti Jüstel János, egri harangöntő-mester, a középsőt 437 fontosnak.

Ezután szomoru események következtek a kállói egyházban, három éven át. Az egyház és lelkész-esperes 1833—1835-ig, három évig, a legfeszültebb perben állottak egymással, melyet 1835. ápr. 8-án egy superintendentialis küldöttség végezett be s intézett el. Szoboszlai Pap István egyházkerületi főjegyző, a nagy-kállói egyház jegyzőkönyvébe sajátkezüleg irta be a kerület végzését, melyszerint a lelkész nélkül tartott gyűlések végzései megsemmisittettek. Ezzel a villongás megszünt, a béke helyreállt.

Hogy a versengésnek az egyház is kárát vallá, igen természetes. Nem épült semmi. Sőt ily megjegyzés tétetik: „a végezések, e mostani zűrzavaros dolgai miatt az ekklézsiának, be sem iródtak (1834. máj. 29.). 1834—1843. közt elfolyt időkről jegyzőkönyvet nem találtam. De igenis akadtam nyugták- és egyéb irományokra, melyekből kitetszik, miszerint e jelzett időközben, t. i. 1835—1843. közt két igen jelentékeny épitkezés tétetett; nevezetesen: a templomnak cseréppel való

fedése és a maig is épségben levő, bár új fedél alá vett, fiuiskola s egy tanitói lak felépitése.

A templom fedéséről annál egyebet, hogy 1837-ben a templom teteje cseréppel fedetett, nem találunk. Az 1837. évről az egyházkerületi névtárban feljegyezve találjuk egyebek közt, hogy a lélekszám N.-Kállón 2600 volt.

Az iskola épitéséről már részletes adataink vannak. Épittető bizottságba megválasztattak: Fazekas György, lelkész és esperes, Szakátsy Mihály városi és egyházi jegyző, Fintor Mihály, Győrösi Ferenc, főbiró és Katona László, épittető pénztárnok.

Az 1838-ik év junius 8-án szerződnek 44,000 tégla vetésére s fizetnek érte 224 frt. 12 krt.

A kőmives-munkát vállalja 1838. aug. 9-én Vass Sándor és Kazimir János s az alapkövet leteszik ugyanazon év aug. 26-án. Vállalkozási összeg, vagyis a kőmives-munka ára 600 frt. Lakatos-munkát végezte Toka Sámuel. Az asztalos-munkákat: ajtók, ablakok, iskolai székek készitését: Szűcs István és Katona István asztalos-mesterek. A tetőzet ács-munkáját Szilágyi János 200 frtért. A tető cseréppel fedetett.

Az épitkezés kezdetét vette ugyan 1838. aug. 26-án; de csak 1841-ben lett a munka teljesen bevégezve, leginkább a pénz hiánya miatt. Kivetésből épittetett az egyház; de biz az lassacskán folyt befele, úgyannyira, hogy e 3—4 év alatt gyakran kölcsönre szorult az ekklézsia s Mélt. Gencsy Ferenc generálistól kért, hol 1000, hol három, hol négyszáz frtot; mikor többet, mikor kevesebbet; sőt az alapitványokból is beépitett 500 frtot, mely maig sem lett visszaadva.

Az új fiuiskolaépület arccal délnek, háttal északnak a paplak udvarára fekszik. Hoszsza 27, szélessége 11 $^{40}/_{100}$ méter. Elől oszlopos tornáccal. Volt benne akkor, a tervezet szerint: a rektor számára két nagy lakó-szoba s az ő számára egy iskola-terem; a praeceptorok, kollektorok számára egy szoba és még két külön tanterem. Szobák és tantermek magasak, világosak. Mindezek azonban később nagy változáson, átalakitáson mentek át.

Hogy az épitkezési főösszeg mennyire rúghatott fel, azt a nyugtákból kisütni nem lehet, annyival kevésbé, mert az anyagok árát: követ, melyet Keresztúrból, fát, lécet, deszkát, melyeket Tokaj s Bercelről; vasat, melyet Debrecenből szállitottak és ezek fuvardiját felszámitani épen nem tudjuk, nem levén hozzájok adataink.

Ennyi kiadás és épitkezés között is azonban 1841-ben, még a debreceni kollegium számára is adakozott (12 v. gabonát) az ekklézsia. Ezentúl eféle adományozásra nem akadtunk.

*

Majd az 1843-ik év dec. 6-án Fazekas György, lelkész és esperes elhunyván: igen sok baj maradt az ekklézsiára, melyeket bizonyosan könnyebben rendezhettek volna, ha az élt lelkész jelenlétében, életében, útbaigazitó s felvilágositó megjegyzéseinek figyelembevételével tisztázták volna különösen a számadásokat s alapitványi pénzeket. Az egyháztanács az 1843. év végső napjait s az 1844. év első felét ezen vagyoni és számadási ügyek rendezésével töltötte. Sőt maga az egyház előljárósága nem is tudott megbirkozni vele; hanem kérte a traktustól Finta Márton urat, kit meg is nyert. E lelkesült s a reform. egyház és a protestantismus ügyei iránt kiválóan jó indulattal és teljes odaadással munkálkodó férfiu, mint az egyházi jegyzőkönyv kifejezi, „kilenc évekről a legnagyobb zavarban talált gondnoki számadásokat, csüggedést nem ismerő vasszorgalma, mély belátása, s ritka felfogása ujabb bebizonyitásával, 14 napi munkával elvégezte, csaknem végpusztulásra juttatott egyházunkban. Köszönetet mondtak neki az egyház nevében Szakácsi Mihály és Toka Sámuel s 30 pengő frttal jutalmazta az ekklézsia nehéz és fáradságos munkáját; 14 pengő forint azonfelül a kiküldött 14 napi kosztjáért, Szakácsi Mihály főgondnoknak *fizetődött.*“ Szondi Mihály volt gondnok 471 vfrt. 44 krokban elmarasztaltatott, melyet ez le is fizetett.

Nem sokáig volt a gyülekezet pásztor nélkül. Megválasztották a derék hazafi s rév-komáromi lelkész Szondi Lászlót, és a következő díjlevélre hivták vissza szülötte földére: 500 vfrt. készpénz, 108 vfrt. Ráskai-kamat, 12 köböl búza, 12 köböl gabona, 12 öl fa, egy telekalja forgóföld 40 köblösnyi, szállásföld 65 köblös, 3 dohányos kert, stolarék. Lakhely sat.

A mint az rendesen, vagy legalább többnyire minden egyházban történni szokott, midőn új lelkészt választanak, várnak a gyülekezetekbe: itt is N.-Kállón mindent elkövettek, hogy a megérkezendő lelkipásztor mindeneket ékesen és szép rendben találjon. Sőt megérkezése után is, szinte új élet pezsdült meg az ekklézsiában.

Mindjárt a Komáromból való elköltöztetésre pénzt ajánlanak az egyház tagjai, s azzal sem terhelik az ekklézsia különben is kimerült pénztárát.

Megérkezése előtt (1844. márc.) a parochián többnemű javitások eszközöltettek. A kert keritéséhez deszkát vásárolnak és fel is keritik. A tanuló-házba 12 széket készittetnek és vaskályhát vásárolnak bele, hogy alkalmas legyen az egyházi tanácsülések megtartására. Tóth József, egyházi jegyző, a jegyzői hivatalt mindenféle iróeszközökkel, úgymint: egy fekete kipallérozott kalamáris s porzótartóval, egy tollkés, réztoll,

egy rézcirkalom, egy olló, egy linea, spanyolviasz, gummielasticum, a nagy asztal s jegyző szekrényére egy-egy kész zárral, ajándékozza meg. (Csak az a kár, hogy mindezek, a gondviseletlenség miatt, az ötvenes években már elkallódtak, elenyésztek).

A lelkész megérkezése után kevés idő mulva (1844. aug. 18.) azon üdvös inditvány tétetik, melyszerint a békési ref. egyház példájára, a birtok aránylagos iskolai adó kivetése mellett, a szabad iskoláztatás — ingyért való iskolába járatása minden felekezetünkbeli gyermeknek — hozassék be; de az e felett való határozathozatal elhalasztatik. Három nap mulva (aug. 21.) ismét tárgyaltatik e kérdés; de az ingyen-iskoláztatás elvét, az egyháztanács többsége, ez időszerint még kivihetőnek nem tartja; (elaludt akkor ez a fontos ügy és azóta is alszik mélyen, a nélkül, hogy álmát valaki zavarná; hacsak majd a magtári választmány meg nem mozgatja fekhelyén); hanem az illetlen és sok kellemetlenséggel járó harangozástól az egyháztanács az altanitókat felmenti, kimondván, hogy ezentúl a felvigyázók (toronyban lakó őrök) fognak harangozni, segitségül adatván hozzájuk a praeceptorok szolgái közül egy, vagy ha szükséges, kettő is. A harangozóknak adatik fáradságukért évenként 60 vfrt. és 4 köböl gabona.

Általában a lelkesedésnek több jeleivel találkozunk ezen időszakból; olyakkal is, melyek maradandó nyomokat hagytak ez egyház életében. Például: „Tóth József, salétrom-inspector, édes anyja nevében (1844.) béadott egy 100 vfrtos kötvényt, melynek kamatja a fiuiskola részére felállitandó könyvtár alapjául szolgáljon s gyarapitására fordittassék. Ugyanezen alapra fordittatott szintén ez évben, a Szabó Bálint hagyományából is (200 frt.) egy negyedrésze a hagyománynak, t. i. 50 forint.

A könyvtár valóban szerveztetett is. És 1845. aug. 6-án már Tóth József egyházi jegyző elkészitvén az iskolai könyvtárról a jegyzéket, ez a tanitónak átadatott, elismervény mellett, azon határozott utasitással, hogy e *leltár* minden tanitóváltozáskor előkéretvén, az illető eltávozó tanitó a könyvekről számolni köteles.

A Deák János-féle, 30,000 frtnyi, a Szondi-Deák-Benedek családbeli tanuló ifjak felsegélésére forditandó alapitvány kamatait (300 pengőforint) ez évben (1844.) az egyháztanács itéli oda Deák Ferenc és Benedek Dániel családbeli ifjaknak. Sőt határozatba megy az is, hogy a debreceni ref. főiskolánál Borsi Imre által tett alapitvány felől a lelkész tudakozódjék; mert ezen alapitvány kamatai odaitéléséhez a kállói ref. egyháztanácsnak joga van.

Valóban kifogyhatlan a buzgó, értelmes, jóakaratu s hivatásának magaslatán álló elöljáróság az üdvösnél üdvösebb intézkedésekben. Még e szerencsés év telén elhatározzák (1844. dec.), hogy a templom és torony környéke a jövő tavaszon rendbehozassék. Ennek költségeire felhasználandó a Szabó Bálint hagyományának még meglevő háromnegyedrésze, 150 frt.; 50 frt. már az iskolai könyvtár alapjához csatoltatott. A torony alja és a nyugoti templomajtó mellett levő helyiség magtárúl alkalmaztatik, előbbi a búza, utóbbi a gabona számára. A tanuló-házba vaskemence vásároltatván, hogy gyűlés tartathassék e helyen, fűtésére a lelkésznek egy öl kemény tűzifa adatik. A temetéskor a gyermekeknek adatni szokott 12 váltó krt a rektor szedje be s számadás mellett papir, tinta, kréta sat. vásároltassék belőle.

Általában örvendetes jelenség gyanánt jegyezhető fel, hogy az iskola dolgaival a negyvenes években igen sokat foglalkoztak és valóban virágzó állapotra is emelték azt. A következő évben (1845.) elhatározza az egyháztanács, hogy a három gyenge altanitó helyett két erősebb (értelmesebb, szakképzettebb) hozassék. E határozat alapján kevéssel utóbb (1846. julius 12.) a korrektorság szerveztetik. A korrektor fizetése: 150 vfrt., 8 köböl gabona, 2 köböl búza; koszt (coquia) és lakás a praeceptorokkal; teendője: tanitani a syntaxisig (III. gimn. oszt.). E díjlevél beküldetvén Debrecenbe, ott alkalmas egyén nem vállalkozott; ennélfogva Patakra küldetett. Innen három jó énekes tanitó (egy korrektor és két praeceptor) hozatván, az öszhangzatos éneklés behozatala a rektornak figyelmébe ajánltatott. Az iskolák látogatása végett helyi felügyelők választatnak, két csoportban; egyik, a lelkész elnöklete alatt a rektor és korrektor; a másik a praeceptorok és a leánytanitók iskoláit kisérvén figyelemmel.

Szóval: működött az elöljáróság derekasint minden irányban. A bírikertben levő s Szabó Bálint által adományozott kétvékás szőlőt a lelkész használatába bocsátják, azon kikötéssel, hogy attól a taksát, pásztorbért fizesse, s hacsak valaki magától nem ajánlkozik, a lelkész e szőlő terméséből az úrasztalára bort adjon. Továbbá: miután a toronyban lévő lépcsők oly rozzant állapotban vannak, hogy azok miatt szerencsétlenség is történhetik: a gondnoknak utasitásúl adatik, hogy azokat igazittassa. Az ekklézsia pénzei kül-birtokosoknál is levén elhelyezve: Fintor József ügyvéd, az egyház pénzkövetelései s peres ügyeinek figyelemmel tartására felhivatott, az egyháztanácsban neki hely adatván.

Meghalván (1845. aug. 4.) Kenézi György felső-végesi leánytanitó: az egyház özvegyét azon kegyelemben részesitő, hogy a jövedelmet

felerészben ennek adja; másik felét Sinka Gábor alvégesi leánytanitónak, ki a b. e. Kenézi növendékeit is tanitja, Sípos Antal alsó fitanitóval. Ez évben az alvégesi leányiskola különben is javitásokon menvén át: a tanitási órák a felvégesi iskolában tartatnak meg. Az alsóvégesi leányiskolához követ hozatnak Rakamazról. E munkában segitségére volt a gondnoknak (Pelyvás Jánosnak) id. Pál Mihály, ki erre az egyháztanács által felkéretett.

A torony réztetőzete javitást igényelvén: Fintor Mihály annak reparatióját bevégezte (1846. julius) s beadta róla a számlát, melyben — saját munkadíját nem számitván, mi köszönettel fogadtatott — kifizettetni kért 160 vfrt. és 21 krt. A kért összeg ki is fizettetett.

Volt már szó e műben fentebb arról is, hogy az $184^{3}/_{4}$. évi országgyűlés által a vallás ügyében hozott s az előbbieknél szabadelvübb törvénycikkek, mily nagy megnyugvást idéztek elő. Eddig ugyanis az áttérés nagyon meg volt nehezitve; a vegyes házasságokat pedig csak római kath. lelkészek köthették érvényesen; a prot. papok által egybeadott vegyes vallásu házasfelek törvényes házastársakúl nem tekintettek. Az 1844. évi 3. törvénycikk 5—11. §§-aik azonban az áttérést, két izben, két tanu társaságában, 4 heti időközön túl történendő jelentkezés mellett, megengedi a római katholikusnak is. Intézkedik, hogy ha p. az illető római kath. lelkész a kétszeri jelentkezésről a bizonyitványt ki nem adná: azt a két tanu is, jogérvényesen kiállithatja. A vegyes házasságok is törvényesekül tekintetnek, habár evang. lelkész által köttetnek is.

E törvény következtében N.-Kállón is történtek áttérések. A II. számu anyakönyvben erre nézve ezt olvassuk: „emlékezetnek okáért ide jegyeztetnek fel azoknak neveik, kik az $184^{3}/_{4}$-ki a vallás dolgában keletkezett törvénycikkek következtében a római kath. egyházból a reform. egyházba által jöttek: 1845. május 6-án Ns. Somogyi Juliánna, Matyi András felesége. 1846. március 27. Báró Jósika Miklósné (a hirneves regényiró neje), született Nagy-Kállói Kállay Erzsébet asszony ő Nagysága, a reform. egyházba forma szerint bevétetett. Tanuk: Fráter József, napkori közbirtokos és Király János, napkori jegyző.“

A leányiskolai épület elavulván, a templom keritése is romladozó félen lévén: új leányiskola és magtár épitése s a templomkerités reparatiója elhatároztatik (1846. nov. 19.) úgy, hogy ezeknek valósitására 5000 frtnak a kivetése is — elvben — elfogadtatott. A leányiskola és magtár épitése azonban elmaradt; amaz 1859-re, ez utóbbi 1868-dik évig. Hogy vettetett-e ki valami összeg: arról semmi adatunk nincs.

A templomkerités igazitására nézve 1848-ból találunk annyi feljegyzést, hogy e célra e most irt évben 800 frt. fordittatott.

Az 1847-ik évben a lelkészi és tanitói lakon kút épittetett; de ezek részleteiről semmi adatunk nincs.

Tény, hogy Magyarország történelmében a negyvenes évek időszaka a reformok korszaka volt. A népképviselet elvét hangoztatták minden téren az irányadó férfiak. Ez a szellem behatolt az egyházi, jelesül a reform. egyházi, különben is már képviseleti alapon működő intézmények keretébe is. Ennek a hatása alatt történt (1847. febr. 9.), hogy a nagy-kállói ev. ref. egyházban, a praesbyteriumon kivül, 60 *tagból álló népképviselő-testület alakittatott*, felerészben a nemesek, másik felerészben az adófizetők közül, mely *testület* a rendkivüli tanácskozásokban részt vesz, az egyháztanács tagjaival együtt.

A „képviselő-testület“ az egyháztanácscsal egyetértőleg s ugyanazon gyűlésben tanácskozva (1848. márc. 26.), az egyházi fuvar, gyalog és más tartozások rendetlenül történt teljesitésének megszüntetése céljából, e következő rendszabályokat alkotja:

„Nép kötelességei az egyház irányában:“

1. *Szántásra nézve:* Kik a gondnok harmadnappal előtte lett kirendelése s az egyházfiak híradása után rendesen ki nem állanak és a kiszabott munkát végbe nem viszik, helyes okot nem adhatván, egy nap elmulasztásáért két pengő forintra büntettetnek, melyből a más szántó fogadásától megmaradt rész ellennyugtatvány mellett az egyház pénztárába tétetik; két ökrösök, vagy gyengébb erejü lovasok tartozván ezt teljesiteni.

2. Hosszú fuvarba, azaz két s több napi útra, vagy ölfákért az egyházfiak lisztája szerint, a kik ki nem állanak idejében leendő hiradás után, helyes ok nem adhatása esetében más fogadtatik pénzért helyettük, melyet ők tartoznak fizetni; e mellett egy pengő frtot fizetnek büntetésül az egyház pénztárába. A hosszu fuvarosok az épitést kivéve, azon évben minden, a következő évben pedig a hasonló hosszu fuvartól felmentetnek.

3. Épités alkalmával minden költségek birtokaránylag vettessenek ki, s a kiszabott határidőre fizetni nem akarók egy pengő frtra büntettetnek, mely a kivetett összeggel rajtuk foglalás útján is megvétetik.

4. A gyalogszeresek az épitést kivéve, ha előttevaló nap kivettetvén, a rendes időben jókor reggel ki nem állanak s napestig alkalmas egyén által nem dolgoztatnak vagy nem dolgoznak, az érte fizetett napszámon felül 12 p. krokra büntettetnek.

5. Az alsóbb fiu-oskolában tanitók részére teendő főzetésre nézve (coquia) megállapittatott, hogy az összeolvadt telkeken lakók külön-külön minden telek után egy-egy nap tartoznak főzetni. A szüleik mellett lakó gazdák, mint szintén a földdel vagy jószággal bíró özvegyek, tehetős zsellérek is külön-külön a kivetési küldöttség megitélése szerint; a szegény zsellérek pedig, mint a rektortartásra kivetett összeghez, ugy e részben is valamivel járulni tartoznak, mely hasonlóúl a kivetési küldöttségre bizatik; a főzetni nem akarók egynapi főzetés elmulasztásáért 2 frt. 30 krt, félnapi nem főzetésért 1 frt. 15 krt tartoznak fizetni, nem levén szabad azon nap más főzőt vetni.

6. A rektor tartására teendő kivetés az előbbeni állásában hagyattatott, ajánlván az aránylagos kivetést a küldöttség figyelmébe.

Ehez csatolandó még az egyháztanácsnak azon végzése (1848. febr.), melyszerint, a ki egyházfiságot viselni vonakodik, 20 pfrtot fizetni köteles, mely összeg rajta az egyház ügyvédje által is behajtatik. Ekkor történt az egyház tagjainak megszámlálása is s a lelkek száma 2500-nak találtatott.

Következtek azután a szabadságharc dicsően folytatott, de szomoruan végződött napjai. Tóth Lajos iskolaigazgató (1848. okt. 9.) jelenteti a gondnok által az egyháztanácsnak, hogy a helybeli őrsereg egy részével elindult Máramarosba. E jelentés illő méltánylattal fogadtatott s az öreg (60 éves) lelkész vállalta, hogy iskolájára felügyel.

Ezután a rendszeres tanácskozások megszüntek. Mindenkinek a haza ügyére és szabadságharcára vala függesztve a szeme. Majd (1849. nyarán) következtek a gyászos, szomoru és mint (I. sz. a. 7—8. l.) már jeleztük a lelkész szavaival, az eléggé meg nem siratható nyomoruságos napok N.-Kállóra is. A városon kozákok, muszkák száguldoztak. A paplakon 44-et szállásoltak el közzülök. Az iskolázás — mint majd az iskolaügynél, az iskolai napló alapján látni fogjuk — szakadozottan folytattatott. Az egyháztanács gyűléseket nem tarthatott; mert minden gyűléstartás be volt tiltva.

Ezen időszakban az iskolaügy maradt még meg előbbi virágzó állapotában 1853-ig s igyekezett fentartani régi gimnáziumi jellegét. De az 1849. okt. 9-én kiadott „Organisations-Entwurf“ kivánalmainak, hogy t. i. a rendes VIII osztályu gimnáziumokban 12 tanár legyen sat., meg nem felelhetvén, bizonyitványainak érvényessége megszünt. Megszünt nyilvánossága is. Egyideig még, mint magán jellegü intézet tartotta magát; sőt megkisértette az előljáróság (Szarka József meghivása által) gimnáziumi jellegét is megmenteni; de hiába! Nem voltak már ekkor az eszélyes, körültekintő s az idők jeleit megérteni tudó előlját-

rók; a lelkész is elöregedett, nem szánta el magát egy ily nagy gondot, széleskörü tevékenységet feltételező munkára, s az egyház virágzó kora lejárt és bekövetkezett az ötvenes évekkel a hanyatlás korszaka.

D) A hanyatlás, tespedés korszaka (1852—1860.).

A szabadságharc lezajlása után szomoru és gyászos napok következtek nemcsak a hazára, hanem a protestáns egyházra is. Az embertelen Hajnau, az 1850-ik év febr. 10-én kibocsátott rendeletében a prot. egyház némely előljáróit hivatali hatalommal való visszaéléssel s a népnek fölkelésre való csábitásával gyanusitotta; ennélfogva a világiak, a reformátusoknál a kerületi és egyházmegyei gondnokok, a kormányzásból kizárattak; a törvényesen választott püspökök helyett administratorok neveztettek ki. A gyülések tartása betiltatott. Megkezdődött a ref. lelkészeknek zaklatása; házuk, irományaiknak kutatása, éjjel-nappal, a mint a hatalom közegeinek tetszett. A ki ellen csak legkisebb gyanu is merült fel, hogy az 1848-iki szabadságharcban legkevesebbet is szólt vagy tett: azt fogva kisérték egyházmegyénk területéről, kihallgatás végett N.-Váradra.

Tehát most is a szegény protest. papságnak kellett szenvedni; azon testületnek, mely hazáját és ennek szabadságát mindig imádásszerü odaadással szerette. És ennek szabad intézményeit fejleszteni s ezek által szintugy, mint a ref. egyház istenitiszteleti szertartása s minden intézményei által az emberben az isten képét kifejteni, az ember tehetségeit fejleszteni s tökéletesedét előmozditani, templomban, iskolában s társadalmi téren soha meg nem szünt . . . Most is ennek a kiválóan hazafias lelkületü osztálynak kellett leginkább zaklattatni. De vigasztalhatta magát a költő szavaival: „Én ezt hazámért szenvedem s ez rajtam drága folt . . .“

Az 1850. febr. 10-én kiadott rendelet ugyanazon év március 10-én előterjesztetvén a nagy-kállói egyháztanácsban, végeztetett, hogy: „a felsőbb helyről érkezett s megyei, egyházi, presbyterialis gyüléseket megtiltó rendelet értelmében az egyházi gyülés ezennel felfüggesztetik, s amennyiben az egyház igazgatók nélkül nem lehet, az egyház igazgatása és az arra való felügyelet Szondi László lelkész és a gondnokra bizaték, megjegyezvén azonban itt azt, hogy ha oly rendkivüli esetek adnák elő magokat, melyek eligazitását részint nem mernék tenni, részint nem is tehetnék: ezekre nézve két vagy három presbyterialis egyént elnök urak magokhoz felvehetnek.“

Ezen határozat értelmében vezették aztán az egyház ügyeit a lelkész és a gondnok; de gyülések nem tartattak 1854. dec. 10-ig.

Ezen időközről nincs ugyszólván semmi irott adatunk. Egy nyugtát találtam arról, hogy a Nemes *timár-céh* céhmestere, Kováts Flórián, a nagy-kállói ref. egyház részére, a céh-szabályok értelmében beadott a gondnoknak 2 vfrtot. De a többi céhek adományairól semmi adatot nem leltem.

A fennmaradt iskolai naplók s azokban az iskolába járó gyermekek száma és a tanitott tárgyak minősége s mennyisége mutatja, hogy a tanitás jó kezekben, az iskola rendben vala, mint majd az iskolai rovat alatt részletesen előadjuk.

1853. évről (május) annyi van egy anyakönyvben feljegyezve, hogy Bartakovits Béla egri érsek, nyolc nappal később Albrecht császári főherceg a városon átútaztak s mindkettő a harangok zúgása közt jött be és távozott a városból.

A város már 1852. évben kiszakitván temetőnek az úgynevezett „Poros Ladány“ mellett lévő, ma is használatban lévő földterületet, Sarkadi Dániel városi főbiró sürgetésére, a terület felárkoltatott és kapuval elláttatott; ugyanazon év aug. 3-án már temettek is bele, felszentelése azonban csak 1853. julius 10-én történt meg; mikor a harangok meghúzatván, a lelkész, iskolatanitók s a városi tanácsnokok és az egész közönség a helyszinre, ünnepi menetben kivonult és sátrak alá állva, a lelkész (a helybeli római kath. lelkész s a balkányi és szakolyi ref. lelkészek által környezve) végezte a temetőföldnek rendeltetése céljára való ünnepélyes átadását, a 90-ik zsoltár s alkalmi halotti énekek elzengése és alkalmi beszéd kiséretében. Megelőzőleg (julius 3-án) akarták a szertartást végezni; de akkor az esős idő az ünnepélyességeknek nem kedvezett; sőt vasárnap lévén, a délelőtti istenitisztelet is elmaradt. Hanem a közadakozásból készitett közebédet, a ref. lelkészi lakon azért csak elköltötték; mely alkalommal egy *orgonaalapra* aláirási ív nyittatván, igen szép ajánlatok tétettek; de azokból soha egy krajcár sem folyt be az üdvös célra. Id. Benedek Sámuel adott ugyan be egy 200 frtos kötvényt e célra; de miután senki más nem adakozott, ajánlatát visszavette.

Az 1854. julius 11-éről keltezett hadi és polgári kormányzói rendelet által a praesbyteri gyűlések megtartása, a politikai hatósághoz való bejelentés mellőzésével, engedélyeztetett (Rendelet 1. §.). Az egyházvidéki (egyházmegyei) gyülekezetek azonban, az esperes elnöklete alatt, csak „egy országfejedelmi biztos jelenlétében“ tarthatnak gyűléseket (3. §.).

Ezen engedély alapján a nagy-kállói ref. egyház praesbyteriuma is összeült 1854. dec. 10-én, s mindenekelőtt magát kiegészitette a

lelkész előterjesztése alapján s nem az egyházi közgyűlés választása által; tiltva lévén még akkor a közgyülések megtartása. Az orgonaalap ügye ezen gyülésen még egyszer felmerült; azután örökre elenyészett.

Az 1855-ik évben (márc. 20.) a helyben lakó megyei főnök tudatja az egyháztanácscsal, hogy a „szépitő bizottság“ a templom keritésének elbontását s a fiuiskola mellett levő keritésnek belebbvételét javasolja; intézkedjék az egyháztanács, mert ellenkező esetben ő maga fogja azt eszközölni. Az egyháztanács nem engedte meg sem az egyiket, sem a másikat. Ugyanezt s különösen a templom keritésének rendbehozatalát sürgeti 1856. (junius 22.) a császári kir. szolgabirói hivatal is; sőt ugyanez felszólitását megujitja 1857. (április 26-án) is; de sikertelenül. Az egyháztanács azt felelé, hogy hivatalnokait sem tudja fizetni, nemhogy kerités rendbehozásra és szépitésre telnék! Ugy is maradt az egészen 1878-ig.

Szintén 1855-ben (julius 8.) megkisérti még az egyházi előljáróság az iskolai igazgatói állás állandósitását s Szarka József, szigeti tanárt, ki ezelőtt (1852.) itt iskolai igazgató volt, ez állomásra a következő fizetésre meghivja: Készpénz 230 vfrt.; 24 köböl gabona, pénzre véve 240 vfrt.; félhely föld évi haszonbére 125 vfrt.; 3 öl fa, 15 frt.-jával 45 vfrt.; temetési stola 122 vfrt. 30 kr.; gyermekektől tandij 100 vfrt.; Deák János alapitványból 50 vfrt.; de Szarka József a meghivást nem fogadta el. Hoztak ismét három évről három évre változó rektorokat. Az iskolai fentartási alapot növelni elfeledték. A csekély alapból rendes tanárokat tartani nem voltak képesek; sőt a Szarka J. meghivásán kivül másként ez ügy felvirágoztatását meg sem kisértették s ekként az iskola nyilvános, gimnáziumi jellegét elvesztette.

De e kiszámithatlan s nemcsak a nagy-kállói ev. ref. egyház, de az egész N.-Kálló város életére s közmivelődésére nézve kipótolhatlan s másként is megnevezhetlen horderővel biró veszteséggel még nem volt befejezve a veszteségek sorozata. A hanyatlásnak egy másik jele volt az is, hogy 1856. (márc. 9.) a két leánytanitóság — állitólag a gyermekek csekély száma — de valósággal az élhetetlenség, az előretörekvő szellem hiánya miatt; mert a ref. gyülekezet lélekszáma azon időről 3500-ra tétetik s fel nem tehető, hogy e szám után két leányoskolára ne lett volna szükség, mikor fiuiskola három volt, szóval a két leánytanitóság egybeolvasztatott s erre Gyüre István, ki fizetésének csekély volta miatt az egyházból távozni kivánt, megtartatott; Gavallér János másik leánytanitó pedig, a távozó Kántor László helyére a fiuiskolába korrektori cim és fizetéssel áttétetett.

Az erre következő évben kezdett aztán az előljáróság eszmélkedni (1857. szept. 13.), hogy itt a legnagyobb baj az, hogy az egyház bevétele csekély; tehát ezt kell növelni, ha végkép elenyészni nem akarunk. A párbért azonnal fel is emelik 1 vfrtról 1 pengő frtra; mivel látják, hogy az egyház, a régi kivetési kulcs szerint, szükségleteit nem fedezheti.

Még a mult században épült alvégesi leányiskola düledező állapotra jutván, (1858. április 18.), elhatározza az egyháztanács, hogy újat fog építtetni; mégpedig kivetés útján, melynek eszközlésére (1858. máj. 16.) bizottságot küld ki. A leányiskola azonban csak 1859-ben épült fel; csakugyan kivetés útján. Pénzszedőkül: Szondi Mihály, Tóth András, Kiss András, Forró Mihály, Katona Sándor, Kiss József választattak. Mig az új iskola felépül, addig a leányok a lelkészi lakon, a tanuló-házban tanulnak. Az építéshez Borsi János adott előlegesen pénzt kölcsön.

Az 1859-ik év sok tekintetben igen nevezetes év volt a nagykállói ev. ref. egyház újabbkori történelmében. Azt már említénk, hogy az alvégesi leányiskola ez évben építtetett. Felemlitendő még azon évről (1859.) Major József építésznek, az egyházra nézve igen jelentékeny hasznot hozhatandott azon ajánlata, melyszerint javasolja, hogy a templom körül, a keritésben boltok épitését neki az egyház engedné meg, mint ez volt és van ma is Debrecenben a kis templom mellett s Tokajban sat.; kimutatván, hogy ezen épületek az egyháznak tetemes jövedelmet fognak adni. Ajánlata elvettetett.

Az 1859-ben, a tassi egyházmegyei gyűlésen elfogadott s az egyes egyházak által az egyházmegye házi pénztára javára fizetni kötelezett minden lélek utáni egy krt, a kállói egyház sem ekkor, sem a hatvanas években nem fizetvén, ezen felszaporodott összegek képezik ma is a kállói egyház egyik terhét.

De legjelentékenyebb esemény 1859-ből — mert egy kis dicsőség is hárul belőle ez egyházra — azon történelmi tény, melyszerint itt tartotta meg, a reform. templomban az egyházmegye az 1859. szept. 1-én kiadott pátens elleni tiltakozó népes és fényes gyűlését (1859. nov.). E gyűlésen „a vallásos buzgóságtól áthatott közönség egyakarattal határozza, hogy a tiszántúli ref. egyházkerületnek a Pátens ügyében hozott határozatát indokaival, részleteivel s következményeivel, mint vallásos jogaik iránt való véleményük, meggyőződésük s akaratuk hű tolmácsát sajátjuknak tekintik, egyszersmind általában elismerést szavaznak az egyházkerületi hivatalnokok s képviselőknek e fontos kérdés körüli törvényes és evangeliom szerinti eljárása és vallásosan buzgó

maguktartásáért.“ „Az 1790. XXVI. törvénycikk 4. §-ába ütköző kormányi tettleges beavatkozásról is nagy megütközéssel értesül az egyházmegyei közgyűlés, másrészről helyeselve veszi tudomásúl több község egyházi elöljáróinak azon eljárását, miszerint a hozzájok küldött cs. kir. Patenst, a kisérő rendelettel együtt, a most emlitett törvényben gyökerező kétségbe nem vont önkormányzati jog érzetében, el nem fogadták, vagy küldöjöknek visszaküldték, hiven teljesitve ezzel hivatalos kötelességüket“ sat. Mindazáltal jelen gyűlésből is szent kötelességévé tétetik minden egyes község lelkésze, gondnoka, tanitója és egész egyházi tanácsának, hogy: jövőre is támaszkodva a most emlitett törvényre, az ezen alapult egyházkerületi és a jelen egyházvidéki határozatra, minden oly rendeletet, mely vallásos érdekben nem saját törvényes hatóságaiktól küldetik hozzájuk, egyszerüen visszautasitsanak sat.; egyszersmind nem várt esetre elrendeltetik, hogy: az oly önjogait tapodó, vallását eláruló egyházközségi tisztviselő, külvilági hivatal által intézendő, bármely vallásügyet tárgyazó rendelet teljesitését akár tettel, akár csak szóval elősegitené, elbirálás végett, az értesités után rögtön consistorialis törvényszék elé idéztessék“ sat. Ezen határozat alkalmazkodás és kihirdetés végett minden egyháznak s tudomásvétel végett a többi 12 testvéregyházvidéknek is megküldetni rendeltetett [1]).

A nyilt parancs ellen való tiltakozás horderejét csak akkor tudjuk igazán méltányolni, ha meggondoljuk, hogy abban állami segély igértetett a szuperintendensek és espereseknek, s hivatali pótlék egyenként a szegény egyházak- s népiskoláknak. Minden község maga választhatta volna papját, tanitóját sat. Ezek voltak a csalogató, csábitó előnyök. Ezekért az iskolák rendezését, kormányzását, a tankönyvek megválasztását, a prot. egyházalkotmányban gyökerező *szellemi függetlenség* elnyomásával s az 1791-ki 26. törvénycikk világos sérelmével, a kormány hatalmába kellett volna adni [2]). De nem! A prot. s különösen ref. egyházaknak nem kellett ily áron, a szellemi függetlenség feláldozása árán az anyagi jólét, az állami segély; nem főleg oly kézből, mely nem magyar alkotmányos törvények szerint kormányoz. Nem kellett! Tiltakozott ellene minden egyes ref. egyház, traktus és kerület; alig egy pár jelentéktelen helyet kivéve.

Azon óvatosság s előleges intézkedésre, mely a fentjelzett egyházmegyei határozatban nyilvánult, valóban szükség vala. Igazolják ezt az azt követő események. Ugyanis: 1860. febr. 12-én a lelkész jelenti az egyháztanácsnak, hogy a városi elöljáróság útján, a cs. kir. szolga-

[1]) Egyházmegyei gyűlés N.-Kállón. 1859. (nov.) 1. sz. a.

[2]) Magyar prot. egyh. törvények. Beöthy Zsigm. Budapest. 1876. 65. l.

birói hivataltól egy rendeletet kapott; de miután gyanitotta, hogy az vallási ügyben szól, felbontatlanúl visszaküldötte. Az egyháztanács a lelkész eljárását helyesli, magáévá teszi, s ha e miatt a lelkészt veszedelem érné vagy épen hivatalától megfosztatnék, az egyház Szondi Lászlót még ezen esetben is fizetéssel ellátott lelkészének fogja tekinteni. E határozatnak jegyzőkönyvbe vezetését elrendeli. (Egyh. jegyzőkönyv. 1860. év febr. 12. IV. sz. jegyzőkönyv).

A prot. egyház egyeteme, egyes községei s hivatalnokainak vallásuk, egyházuk törvényeihez való erélyes ragaszkodásán az 1859. évi szept. 1-én kiadott nyilt parancs végrehajtása fényesen meghiusult. Hasztalan voltak az édesgetések, fenyegetések, elitéltetések és bebörtönzések! A ref. egyház nem engedett; törik, de nem hajlik. Az ellenállás végre győzött s a protestáns ügygyel együtt a nemzeti érdekek is diadalt arattak; mert a kir. Felség a nyilt parancsot (Patens), 1860. máj. 15-én keltezett kéziratával hatályon kivül helyezte. A tiszántúli egyházkerület gyűlései egymást váltották fel e szomoru időszakban. 1860. január 11., április 15., valamint augusztusban is országoshirü egyházkerületi gyűlések tartattak Debrecenben. Különösen a januáriusin mintegy 6000 ember volt jelen az ország minden részéből. A kállói egyház kiküldte képviselőkül: Fintor József, Tokaji Nagy Lajos, Böszörményi László (a későbbi képviselőt, ki a *Magyar Ujság* cimü lapban az 1867. évi koronázás ellen foglalt állást s nyolcadmagával alkotta a függetlenségi párt magvát), Deák Ferenc, Nagy János, Sarkadi Dániel, Szabó József egyháztagokat.

A nyilt parancs visszavonása által tehát az ez oldalról fenyegetett veszély elvonult a kállói ref. egyház felől is. Volt még egy másik veszedelme ez egyháznak e szomoru események korszakában. A gondnoki számadások ugyanis *tíz év óta* megvizsgálva soha nem voltak; az egyház a legnagyobb mérvü anyagi zavarokban volt; a lelkész egész 1860-ik évről, mint azt maga (1861. ápril 12-én) panaszolta az egyháztanácsnak, se búzát, se gabonát egy szemet sem, se pénzt egy krajcárt sem kapott. Az egyházmegyének kellett közbelépni, hogy e szertelenül eláradt zavaros anyagi bajokat rendezze, s csakugyan közbe is lépett. És 1860. julius 15-én Kozma József és Somossy Ignác megjelennek az egyházban és a tízévi gondnoki számadásokat rendbehozzák.

Ime, igy fejeztetett be e szerencsétlen korszaka a nagy-kállói ref. egyháznak (1852—1860.), melyet *gyásztizednek* méltóan nevezhetnénk minden tekintetben. Mert ha összegezzük a tényeket s látjuk, hogy az iskola gimnáziumi jellegét ekkor vesztette el; hogy a templom keritése romokban hevert a város közepén; hogy az egyik leány-

iskola és tanitóság beszüntettetett; száraz-malmát az egyház elveszni engedte; a számadások soha vizsgálva nem lévén tíz évig, utoljára is az egyházmegye által hozattak rendbe; ha felgondoljuk az absolut hatalom zaklatásait s azt, hogy orgonaalapra tétettek ugyan ajánlatok, de nem lévén kinek a lelkesedés tüzét élesztení, a felbuzdulás füstbe ment; ha felidézzük, hogy egy leányiskola épittetett ugyan, de arról mai napig soha semmiféle számadás fel nem mutattatott; hogy a Major boltépitési javaslata elvettetett; az egyházmegyei domestica címen az egyház mai működését is bénitó teher ezen időszakból (és a 60-as évekből) származott: indokoltnak véljük a gyásztized elnevezést s e szomoru korszak (1852—1860.) címét, hogy t. i. ez a nagy-kállói egyház történetében a tespedést, a hanyatlást képviseli.

E) Ujraébredés korszaka (1861—1881.).

Az 1861-ik évvel új élet vette kezdetét a nagy-kállói egyházban. Mindjárt az első praesbyteri gyűlésben (jan. 13.) határozatba megy, hogy minden hó első vasárnapján praesbyteri gyűlés tartassék; a ki három gyűlésben egymásután meg nem jelen, neve a praesbyterek közül kitöröltetik; a régi hátrányok szedésére nézve kimondatik, hogy karhatalommal is eszközöltessék az; a tandíj és fapénz-hátrányok beszedésére praesbyterek neveztetnek ki. Mindezek az egyház ügyei iránt való figyelem és jóakarat jelei.

Azon 1858-ban tett inditvány, hogy a hivekre 1200 pengőforint vettessék ki; mert csak igy fedezhetők az egyház szükségei: alkalmazásba vétetik s az 1200 frt. a következő osztályzás szerint vettetik ki: I. oszt. (cselédek, házzal nem bíró zsellérek) 64 kr., 1 véka gabona; II. oszt. (házas zsellérek s szegényebb sorsu iparosok) 1 frt. 28 kr. (2×64) és 1 v. gabona; III. oszt. (¼ földdel vagy ezzel felérő ingatlannal biró egyháztagok) 1 frt. 92 kr. (3×64) és 1 v. gabona, ¼ véka búza; és igy tovább, minden negyedrész földbirtok vagy ezzel felérő ingatlan után 64 kr. s ¼ búza számittatik; az egy véka gabona minden osztálynál fizettetik, kivéve az özvegyeket és vegyes házasfeleket, kik fél-fél vékát fizetnek; VI. oszt. (az egy telekkel biró s hasonló jövedelmi iparosok vagy hivatalnokok) 3 frt. 84 kr. (6×64), 1 véka búza, 1 véka gabona. Ez a fizetési kulcs érintetlenül van ma is. A pénzhez adatott, miután az egyházi közmunkát rendesen nem akarták teljesiteni (1873-ban), minden osztály után 20 kr. p. a VI. osztály után közmunka címen még 1 frt. 20 kr. A harangozásból is jövedelmet látván az egyház, az új pénz értékéhez képest ennek díja következőleg állapittatott meg: kis harangtól 25 kr.; nagy harangtól

50 kr.; a harangok háromszor való meghúzásáért 3 frt. A kis és nagy harang díja 1873 óta, amazé 50 kr., ezé 1 frt., a háromszori harangozás 3 frt. Más felekezetbeliek annyiszor egy frtot fizetnek, ahányszor halottjaiknak a harangokat összehúzatják.

Az is az ébredés jeléül tekinthető, hogy az iskolai tanitási órákat az egyháztanács (1861. április 14.) meghatározza. Jelesül: nyáron d. e. 7—11-ig; d. u. 3—6-ig; télen d. e. 8—12-ig; d. u. 2—5-ig. A botbüntetés csak az igazgató-oktató beleegyezésével engedtetik meg. Szerdán, szombaton délután: számolás, éneklés, játék. Vasárnap: délelőtt, délután iskola.

Nem igen felel biz ez a beosztás meg a paedagogia és didaktika, a nevelés-oktatástan mai elveinek; de mégis mutatja, hogy az előljáróságnak a nevelés-oktatásra, az iskolára gondja volt. Ugyanezen évben (1861. okt. 20.) Polgár J. iskolai igazgató inditványozza, hogy a fiuiskola régi állapotába állittassék vissza, azaz IV osztályu gimnáziumra egészittessék ki, mi örömmel is fogadtatott; de már késő volt és megingott a bizalom is ez iránt az emberekben. És a város és az egyház irányadó emberei már akkor a ma már teljesen (VIII osztályra) kiegészitett reáliskoláról kezdtek gondolkozni.

Az 1862-ik évben azonban Polgár állandósittatik; de bizonyos félreértés miatt felmond s maradnak a három, illetve két-két éves rektorság intézménye mellett. Minthogy az egyházfiságot senkisem akarja viselni, az algondnok (Szabó József) megbizatik, hogy 100 frtért fizetéses egyházfit fogadjon fel. Az egyház az adók fizetését magára vállalja (1862. május 11.). 1863. (április 26.) megint a felett tanácskoznak, hogy nincs egyházfi. Határozzák, hogy a ki megválasztatik és azt el nem vállalja: 21 frtot köteles fizetni. E miatt sok kellemetlenség fejlődik ki.

Az 1863-ik év nyarán nagy tűzvész pusztitott a városban, mely a város közepe táján (Győri-ház) ütvén ki, innen a nyugoti szél által a lángok éjszakkeletnek hajtattak. Leégett a vármegyeháza (a rabok a veszély alatt a reform. templomban őriztettek); elhamvadt a római kath. templom tornya s a templom tetőzete; a reform. egyház úgynevezett „felvégesi“ lakó háza; régebben felvégesi leányiskola épülete. Szerencsére azonban e ház biztositva volt. Kapott érte kárpótlást az előljáróság 315 frtot az illető biztositó-társulattól s a házat újból felépittette (1865. aug. és szept.); de nem a biztositási összegből, mely más célra költetett, hanem kivetés útján.

Midőn 1860. (május 20.) az egyház autonom jogainak élvezetébe lépett, Böszörményi László inditványára elhatározta, hogy a gondnokok

3—3 évre választassanak. Lejárván (1864.) a három év: új gondnokokat választ az egyház közönsége; kik mind a folyó évi, mind a régibb egyházi tartozásokat megyei hajduk igénybevételével (mi elég szomoru bizonyitványa a hivek közönyösségének) hajtatják befele, csakhogy az egyház szükségleteit fedezhessék.

Az 1865-ik év felviradásával egy igen nagyhorderejü mozgalom vette kezdetét a nagy-kállói ref. egyház kebelében. Nevezetesen Tokaji Nagy Lajosné, szül. Korányi Lilla (római kath.) úrnő, mint az akkori főgondnok minden szépért és nemesért hevülni tudó neje, Böszörményi László társaságában, 1865. év január 1. napján, újévi üdvözlet címén 195 frtot gyüjtenek a reform. templom kijavitására. A főgondnok pedig megbizatik, miszerint a templom renoválására nézve Vecsey Imre debreceni épitészszel tervet készittessen. Vecsey (január 12-én) a templomot meg is vizsgálja; sőt (márc. 12-én) Szesztay Károly egyháztag a főgondnok nevében a kész tervet és költségvetést már be is terjeszti. Ezen közben (jan. 29.) Tokaji Nagy Lajos főgondnok ismét 220 frtot ad be „újévi üdvözlet“ cím alatt a szép célra.

Ugyancsak ezen időközben (febr. 10.) jelentetik az egyháztanács ülésében, miszerint Benedek Sándor, megyei esküdt, nagy-kállói fi s egyháztag, magtári alap gyanánt, 75 köböl gabonát gyüjtött. Az erről való jegyzőkönyv szóról-szóra ekként hangzik: „Sarkadi Dániel úrnál egy kis társaskört képezvén, itt Benedek Sándor úr által inditvány tétetett ref. egyházunk jövőjének megállapitására egy takarékmagtár létesitése felől. Kifejté ő lelkesült szavakban ennek előnyeit, a jelen bő időszakban könnyen létesithető voltát. A jelen volt egyének örömmel fogadták ez eszmét és kiki örömmel tőn tehetségéhez képest ajánlatot; bár ezen megpenditett eszme akkor abban maradt, de a társaság tagjai azon reményben távoztak el, hogy bővebb megfontolás után még ezen tárgy újra szőnyegre kerül és nem marad kegyes óhajtás, mint annyi más közhasznu intézmény, melynek létesülése megfordul ugyan egyesek agyában, de azután újra kialszik. Másnap (január 15.) mindjárt teljesedésbe ment ezen remény, amennyiben Révész Pál úr házához összejövén az emlitett estve vendégei — az inditványozón kivül — ki már az emlitett szent célra 5 köböl gabona ajánlatot tett, ezen jó példát követve: Sarkadi Dániel 10, Pelsőczi Mihály 10, Révész Pál 2, Gyüre István 2, Barsi Gyula iskolaigazgató 1 köböl gabona ajánlatot tettek és ennek megadására magukat törvényszerüleg is kötelezték. Hogy pedig ez ne puszta szó és beszéd legyen, jegyzőkönyv felvétele határoztatott el s Révész Pál úr megbizatott, hogy Benedek Sándor urat, mint inditványozót, a jelen volt alapitó tagok jelenlétében kérje

fel, hogy ezen szent ügy létesithetése tekintetéből az elnökséget elvállalni sziveskedjék és tetszése és belátása szerint oda működjék, hogy tett inditványa, áldásthozó létesüléséhez mentől közelebb jusson sat. Kelt Nagy-Kálló, 1865. január 15., aláirva a fentebb nevezettek."

Ezen megállapodás következtében Benedek Sándor, ideigl. magtári elnök egy lelkesült hangon tartott felhivást bocsátott az egyház hiveihez, melyen a fentebbieken kivül aláirtak a következők: Pethő Zsigmond 4, Deák Ferenc 5, Torma András 5, Nagy József 2, Nagy János ügyvéd 5, Varga József 1, N. Kis András 5, Borsi Dániel 2, id. Pelyvás Jánosné 1, id. Benedek Sámuel 2, Fintor József 5, Szondi József 3, Thóma István 1, V. Vágó József 4, összesen 75 köböl gabona ajánlatot. Ezeken kivül később aláirtak a következők: Szondi László lelkész 12 köböl, id. Torma István 1, Vágó József 1, Tokaji Nagy Lajos 10 o. é. frtot, Kovács Károly 1, Jenei András 2, Forró Sándor 3, Széles János 2, Jenei János 2, Katona Sándor 1, G. Nagy János 2 köböl gabonát.

A magtár-egylet megalakult. Szabályokat alkotott; de az egyházi elöljáróságtól külön, önállóan, mint csak „társadalmi egyesület" tartotta fenn magát 1878-ig. Attól tartottak ugyanis az intézők, hogy az egyháztanács igazgatása mellett, a magtári tőke s kamatok felhasználtatnak az egyház közszükségeinek fedezésére, mint oly sok kisebb és nagyobb alapitványokkal eddig történt. A magtári egyesület alapitói pedig tartaléktőkét kivántak ez intézmény létesitése által teremteni. Valódi nemes szándék. Nem is csalódtak; mert azóta már többször s nagy bajokból segitette ki az egyházat a *magtár*, a mint alább részletesen látni fogjuk.

Az 1865. év eseményei közé tartozik még az is, hogy (okt. 29.) megunva úgyszólván az egyházfiaknak e hivatalra kötéllel való fogdosását az egyháztanács: most fizetéses egyházfit fogadtak 60 frt., 2 köböl búza, 6 köböl gabonáért Bokor József személyében. Ugyanezen évben Tokaji Nagy Lajos a főgondnokságról lemondván, helyette Nagy János ügyvéd választatott meg. A lelépett főgondnok 1617 frt. 59 kr. templomépitési alapról számolt. Az egyházi tartozások nyilvántarthatása végett pedig egyházi adókönyvecskék készitése határoztatott el.

Ezek valának az 1865-ik év eseményei, melyek mind az egyház újra ébredéséről tanuskodtak.

A következő (1866.) évben már annyira megérett a templomépités eszméje, hogy (febr. 11.) 5000 frtnak e célra való kivetését határozza el az egyháztanács; oly módon, hogy a befolyó összeg takarékpénztárilag kezeltessék, mig szükség lesz reá. Az egyháztagok, birtokaikhoz

képest, osztályoztatnak. Az első osztálybeliek fizetnek 3 frt. 20 krt, ebbe soroztatott 246 egyháztag vagy család; igy tovább minden osztály 3 frt. 20 krral többet; a II-ik oszt. 6 frt. 40 krt, ide tartozott 195 család; III. oszt. 9 frt. 60 kr. (82 család); IV. oszt. 12 frt. 80 kr. (70 család); V. oszt. 16 frt. (6 család); VI. oszt. 19 frt. 20 kr. (12 család); VII. oszt. 22 frt. 40 kr. (15 család); VIII. oszt. 25 frt. 60 kr. (14 család); IX. oszt. 28 frt. 80 kr. (2 család); X. oszt. 32 frt. (3 család); XI. osztályban egyenként 35 frt. 20 krt fizettek; ide soroztatott két család. Ugyancsak ez év telén (febr. 13.) a templomépitési alap javára a megyeházában bál rendeztetett, melyből a jelzett célra 250 frt. folyt be. Több e tárgyban az 1866-ik év folyamán nem is történt. Hallgatott az épitési ügy egy évig. Az előljáróság figyelmét a rendes, folyó ügyek intézése különben is eléggé igénybe vette. Ugyanis: a lelkész panaszolja (1866. márc. 4.), hogy az 1861 – 1867. évi időről az egyház neki 318 frt. 61 krral tartozik. E követelés kifizetésére Borsi D. gondnok utasittatott. A rektor és a leánytanitó panaszkodnak, hogy földjüket a gondnok a rendes időben nem szántatta s emiatt azokat felébe kellett kiadni.

Az 1867-ik évben azonban már hozzá kezdenek a nagymérvü épitkezésekhez. A közönség ugyanis egyházi közgyűlésben (1867. jan. 6.) a templom és egyéb épitkezésekre nézve azon tervet fogadja el, melyszerint a templomra egészen új tető s új mennyezet épittessék; a tető pléh, a mennyezet fából; mégpedig árlejtés útján. Egyidejüleg a torony is kijavittassék; valamint a papi lak és fiiskola tetőzete is renováltassék; a romladozott templomkerités pedig félig leszedetvén, belől feltöltessék. Nem sokkal ezután (márc. 21.), a fiuiskola kidőltbedőlt keritésének csináltatása is elhatároztatott.

A templomépitésre nézve az árlejtés útján való épittetés nem sikerülvén: Major József épitész ajánlkozott, hogy szabadkézből való vállalkozás, alku szerint az épitést elvállalja. Megtörtént. Az egyház 10,000 (tízezer) frtban szerződött meg a nevezett épitészszel.

A fiiskola javitása is egyhangulag elhatároztatott s árlejtés útján vállalta 767 frtért Mihalovits Ferenc épitész.

Ez évben (1867.) derekasint folytattatott s be is végeztetett az épitkezés a fiuiskolánál. Az év vége felé pedig egy 206 aláirással ellátott folyamodvány terjesztetett az egyháztanács elé, melyben az illetők arra hivják fel az előljáróság figyelmét, hogy a fiuiskolát régi virágzó állapotára igyekeznék emelni. A folyamodvány véleményes jelentéstétel végett egy küldöttségnek adatik ki. Azonban ott, a hol a pénzügyi viszonyok örökösen rendezetlen állapotban vannak; a hol egy testület

a folyó szükségleteit sem képes fedezni; a hol a rendes kivetéseket sincs kinek behajtani: ott újabb és pedig tetemesebb kiadásokat igénylő intézmény létesitéséről beszélni nem egyéb, mint ábrándozás. Mert ha igaz, hogy minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs: úgy másrészről az is igaz, hogy egy életképes intézmény egyik nélkülözhetlenül lényeges feltétele: biztos, szilárd alap és rendezett pénzügyi viszonyok. Mindezek pedig még ez időben sem valának meg a kállói egyházban teljesen. Emlitettük már a lelkész tetemes követeléseit. Ehez hozzáadhatjuk, hogy (1867. ápril 24.) az egyházmegyétől azon értesités érkezik, miszerint egy küldöttség fog a kállói egyházban nem sokára megjelenni a gondnoki (házi pénztári) számadások megvizsgálása végett. Azután megint a rektor panaszolja, hogy földjeit szántatlanúl hagyta a gondnok; mire megujittatik azon régibb határozat, hogy mind a fiuk, mind a leányok tanitójának külön-külön szántás-váltság címen 20—20 frt. adassék ki. Az egyházi kivetések behajtásának módozataival sincs tisztában az előljáróság. Ismét a fizetéses egyházfi felfogadását emlegetik. A hátrányok szedése iránt azon intézkedés tétetik, hogy a város három tizedre osztatván: a praesbyterek bizatnak meg azok behajtásával. De ez eljárás eredménye a semminél alig lett valamivel több.

Az 1868-ik évben, mindjárt az év kezdetén, megint iskolaügygyel foglalkozik az egyháztanács; de egészen más — és helyesebb — irányban, mint az előző évben; bár most is a nélkül, hogy a fizetési alapról előre gondoskodnék. Az év elején (január 5.) nevezetesen, 72 aláirással, egy folyamodvány adatott be az egyháztanácshoz, melyben azt kérelmezik az aláiratkozott ref. egyháztagok, hogy a felsővégesi leányiskola állittassék fel és ujittassék meg. A kérelem (márc. 6.) meg is adatott s a felvégesi leányiskola megnyitása elhatároztatott, oly módon, hogy a tanitónak lakás és kerten kivül 300 frt. fizetést fog az egyház adni. Az alvégesi leánytanitó kezéről is elvétetik a föld s fizetése 300 frt. és 20 frt. kertpótlékban állapittatik meg. Ez év május 10-én az esperes, Horváth Istvánt felsővégesi leánytanitóúl már meg is erősiti, ki állomását el is foglalja. Sőt szerveztetik (jun. 7.) a vasárnapi iskola is, melynek vezetését Gyüre István, alsóvégesi leánytanitó elvállalja. Azonban a tanitók fizetéseiknek rendes időben való ki nem szolgáltatása miatt az egész éven át panaszkodnak.

Mig az iskolaügy körül ily üdvös és korszerü intézkedések tétetnek: másrészről ugyanez évben (1868.) megkezdetett a templom épitése is. Nemcsak, hanem annyira előre haladt, hogy aug. 2-án, egy alkalmi beszéd s a dalárda közreműködése mellett a templomra a gomb is feltétetett. Szept. 6-án pedig a templom falazatának, a beadott terv

szerint, barnára való kifestése is elhatároztatott, hogy a mennyezet közepén egy kerek jelvény (a nap, szétlövellő sugarakkal) legyen.

Segitségére jött az egyháznak az épitkezési költségek fedezésénél a város is, mely az ugynevezett „telekföld haszonbéréből“ 8000 frtot reáliskolai alapra, 2200 frtot a három keresztyén felekezetnek adván: ez utóbbi összegből 1100 frt. a ref. egyháznak adatott, mely a torony javitására fordittatni rendeltetett; azonban a templomépités költségeinek fedezésére fordittatott. Szintén elhatároztatott, hogy a lelkészi lakhoz tartozó kis kert déli mesgyéjére egy *magtár* épittessék; mely terv végre is hajtatott és a csinos, célszerü, égető szükséget pótló magtári helyiség, még azon év nyarán felépittetett. A templom régi ablakainak rostélyai elárvereltetvén: ezeknek ára is a templom épitésére fordittatott.

A templomépités 1868. év őszén félen maradt. Az 1869-ik év telén (febr. 7.) készül az előljáróság, hogy folytatni és be is fogja fejezni is; ennélfogva a gyűjtők (collectorok) útasittatnak, hogy közelgetvén a templomépités ideje, a kivetést szorgalmasan szedjék. Miután azonban az első kivetési összeg az épitési költséget nem fedezte, újabb kivetés eszközöltetik, melynek beszedésére ismét collectorok választattak. A vállalkozó azonban az épitést tovább nem folytatta s igy a templomépités félen maradt és ezen állapotban volt 1877-ig; midőn kivül egészen bemeszeltetvén s belől új székekkel láttatván el, az épitkezés befejeztetett, miről alább.

Az alapitványi pénzek (dec. 12.) rendbeszedetnek s a befolyó összegek a takarékpénztárba helyeztetnek el.

Az egyházi kivetési hátrányok behajtását megkisértik; a gondnok és praesbyterek házról-házra járnak, zálogolnak sat.; de eljárásuk eredményre nem vezetvén, a behajtást ügyvédre bizzák; ekként óhajtanak az egyház régi pénzügyi zavarain segiteni; azonban sikertelen maradt minden intézkedés. A tanitók csak ugy panaszkodnak a rendetlen fizetés miatt, mint az előző években.

A következő évben (1870.) ugy segitettek a hátrányok behajtásának ügyén, hogy azok beszedése és kezelésére *egy* embert, Torma Dániel, buzgó egyháztagot, % fizetés mellett választják meg.

Felmerül azonban egy másik baj, t. i. hogy a templomépités félen van! Főgondnok (Nagy János) bemutatván az épitkezésről való számadását, felkéretik, hogy mivel az épitkezés félbemaradt, a vállalkozónak a még bentlevő 1000 frtot ki ne adja. Másrészről szerezzen tudomást róla: vajjon fogja-e a vállalkozó folytatni a munkát és mikor? . . . Bizony nem folytatta az; sőt többé felé sem jött az egyháznak; hanem

miatta és általa, a templom épitéséhez vásárolt faanyagok ára fizetetlen lévén, perbe keveredett az egyház (1870. nov. 1.), melyből egy ezer frtnak (1000 frt.) kölcsönvétele által szabadult (1872. szept. 27.). Ezen 1000 frt. kölcsönből maig is fent van 550 frt. Ez a kállói ref. egyház másik baja s terhe (az egyik a domestika fentebb emlitve volt); mely miatt ügyei hátramaradást szenvednek s szabadon nem mozoghat; folyó szükségleteinek fedezésében zavartatik s előre nem haladhat.

Az 1870-ik év tavaszán az ujonnan választott lelkész (Gyöngyösy Sámuel) megérkezvén (ápril 6.); legelső gondját az iskola újból való szervezése és átalakitására irányozza. Erre nézve egy terjedelmes, kimerítő emlékiratot nyujt be az egyháztanács elé. Ennek következtében a két kisebb fiuiskola egy tanteremmé átalakittatik. Az átalakitás költségei önkéntes adakozásból fedeztetnek. Ez átalakitást szükségessé tette, sürgette azon körülmény is, melyszerint a megyebeli régibb tanitók részére N.-Kállón (1870. julius) póttanfolyam nyittatván, e mellé egy téres, gyakorló-iskolára volt szükség. Ezen kettős célból is sürgősen átalakitott iskola számára aztán tanszerek is rendeltettek.

A tantermek ekként átalakitva lévén, a tanitói állomásokat is rendezik (1870. szept. 11.), oly módon, hogy a hároméves rektória állandó tanitósággá lesz; az évenként változó praeceptoria (két altanitói állomás) megszüntettetik. E három állomás jövedelméből két rendes tanitói díjlevél szerkesztetik. A két fitanitó egyenjogu. Fizetésök egyenlő. A templomi éneklést hetenként felváltva teljesitik; valamint a temetkezésnél is egymást felváltva szolgálnak. Ez a rendszer áll fenn ma is.

Az iskolaköteles gyermekek tanittatása s iskolába járatására való felügyelhetés végett iskolai választmány alakittatik, melynek tagjai a várost maguk között 14 szakaszra osztva, a gyermekek iskolába járatását, kiki a maga szakaszában, sürgetik.

Az 1871-ik évben figyelemre méltóbb esemény nem történt, minthogy Lovas Sándor, felső-fiuiskolatanitó állomásáról, a miatt, hogy az egyház rendesen nem fizeti, lemond (1871. okt. 8.). A többi tanitók is folyvást a miatt panaszkodnak, hogy rendetlenül fizettetnek. Az egyház anyagi bajokkal küzd.

Az 1872-ik évben kisebbszerü igazitások tétetnek. Egyházfiságot senki sem akar vállalni; ennek következtében hozatik azon határozat, hogy: a ki az egyházfiságot nem vállalja, vagy felvállalja ugyan, de hanyagúl hivataloskodik, 20 frtra büntettetik (1872. julius 28.); a ki pedig a legatusok pénzét szedni vonakodik, 10 frtot fizet. Az egyházi tartozások szedésére nézve megállapittatik, hogy augusztus hótól decem-

ber végeig, az egyházfiak minden héten két nap a magtár helyiségében tartózkodjanak s az egyháztagok tartozásaikat oda hordják fel. A ki új évig tartozását be nem fizeti, azontúl exekutióval fog az tőle behajtatni.

Miután az egyházi közmunkát sem a szekeres, sem a gyalogszeres egyháztagok teljesiteni nem akarják s e miatt sok fenakadása és hátramadása van az egyháznak; a közmunka természetben való szolgálása megszüntettetik s közmunkaváltság címen minden osztály után 20 kr. fizettetik (1872. nov. 7.); p. I. oszt. 20 kr.; II. oszt. $2 \times 20 = 40$ kr.; X. oszt. $10 \times 20 = 2$ frt. sat.

Az 1873-ik év azon szomorú eseménynyel kezdődik, hogy a felsővégesi leánytanitó (Vityi J.) lemond; a miatt, hogy az egyház nem fizeti s megélni nem képes. Ugyanekkor (január 5.) a többi tanitók is, évek óta felszaporodott fizetési hátrányaik kiadatásáért folyamodnak. De nem utoljára. Négy hó mulva ismét kérelmeznek; mert a nyomor miatt, ha hátrányaik ki nem fizettetnek, képtelenek a nyugodtságot igénylő tanitási munkára. Kölcsönvett pénzből adatik nekiek 300 frt. De az év vége felé (nov. 16.) már ismét az alispánhoz folyamodnak hátrányaik behajtása miatt. Ezen bajokhoz járult még az is, hogy az év végén a felszaporodott adók miatt a kir. adóvégrehajtó is foglalást eszközölt. Az egyház jövedelmeit felemésztik a templomépitésből származott per költségei s az e végett és más bajok (tanitók fizetése) miatt felvett kölcsönök kamatai és a részletfizetések. Az egyházi, templomépitési hátrányok behajtásával foglalkoznak ügyvédek, praesbyterek, városi előljárók, egyházfiak s utcakapitányok. A bajokat betetőzi azon szomorú eset, hogy Gyüre István, alvégesi leánytanitó, ki e téren, ugyanezen egyházban 27 évig hiven és közelismeréssel hivataloskodott, szinte a miatt, hogy rendesen nem fizetik, lemond s más biztosabb megélhetési feltételekkel kinálkozó világi pályára lép (1873. dec. 14.). Az év utolsó napjaiban a hátrányok szedésére 5% dijazás mellett külön pénzkezelő választatott. Az ugyanekkor megejtett templomépitési számadások vizsgálásánál, a félben maradt épitkezés s a szerződési összegen felül való költekezés miatt még egyszer és — szerencsére! utoljára — kellemetlenségek merülnek fel; de csak papiroson. Az egyház végre is megadta magát sorsának s belátván, hogy az épitész-vállalkozó tetemes kárt okozott ugyan; de vele nem lehet mire sem menni, felhagyott a perlekedéssel s viseli és szenvedi maig is ez épitkezésből eredt adósság terheit.

Ily viszonyok közt találta az egyházat az 1874-ik év. Ekkor (márc. 8.) a felvégesi leánytanitó az alvégesi leánytanitói állomásra

helyeztetvén át, amaz teljesen beszüntettetik. Ez az év, sőt a következő is, a legnagyobb zavarok közt folyik le. A belhivatalnokok fizetési hátrányai annyira szaporodnak, hogy egy tanitó csak úgy látja követeléseit biztositva, ha azt az egyház felsővégesi lakóházára betábláztatja. Ezeket megunva a lelkész, miután a miskolci fényes egyháztól, egyik lelkészi állomásra meghivást nyert, azt elfogadta s a kállói egyházból 1876. ápril 3-án eltávozott.

Az 1876-ik évben is csak ott kellett felvenni az ügyek rendezésének fonalát, a hol az előző években elejtetett az: a hátrányok s adóssági ügyek rendezése és a félbenmaradt épitkezések befejezésénél. Új gondnokok választatván, mindenekelőtt az előbbi évi gondnoki számadás megvizsgáltatott s a volt gondnok 317 frtban elmarasztaltatott; mely összeget ez ki is fizetett. Azután az alapitványi pénzek rendeztettek s különittettek el és kezesek vagy betáblázás által biztosittattak. Azóta a különböző nemü és rendeltetésü alapitványokról, évről-évre, külön-külön számadás vezettetik, egy e célra nyitott alapitványi számadási könyvben. Majd a lelkész és tanitók ajánlkoznak, hogy négy egymásután következő ünnepen a legatusi teendőket végzik; a befolyó jövedelemből s az előző évi egyházi bál jövedelméből, a lelkészi és tanitói közkeritésbe kút épittessék. A kút a jelzett helyen 1876. szeptemberben elkészittetett. Került 200 frtba; de az egyházi pénztár ebből egy krt sem fedezett. Ugyanekkor a lelkészi lakon sertésól, kerités épittetett, az iskolák tisztogattattak és javittattak. A számadások vizsgálására számvevő bizottság alakittatik, kimondatván, miszerint amely bevételi vagy kiadási nyugta a főgondnok vagy a lelkész utalványa, vagy ellenjegyzésével ellátva nem lesz, az figyelembe nem vétetik és érvénynyel nem bir.

Az ismétlő iskola (okt. 1.) felállittatik, mind a fiu-, mind a leányiskolában. A várostól kér ezek vezetéséért az egyháztanács évenként 50 frtot. A kérelem meg is adatott. Az iskolai választmány megalakittatott.

Hogy az oly sok anyagi bajokkal küzdő egyház némi jövedelemforráshoz jusson: a régi (nagy szőlőskert mellett lévő) temető használatbavétele elhatároztatott; valamint a régibb és újabb temetőföldek jövedelme is a várostól, az egyháztanács folyamodványa által, a ker. felekezetek részére elkéretett. A temetőföldek évenkénti jövedelme 70—80 frt.

A napirenden lévő tagositás alkalmából Pethő Zsigmond egyháztag inditványozza, hogy a határrendezéskor minden birtokos egyháztag ajánljon fel saját földilletőségéből az egyház részére, egy-egy telek után

200 □ öl földet. Számitást tevén: úgy találta, hogy a ref. vallásuak kezén levő telkek után, össze lehetne szedni 24—25 hold földet, melynek jövedelméből: templom és egyéb javitások s az egyház és iskola némi szükségei fedezhetők lennének, nem levén egyházunknak semmi ingatlan birtoka. Felhivás bocsáttatván ki, aláirnak: Pethő Zsigmond $3^4/_8$ telek után 700, Nagy János és neje Orbán Kiss Sára asszonyság $6^2/_8$ telek után 1300, Kalmár Gedeon $^4/_8$ telek után 100 □ ölet. Többen nem irván alá, ez üdvös inditvány dugába dőlt. Pedig ez lett volna hivatva arra, hogy az egyház anyagi helyzetének javitása végett, az évenkénti bevételek és kiadásokon felül, egy tartalék-tőkét képezzen s az anyagi felvirágzás alapját vesse meg.

Még ezen év őszén (1876. nov.) megállapodik az egyházi közgyűlés abban, hogy a templomot szégyenletes állapotából, bármi módon ki kell emelni és kivül-belül rendbehozni. E célból terv- és költségvetés készitése végett egy épittető bizottság választatik. A mozgalom s tervezgetés közmegnyugvással fogadtatott s az ó-év utolsó napján özv. Szondi Józsefné, szül. Bereczki Erzsébet 100 vfrtot tesz le a szent célra a lelkész kezei közé.

A régi hátrányok ez év folyamán is sok kellemetlenséget okoztak. Folyamodott az egyház alispán, szolgabiró, esperes, városi előljárósághoz; hajtották főleg a tandíjhátrányokat a praesbyterek is; de az ügy mindig megfeneklett. Végre is, mint már régebben, fizetéssel ellátott kezelőt kelle választani. Torma Dániel megválasztatván, másfél év alatt szép eredmény mutatkozott.

Az 1877-ik évben az épitkezéseket egész erővel kezdi meg az egyház. A tornyon Nagy Sándor kőmives-mester kisebbszerü javitásokat eszközöl, fent a toronyőrök laka körül s a földszinten az alsó párkányzatig.

A templom belsejének újból való átalakitása s új székekkel való berendezésére az épittető bizottság tervet készittet. Torma János és Torma György helybeli asztalos-mesterek terve találtatván legcélszerübbnek: ez elfogadtatott s velök a bizottság az új székek, új szószék, úrasztala körüli rácsozat, a közterek és a székek aljának padimentomozása, a fal mellett az éjszaki és nyugoti oldalon díszes, rakott művü, hátlapos székek készitésére nézve szerződik. Ugyanekkor (márc. 4.) 2000 frt. épittetési költség kivetésére az épittető bizottság felhatalmaztatik. Hogy az épitkezésnél fennakadás ne történjék: az egyház a magtári egylettől kér kölcsön 1000 frtot, mely visszafizetés kötelezettsége mellett megadatott, kamat nélkül.

Épittető gondnokúl Huszty Ferenc választatván (máj. 10.), munkába vétetett a templom belsejének feltöltése. Itt mutatta meg a szép eredmény, hogy az egyetértés és a jóakarat s egyház iránt való buzgóság hihetetlennek látszó dolgokat mívelhet. A téres templom belseje ugyanis két és fél nap alatt, 80 centiméternyi magasságra, mintegy ezerkétszáz szekérnyi homoknak behordása által feltöltetett. Elől ment jó példával az előljáróság s naponként 30—40 szekér és 50—60 kézi napszámos dolgozott. Az adakozás egymást érte; Borsi Dániel volt gondnok 50 frt., id. Deák József 20 frt., Kállay Bertalanné 10 frt., özv. Szondy Józsefné ismét 20 frt., Sziráki Katalin 5 frt., id. Toka István s neje Csovajda Borbála új szószékre 40 frt., ugyan-e célra Deák Erzsébet és Deák Juliánna 20—20 frt., a magtár-egylet 100 frt., Wirth Antal 5 frtot sat. adományoztak.

A munka a nyár folyamán elkészült teljesen s okt. 3-án az épittető bizottság, szakértők közbejöttével s helybenhagyó nyilatkozatai következtében átveszi s megállapitja, hogy a székek fahajszinre be is festessenek. Az őszi napokban ez is megtörtént s a díszes templomi belszerkezet 1877. év dec. 2-án, alkalmi beszéd és a dalárda közreműködése mellett, a közhasználatra ünnepélyesen átadatott. A ráfordított költség haladta a 3000 frtot, a kézi és igás napszámokon kivül, mi ismét százakra tehető. Kollektorok: Dávid József, Kocsis Sándor, Forró Károly, Pápai Ferenc, Dobrik Mihály, Nagy Ferenc, Nagy Miklós voltak.

A templom belseje ekként díszesen rendbehozatván, még ezen évben (1877. dec. 9.) határozatba megy, hogy a jövő tavaszszal, miután a templom a város kellő közepén, nyilt és szép helyen, a piac déli szélén fekszik, annak körülete díszkertté alakittassék át. Az épittető bizottság s akkori erélyes és buzgó egyházi gondnok közreműködése mellett, 1878. május és junius havában ez is megtörtént. Anyagok, festés, munkadíjjal került a díszes rácsozat mintegy 500 frtba.

Az 1878-ik évben a régi hátrányok, majdnem két évtized óta, ijesztő mennyiségre felszaporodtak. A fizetéses pénzkezelő elhalt. Az egyházfiak nem szedik a kivetett összegeket. A belhivatalnokok panaszkodnak. Jó volna, ha egy tartalékalap lenne kéznél, a mi kisegitené az egyházat evickélő helyzetéből. Szerencsére van. Itt van a fentemlitett derék egyháztagok által alapitott magtár-egylet. Ez hosszas tervezgetés és közbenjárás után segélyünkre jő, oly feltétel alatt, ha az egyház minden tagjai belépnek, tehetségeik s vagyoni állásukhoz mért ajánlatokkal a magtár-egyesületbe; s ekkor a magtári-egyesület intézői különleges állásukat feladják, a magtári alapot az egyház tulajdonába

átbocsátják s az *egyházi magtárrá* való átalakitásban közreműködnek. A feltételeknek mindkét részről elégtétetett. A magtár-egyesület a belhivatalnokok felszaporodott hátrányait, 1630 frt., azaz egyezerhatszázharminc frtot kifizeti. Az egyház tagjai magtáralapra 200 köböl gabona és több mint 100 frt. pénzajánlatot tesznek. A magtár-egylet pedig 300 köblön felül levő gabona-állományával, az egyház tagjainak általános lelkesedése közben beolvadt az *„egyházi magtárba.“* A domestica s régi templomépitési adósságok, a kamatok fizetése mellett, addig is, mig ismét valami alapból ezek is törlesztethetnek, kötvénynyel biztositttatnak, hogy az egyház a zaklatásoktól szabaduljon. Az egyházi folyó kivetések és hátrányok szedésére, 5% kezelési díj mellett, külön pénzkezelő választatik (Torma Sándor). Az évek óta felszaporodott kir. adók törlesztésére 1877—1879-ben mintegy 800 frt. fizettetett. Ez volt egyik oka annak, hogy a belhivatalnokok rendesen nem fizettettek.

Az év végén a gondnok már a következő külön pénztárak számadásait mutatja be: *a)* házi pénztár; *b)* épitkezési pénztár; *c)* alapitvány; *d)* orgonaalap; *e)* toronyjavitási alapok pénztára, melyek mind a legjobb rendben találtatnak.

Helyén való dolog lesz most már azon jótékony intézménynek, mely az egyházat már eddig is oly sokszor és oly tetemes összegekkel kisegitette s hivatva van arra, hogy jövő anyagi felvirágzásának is alapját vesse meg, az *egyházi magtárnak*, átalakitott alapszabályait ideigtatni, mely szóról-szóra ekként van:

„A nagy-kállói reform. egyházi magtár alapszabálya.“

1. §. A reform. egyházi magtár alakulása.

Az egyházat tetemes adósság terhelvén, folyamodott az 1865-ik év jan. 14-én alakult magán takarékmagtár-egylethez, hogy ezen szomoru helyzetéből emelné ki, s mintegy 1600—1700 frtnyi adósságát törleszsze le. A magtár-egylet 1878. dec. 8-án kelt határozatával a kérelem teljesitésére hajlandónak mutatkozott, oly feltétel alatt, ha a ref. egyház hivei a magtár által hozandó áldozatokhoz az által csatlakoznak, hogy a magtár-egylet megmaradandó gabonakészletéhez tetemes gabona-ajándékkal járulnak s ez úton közös erővel egy tekintélyes egyházi magtárt alakitani készek lesznek, a mely örökös tartaléktőkéül szolgáljon a nagy-kállói ref. egyház részére. Miután a magtár-egylet felhivása kedvező eredményre vezetett, mennyiben az egyháztagok az e célból kibocsátott gyűjtő iveken mintegy 200 köböl gabona és 110 frt. pénzzel járultak, az összeolvadás s az eddigi adósságok törlesztése közmegegyezéssel 1878. dec. 21-én kimondatott s a magán takarék-

magtár-egylet 1111 frt. 23 kr. pénz és 429 köböl $2^1/_8$ véka gabona-készletével, az egyháztagok által megajánlott 200 köböl gabona 110 frt. pénzállományhoz csatlakozott. Igy állott elő a nagy-kállói ref. egyházi magtár, mint a nagy-kállói ref. egyház örökkön-örökké fentartandó tartaléktőkéje.

2. §. A ref. egyházi magtár célja.

1. Hogy gabona s magtári pénzkészlete által a nagy-kállói ref. egyház részére egy örökidőkig fentartandó tartaléktőkét képezzen.

2. A nagy-kállói reform. egyház, mint vallás-erkölcsi társaság kebelében ennek szellemi, erkölcsi, anyagi ügyeit, szóval az egyház emelkedését, felvirágzását előmozditsa.

3. Hogy nehéz időkben az egyháztagok a magtárból felvett kölcsön által mérsékelt kamattal segitsenek magukon.

4. Idő haladtával, ha a tőke annyira növekszik, a belhivatalnokok fizetésének, az egyház és iskola különbféle szükségeinek fedezése, esetleg ingyen iskoláztatás sat.

3. §. A ref. egyházi magtár tagjai.

1. Az egyházi magtár növekedéséhez járulhat mindenki, a ki a 2-ik §-ban előirt nemes célok elérését szivén hordja, s egy erkölcsi testület fennállását s üdvös működhetését óhajtja.

2. Elfogadtatik bármily csekély búza, gabona, tengeri, pénzajánlat és az adakozás útja örökidőkig nyitva leend.

3. A magtári jegyzőkönyvben a tagok, adakozók nevei időről-időre kiiratnak mostantól fogva mindég egy e célra a magtári jegyzőkönyvben fentartandó lapra.

4. A ref. egyház-magtár jövedelme és gyarapodása: 1. A magtárból kiadott termények és pénzek kamatai. 2. Az évről évre bárhonnan s bárkitől származó adakozások.

4. §. Alaptőke.

1. A magtári alaptőke 400 köböl terményben állapittatik meg, azonban a magtári választmány javaslatára a ref. egyháztanács e tőkét emelheti vagy lejjebb szállithatja, de az alaptőkét pénzértékre változtatni teljesen sohasem szabad.

2. Ha a magtári készlet 400 köblön felül van s az életnek jó ára van, a magtári választmány javasolhatja az egyháztanácsnak a 400 köblön felül levő összeg eladását, melynek árát, mint a magtári alaphoz tartozó tőkét, takarékpénztárilag kezeli és növeli, mint egyházi tartalékalapot.

3. A magtári termény- és pénzbeli tőke-vagyon az egyháztagoktól befolyó többnemü jövedelmek s bevételekkel soha semmi szin és ürügy

alatt össze nem olvasztható; sőt egészen külön kezelő által külön számadás mellett kezelendő. Az egyház-gondnokok magtári kezelővé nem választhatók.

4. A ki nem kölcsönzés miatt a magtárban bentmaradó összeg felett a magtári választmány javaslata folytán az egyháztanács intézkedik.

Kezelési szabályok.

5. §. Magtári felügyelő személyzet. Kezelés.

1. A magtár kezelésére egy magtári külön jegyzőkönyv tartatik, melybe az alapszabály. az adakozók nevei s a magtári választmány határozatai bejegyzendők.

2. A magtári választmány:

a) Eszközli és teljesiti a magtári vagyonra való közvetlen felügyeletet. Áll 12 tagból, kiket az egyháztanács az adakozók közzül választ, s esetről esetre kiegészit 6 évre. Továbbá egy elnök- és egy jegyzőből, kik mindnyájan fizetéstelenek.

b) A magtári választmány mindannyiszor gyűlést tart, valahányszor az elnök azt a magtár vagyona érdekében szükségesnek tartja; három választmányi tag kivánatára az elnök gyűlést hirdetni köteles.

c) Érvényes határozat hozatalra az elnökön kivül legalább 5 választmányi tag jelenléte kivántatik. Szavazatok egyenlősége esetén az elnök dönt.

d) A magtári választmány teendője őrködni a magtári alaptőke s magtári jövedelem pontos és lelkiismeretes kezelése felett. A magtárkezelő számadást vezetni, s erről, valamint minden eljárásairól a ref. egyháztanácsnak évenként jelentést tenni köteles. A számadások eredménye évről évre az egyházi közgyűlés alkalmával a magtár tagjainak tudomására hozandó. A magtár felvirágzását, tőkéjének növelését, tiszta kezelését intézi; ez ügyben az egyháztagokhoz felhivásokat intéz, biztatás által e nemes intézmény iránt érdeklődést kelt, s a magtárt illető minden kérdésekben határoz. Felebbezés az egyháztanácshoz történhetik.

3. Magtári elnök.

a) Az elnök a magtári választmányi gyűléseken elnököl. A magtárt hatóságok s harmadik személy irányában képviseli, folyó ügyek intézésére gondot fordit; jövedelmet s jövedelmi forrásokat a választmánynak figyelmébe ajánl.

b) A kikölcsönzést az elnök saját felelősségére eszközli, utalványozza. A termények kölcsönadása s kiutalványozásáról utalványi jegyzőkönyvet vezetni tartozik.

c) Az elnök a magtárt bármikor megvizsgálhatja, de 3-szor, 4-szer évenként megvizsgálni köteles, valamint a magtárkezelő számadásait időközönként is megvizsgálhatja, s ha hiányt, fogyatkozást talál, azt a magtári választmánynak jelenteni tartozik.

d) A magtár állásáról, a vagyon szaporodásáról a magtári választmánynak jelentést tesz s a magtári vagyonról leltárt vezet.

e) Ha termény pénzzé tétetik, a takarékpénztári betét-könyvecskét kezénél felelősség alatt őrzi, mely könyvre pénzt csak a magtári választmány javaslata folytán, az egyháztanács határozata mellett vehet ki.

4. Magtárkezelő.

a) A magtári termény kezelésére egy magtárkezelő választatik, kinek feddhetetlen életü, számadást vezetni képes, vagyoni biztositékkal biró egyénnek kell lenni; az egyháztanács s magtári választmány által együttesen három évre választatik.

b) A magtárnok kötelessége a magtári vagyonról leltárt vezetni, melynek egy példánya az elnöknél van. A magtári vagyont hiven, lelkiismeretesen kezelni, a kikölcsönzést az elnök utalványozására eszközölni, úgy, hogy apadásra semmit be nem számithat, sőt bármi csonkulás, károsodásért kárpótlással tartozik.

c) A bevételek és kiadásokról okmányokkal támogatott számadásokat vezet, azt minden év január 1-ső napjára az elnök által a magtári választmánynak megvizsgálás végett előterjeszti, mely számadásában az alaptőke külön, az utána járó jövedelmek külön kitüntetendők; ezenkivül az elnök és választmány felszólitására a vagyonállást mindenkor kimutatni köteles.

d) Az elnökkel együtt felelősség alatt ügyelni köteles, hogy az intézet vagyona veszélynek kitéve ne legyen; ha ilyet tapasztalna, azt az elnöknek jelenteni tartozik, ki a szükséges biztositásról azonnal gondoskodik, sürgős esetben választmányi gyűlést hirdet.

e) A magtári kezelő a választmányi gyűlésen jelen van, s szükség esetén a választmány és elnök felhivására felvilágositást adni köteles.

f) A magtári kezelő kezelési díjúl az összes tőke kamatainak 10%-jét kapja utólagosan az év végén, melyet elnöki utalványra vehet fel, kivéve a talán elveszett, vagy veszendőben levő tőke utáni kamatokat, melyek után kezelési díj nem számitható, valamint a netaláni heverő tőke utáni kamatoktól sem.

g) Magtári jegyző. A jegyző a választmányi s magtári közgyűlések határozatairól jegyzőkönyvet vezet, kiadványozásokat eszközöl, az ülésen jelen van. az irományokat és okmányokat az egyházi levéltárban tartani köteles.

6. §. Magtári közgyűlés.

A magtári közgyűlés alakul azon egyháztagokból, kik az egyházi magtár alaptőkéjéhez termény- vagy pénzbeli adományokkal járultak.

Magtári közgyűlés csak oly fontos esetekben hivandó össze, midőn a magtári vagyon ügyében végérvényes határozat hozandó; egyébként az évi magtári számadások eredménye csak az egyházi közgyűlésen olvasható fel: a magtári vagyon feletti őrködés a magtári választmány s egyháztanácsot illetvén.

Az egyetemes magtári közgyűlés határozatképes, ha az adományozó tagoknak fele jelen van, azonban, ha az első gyűlés határozatképes nem lenne, az újból meghivandó gyűlésen a jelenlevők határoznak, fellebbezés az egyházmegyei gyűlés elé történhetik. A magtári közgyűlés egy héttel előre a szószékből hirdetendő ki.

A magtári közgyűlés a magtár ügyében, mint a helyi legfelsőbb hatóság, határoz, a magtári választmány, vagy az egyháztanács által hozzá fellebbezett ügyekben, valamint a magtári jövedelemnek mely célra s mily részben való fordítása tárgyában; ha az egyháztanács ily tárgyu határozata hozzá fellebbeztetik, ellene az egyházmegyei és egyházkerületi gyűlésekhez lehet fellebbezni.

7. §. Kikölcsönzés.

A magtárból való kikölcsönzés elnöki utalványra szabályszerü s jogérvényes kötvényre történik, mely kötelezvényt a kölcsönvevő készfizetési kötelezettséget vallaló két kezes által is aláiratja biztositásképen.

A kikölcsönzés idejének meghatározása az elnök s kezelő együttes megállapodásának hagyatik fenn.

A visszafizetésnek minden év november 1-ig okvetlen meg kell történni, azon időn túl a kamat is tőkéül számittatik.

Kölcsönkérésnél, ha többen jelentkeznének, ilyen sorrend tartandó: első helyen kapnak az adományozó egyháztagok, azután a nem adakozó egyháztagok, csak ezután a város más felekezeten levő polgárai, s végül a városon kivül lakó kérvényezők; azonban ha hitfelekezeti s helybeli kölcsönkérő nem jelentkeznék, a magtári állomány bármely kölcsönkérőnek kiadathatik a fentebb előirt feltételek s biztositékok mellett.

A kölcsönvevő a kikölcsönzött terményért a legjobb minőségü száraz, egészséges, tiszta, konkoly, szemet, giz-gaz nélkül való megtisztitott gabonát köteles adni a kivevő mértékkel. A kölcsönvevő a kölcsönzött terményt csak természetben fizetheti, valamint a magtár sines jogositva termény helyett pénzt követelni, kivételes okadatolt esetben a termény árának folyó ár szerinti bevételét az elnök utalványozhatja.

A kölcsön utáni járulék a kölcsönzött mennyiség egy negyedrészére határoztatik; ezen a magtári választmány előterjesztésére csak az egyháztanács változtathat; ha a magtári választmány nem tesz előterjesztést, mint mindenben, ugy e részben is az alapszabályok §§-ai kötelezők.

A kölcsönvevő s kezesei a kötelezettség s fizetés nem teljesitése esetére, sommás szóperút, a kölcsönző által szabadon választandó bíróság itéletének vetik magukat alá; de a magtárnak jogában s szabadságában áll követelését egyházi úton is behajtani, mely behajtási módok közül akármelyik választatik is a magtár által, az adós az ellen kifogással élni jogositva nincs, s ez a kötvénybe is beleteendő.

8. §. Általános szabályok.

1. Az egyházi magtár felügyelő és kezelő személyzetét: magtári elnök, magtárkezelő, magtári választmány s jegyzőt, mindenkor az egyháztanács szótöbbséggel választja a magtár tagjai közzül, szabad tetszés szerint.

2. A számadásra nézve a végleges helybenhagyást és a felelősség alóli felmentést az egyháztanács gyakorolja a magtári választmány előterjesztése alapján.

3. Ezen szabályokat lényegükben változtatni sohasem szabad. Azon esetekben, melyek e szabályokban érintve nem volnának, szabályokat alkotni az egyháztanács jogköréhez tartozik, a magtári választmány előterjesztése alapján.

4. A magtár helyiségnek tűzkár elleni biztositásáról, mint az egyház épületeiről, az egyházi előljáróság, illetve gondnok intézkedik.

5. Minden a magtárra vonatkozó jegyzőkönyvnek s irományoknak a gondnok felelőssége mellett, az egyház levéltárában kell őriztetni.

6. Azon nem vélt, de előjöhető esetben, ha a világi hatóság ezen magtári vagyon felől rendelkezni akarna, az adakozók a magtári készletet, de épen csak ezen esetben maguk közt a 7-ik §-ban megirt kötvények mellett kiadhatják, s az idők változásáig megtarthatják, mikor ismét ezen alapszabályokban megirt céljainak visszaadatnak.

Kelt Nagy-Kállón, 1879. év február 5-én.

Ezen alapszabályok szerint folytatja az egyházi magtár áldásos működését e mai napig. Összes vagyona tőkében és kamatokban az 1880-ik év végén tett 638 köböl $2^{4}/_{8}$ véka gabonát. És miután az összeg az alapszabályokban kitüntetett 400 köböl forgalmi alapot jóval felülmulja: az egyháztanács (1882. április 30.) elhatározta, a magtári választmány javaslata alapján, miszerint a 400 köblön felül levő összeget eladja s pénzzé teszi; annyival is inkább, mivel mind az egyháztanács, mind az egyházi közgyűlés még 1880. év folyamán megállapo-

dott abban — s erre nézve a f.-szabolcsi ref. egyházmegye helybenhagyását is megnyerte — hogy miután a pénz- és gabona-vagyon igen sok viszontagságoknak, rendetlen kezelés által elkallódásnak sat. vannak kitéve: az egyházi tőkepénz s esetleges magtári tőkepénzek árán, maradandóbb javakat, földbirtokot fog vásárolni. Az egyháztanács által neveztetett ki egy bizottság arra nézve is, hogy a város határában eladóvá teendő s az egyház pénzállományához mért földbirtokokat megalkudhassa s az egyháztanács, illetve egyházmegye és egyházkerület jóváhagyása mellett az egyház részére megvehesse. Ilyen alkalom azonban a közelebbi két év alatt magát elő nem adta; de a bizottság résen áll.

A leányiskolában még mindezideig hosszu, úgynevezett korcsmai asztalok nyujtózkodtak; padimentomnak se híre, se hamva; hanem meghordták sárral és ha le is bakolták volna, mint a nagy költő hajlékának házföldjét; de gidres-gödrös volt az elképzelhetetlenségig. Benne egy boglya-kemence terjeszkedett, mely eredeti állapotában is majdnem harmadrészét foglalta el az iskolai helyiség belsejének; a most szóban levő időben pedig az évek óta reárakott tapasz miatt egyharmadánál is sokkal többet; úgy, hogy a sok tapasz miatt a meleg a kemence oldalán át a reggeli fűtés következtében délre hatolt be az iskolába... De ne kesergessük magunkat e szégyenletes állapotokra való emlékezéssel! . . Elég az, hogy ezen is segitve lett 1879. április—juniusban. Egy bál tartatván e célra, a leányiskola lepadoztatott s célszerü ülőpadokkal ellátva egészen alkalmassá tétetett arra, hogy benne kis leánykáink, a jövő nemzedék háziasszonyai ne csak ismeretet, hanem csint és izlést is szerezhessenek. Ráment a ráforditott költség mintegy 400 frtra; megjegyzendő, hogy az épületnek a teteje is javittatott s a tanitói lakás egyik szobája is kipadoztatott.

A fiuiskolánál szintén ez évben az a szomoru változás történt, hogy a kisebb fitanitó, Kocsis Gábor, május 31-én elhalt. Őt mint igen tapintatos s a gyermekek által rajongásig szeretett tanitót s kitünő énekvezért a legmélyebb bánattal kisérte sírjába a gyülekezet aprajanagyja; özvegyének pedig az egész évi jövedelem, segédtanitó tartásának kötelezettsége mellett, az egyházmegye jóváhagyása mellett. megadatott.

Az 1880-ik évben a fiuiskola tetőzete a nehéz cserépfedélzet alatt beszakadván, azt azonnal épiteni kellett. Hozott reá az ekklézsia 46,000 zsindelyt Nyiregyházáról. Ezeket felverette Tóth Ferenc ácsmester. Miután az oszlopos tornác is rongált, a nagyobb fiuk tantermének beosztása célszerütlen, s a szintén ezen épületben lévő tanitói

lakosztály is, a hibás beosztás miatt, igazitást igényelt; ezeket úgy eszközölte Nagy Sándor kőmives-vállalkozó, hogy mind az iskolai helyiség, mind a tanitói lakás most már céljának megfelel. Az iskola ajtaja a külső tornác felől a folyosóba tétetett át; a régi ajtó helyén, az iskolai könyvtár részére, könyvszekrény készittetett. A tanitói lakosztályhoz konyha s kamara, új beosztással készittetett s ez által a régi konyha-szoba helyén egy lakó-szobát nyert a család. Ez átalakitások s épitkezésekre 800 frt. fordittatott. A költség részint a leszedett cserepek-árából, részint kivetés útján szereztetett be. Kivettetett I. osztályra 40 kr.; II. oszt. 80 kr. és felebb, minden osztályra 40 krral több, birtokarány szerint. Collectorok: Bereczki András, Erdőhegyi Mihály, Tisza István, Tóth Ferenc.

Az 1880-ik évben, a templom éjszak felől levő ajtajához készittetett egy üveges szélfogó ajtó 95 frtért.

Az 1881-ik évben a templom pléhtetőzete befestetett. A leánytanitói lakás udvarán kút épittetett. A fiuiskolánál az útcába beszögellett keritès a lelkészi lak keritésével egy vonalba, egyenesbe vétetett s a lelkészi lakon kapu készittetett. A felső-végesi tanitói lakásnál nagyobbmérvü javitás eszközöltetett. Ezekre több mint 200 frtot adott ki az egyház.

Könnyen elképzelhető, hogy e sok épitkezés az egyház pénztárát igen sokszor túlterhelte s a mérlegre zavarólag hatott. Ez az oka, hogy bár az évenkénti bevétel a közelebb mult években mintegy háromszáz frttal szaporodott, részint a temetőföldek s legelő sat. haszonbére, részint az által, hogy a kisebb fitanitó bérelt ház helyett természetben nyert lakást, az egyensúly mégis ingadozik s a tanitók nem fizettetnek oly pontosan, évnegyedenként, mint azt terhes foglalkozásuk s állásuk igényelné, hogy anyagi gondoktól mentve, készséggel és örömmel hivatásuknak élhetnének; azonban remélhető már a folyó évben is, miszerint az egyház bevételei és kiadásai közt az egyensúly teljesen helyre áll; mert ehez jelenleg nem kivántatik egyéb, minthogy az előljáróság az épitkezésektől tartózkodjék. Épitkezésre pedig ez időszerint szükség nincs, mivel az egyháznak minden épületei a legjobb rendben és épségben vannak. A torony igényelne ugyan még nagyobb mérvü javitást; azonban jelenben ez is oly állapotban van, hogy még várhat. De kell is várnia; mert ehez már kevés pénzzel hozzáfogni nem lehet. A hivek pedig ki vannak merülve. Pihenőt kell tartanunk. Azonban az az áldozatkészség és jóakarat, az az egyház ügyei iránt való buzgóság, mely a közelebbi évek alatt oly nemes tettekben s kész szívvel való adakozásokban nyilatkozott s azt eszközölte, hogy: imé mindenek éke-

sen és jó rendben vannak, meg fogja hozni kellő időben áldozatát e célra is. Ennél már előbbvaló az orgona beállitása, melyre az önkéntes ajánlatokat nemcsak aláirták az egyháztagok közül számosan, hanem ajánlataikat részben vagy egészben be is fizették s csakis egy lelkesült felbuzdulásra van szükség, hogy az orgona díszes templomunkban megszólaljon. S ez nem fog évekig váratni magára. A másik nem kevésbé magasztos cél, melyet a negyvenes években már megpenditettek: az ingyeniskoláztatás kieszközlése. Ehez is eljut az egyház nemsokára, ha az alapitványi pénzek s magtári vagyonból egy szerencsés földvásárlást, alapúl s kárpótlásúl a most tél-túl befolyó tandíjjövedelemért, eszközölhet. Minden megjön és megérik idejére, csak egy kis türelemre van szükség, bevárni azt az időt.

Annak igazolása végett, hogy a bevétel és kiadások közt az egyensúly, ha a jövedelmek pontosan bevétetnek, megvan, ime itt közöljük az előirányzott bevételek és kiadások jegyzékét:

Szükséglet.

Sorszám	Hová fordittatik	Pénz frt.	Pénz kr.	Búza hektl.	Gabona hektl	Fa □ mét
1	Lelkésznek az egyháztól	210	—	14·88	14·88	42
	Ráskai alapitvány kamata . .	44	10	—	—	—
2	Nagyobb fitanitónak	325	—	—	29·76	8·75
3	Kisebb fitanitónak	325	—	—	29·76	8·75
4	Leánytanitónak	320	—	—	7·44	7
5	Domestika, agentia	50	—	—	—	—
6	Segélypénzek	10	—	—	—	—
7	Iskolák fűtésére	—	—	—	—	22·75
8	Adókba	140	—	—	—	—
9	Két toronyőr s harangozók . . .	36	—	—	2·48	—
10	Iskolaszolgának	55	—	3·72	3·72	—
11	Tűzkár ellen való biztositás . . .	23	03	—	—	—
12	Kamatokba, egyházm. s takarékp.	110	—	—	—	—
13	Egyházi épületek javitására . . .	100	—	—	—	—
14	Algondnoknak, Deák alapitvány .	4	—	1·24	—	—
15	Két egyházfinak	—	—	2·48	—	—
16	Hátrány-kezelőnek	30	—	—	—	—
17	Fa ára s fuvarozása	320	—	—	—	—
18	Kéménytisztogatónak	6	—	—	—	—
19	Irodai szerekre	5	—	—	—	—
		2113	13	22·32	88·04	89·25*)

*) Jegyzetként fel kell emlitenünk, miszerint a legújabb egyháztanácsi határozat szerint, a folyó évi kivetéseket szedik az egyházfiak; a hátrányokat 5% kezelési díj mellett szedi egy külön e célra választott hátránykezelő. (1882. április 30. e. tan. végzés). G. P.

Fedezet.

Sorszám	Bevétel megnevezése s a forrás, melyből az származik	Pénz frt.	Pénz kr.	Búza hektl.	Gabona hektl.
1	Kivetésből az egyháztagok	1100	—	$35\cdot_{96}$	$158\cdot_{72}$
2	Közmunka címen	180	—	—	—
3	Alapitványok kamataiból	145	—	—	—
4	Harangpénzből	200	—	—	—
5	Tandíjból	200	—	—	—
6	Földhaszonbér (Szirondnál)	165	—	—	—
7	Legelőföld haszonbéréből (Postakert) . .	29	—	—	—
8	Új temetőföld	92	—	—	—
9	Ó temetőföld	80	—	—	—
10	Temetőbeli széna ára	20	—	—	—
11	Egyházi adakozás (persely)	25	—	—	—
12	Közösiskolai föld haszonbére	25	—	—	—
13	Egyházi kert haszonbér (Szőllőskertnél)	6	60	—	—
14	Hátrányokból	300	—	—	—
		2567	60		

Évenként azonban $158\cdot_{72}$ hektoliter gabona, $35\cdot_{96}$ búza vettetvén ki, a szükséglet pedig csak $22\cdot_{32}$ hektoliter búza, $88\cdot_{04}$ hektoliter gabonát tevén, a kivetési termény-többlet árából is be kell jönni 70—80 frtnak; a mi rendes és pontos szedés mellett meg is történt; mert az egész $13\cdot_{64}$ hektl. búza és $70\cdot_{68}$ hektl. gabona különbözetet bevehetetlenségnek venni nem szabad. A pénzbeli fedezet és szükséglet-rovatnál is 454 frt. 47 kr. különbözet (több bevétel) mutatkozik, melynek fele is sok volna a bevehetlenség rovatára; de ha mind a 454 frtot bevehetetlennek vennők is, az egyensúlynak akkor is meg kell lenni.

Mindezekből látható, hogy a kállói ev. ref. egyháznak csak buzgó, ahoz értő, erélyes és számitó gondnokok, pontos egyházfiak és hátrány-kezelőkre van szüksége s mindenek ékesen és jó renddel fognak menni. Mindezeket adja meg az örökkévaló Isten időről-időre a gyülekezetben!..

III.

Vallás-erkölcsi élet.

Érzem, hogy a vallás-erkölcsi élet fejlődését a nagy-kállói ev. ref. egyházban, az egyház külső történetével párhuzamosan, külön-külön minden korszakban tüzetesen kellene tárgyalni; de miután ennek nyomról-nyomra való ismertetéséhez kellő adatokkal nem rendelkezem s

miután az ismert adatokat és tényeket s az ezekből vonható következményeket az egyház történelmének megirásánál, az előbbi (II.) szakaszban már előadtam: itt, egyfolytában a még nem emlitett adatokat és eseményeket fogom vázlatosan, de lehető egybefüggésben, főleg a régibb századokból feltüntetni. Azt hiszem, hogy ezek mind a vallás-erkölcsi élet állapotát a multban, mind a fejlődést, az erkölcsi elvek tisztulását, mind a mivelődés emelkedését a jelenben felmutatandják.

A reformációt megelőzött időkből igen kevés adattal rendelkezünk. De kétségtelen, hogy itt is a földesúri jog képviselte a hatalmat; erőszak, ököljog napirenden volt, mint a középkorban általában. Ezeket igazolják e mű fentebbi lapjain (3., 4. l.) felhozott adatok: némely kállói jobbágyak bebörtönözése, megütlegelése és kegyetlenül megveretéséről; valamint a Semjénből Kállóba hetivásárra útazó jobbágyok agyonnyilazása iránt való szándék is azt mutatja, hogy a vásárokat akkor sem csendes énekszóval járták, hanem — a mi elég szomorú — a vérengezések, útonállások akkor is (XIV—XV. század) napirenden voltak. De még szomorúbb s legszomorúbb az, hogy az efélék még ma napság is előfordulnak majd minden *nyíri* vásáron.

A reformáció (XVI. század) proklamálta ugyan a lelkiismeret szabadságát; de nem a hűbériség, dézma, robot eltörlését; szabaddá tette ugyan a lelket, az érzést, a gondolatot; de nem ám a testet. E rabbilincsek lerázását megkisértő küzdelemből (1514.) Szabolcsnak kijutott a maga része, mint ez évszám jelzi.

A XVI-ik században azonban a kállói tiszta magyar nép jutott némi szabadalmakhoz, melyek jótékonyan hatottak egyrészről erkölcseire s szellemi fejlődésére. Az 1574. évi 5. törvénycikk által ugyanis Kálló végvárrá tétetvén, népe a földesúri hatalom alól kivétetett és igy több szabadságot nyert. Majd szabad hajdúkká levén Kálló lakossága is, hajdúszabadalmakat élvezett, mint — Bocskai adománylevele szerint — a Hazának hasznos szolgálatokat tett e nép. De nem nevelvén még akkor az iskolák és nem képesitvén e szabadalmak élvezetére s nem tanitván meg a megnemesitett hajdúkat arra, hogy a „nemesség kötelesség“ — bizony visszaéltek azzal hébe-hóba, ha szerét tehették. — Innen van az, hogy már az 1557. évi XXIII. és 1563. XXIII. törvénycikkek „*jó*“ és „*rosz*“ hajdúkat különböztettek meg. Jó hajdúk alatt értették azokat, kik olykor-olykor a honvédelemben magukat kitüntették; rosz hajdúk alatt azokat valószinüleg, kik csatangoltak, kóboroltak, mint valamely rabló-csapat, faluról-falura jártak s most mint hajdúk, majd mint kurucok szerepeltek. (Szűcs I. Debrecen története I. 205. l.)

Hogy a kállói hajdúk *szabadalmaikkal* élni kivántak, főleg a XVII-ik század elején: azt igazolja csak azon körülmény is, hogy 1609-ben a kállói várbeli császári királyi őrség és a Kálló városát bíró hajdúk közt időről-időre oly nagymérvű viszálkodások támadtak, miszerint e miatt Báthory Gábor és II. Mátyás közt cserészerződés jött létre a kállói hajdúknak Böszörménybe való áttelepitése iránt. Hanem azért a kállói magyar nép szabadság iránt való előszeretetét, általában kuruc és hajdú erkölcsöket őrzött meg a mai napig; természetesen iskolázás, mivelődés által szeliditve a régi kuruc hajlamokat. Viselete, beszédmódja, szokásai is ugyanazonosok a debreceni *civis* s a volt hajdú városokat lakó népekével.

Kálló tehát végvár; lakossága várőrség s egyideig hajdúság. A XVII-ik század elején II. Mátyás, az 1613. évi országgyűlés alatt, április elsőjéről kelt királyi levelében, Felső-Magyarország és a végvárak főkapitányainak, ezek közt a szathmári, *kállói*, tokaji kapitányoknak, a személyes ügyekben való bíráskodást, úgy a mostaniak, mint a jövendőbelieknek, megengedi. (Városi levéltár. Hajdúszabadalmak közt).

Ezen bíráskodás jogával éltek is a kállói várkapitányok s a városnak pallos-joga is volt, a mint alább látni fogjuk.

Az sem valami kedvező világitásba helyezi a kállói lakosság erkölcsi és jogérzetét, a mit I. Leopold királynak egy parancsa magában foglal; melyszerint a király erősen megparancsolja a várkapitányoknak, hogy keményen büntessék s féken tartsák az aféle embereket, mint Kocsonyás Boldizsár és Monoki István, kik a kállói várőrségnél és Abaújmegyében levén elhelyezve, inkább rablóknak, mint katonáknak nevezhetők, . . . kik . . . megvetve a hazai és jó szomszédsági törvényeket, mellőzve a közjót. Debrecen vidékén szerteszét kóborolnak, a debreceniek békés lakhelyeire rohanva, azok jószágait erőszakkal elhajtják, azokat zsarolják, zaklatják, háborgatják. (Szűcs I. Debrecen tört. II. 435. l.). Na de visszapótolták ők ezt, mégpedig jóval fizetve e kis rakoncátlanságért, a debrecenieknek. Mert midőn az emberietlen Sejdi pasa a debreceni lakosságot kegyetlenül kinoztatta s az előljárókat halálra gyötörtette: a menekülők a kállói várban, *a kállói hajdúk* védelme mellett találtak menedéket (1659.). Nehány évvel később azonban Barkóczy István, kállói várparancsnok megint arra bírja a hajdúkat, hogy a kurucuk ügyének pártolásával hagyjanak fel (1672.).

Ez a gyakori politikai színváltoztatás az erkölcsöket megmételyezte: megbizhatlanná, rátartóvá és dacossá tette. A folytonos hadi lábon való állás, melyszerint főleg a XVII-ik században, a török portyázások idején, ha mezei munkára mentek, rendesen magukkal kellett

vinni lovat, kardot, karabélyt, szóval a mezőn is minden lépten-nyomon harcrakészen kellett forgolódniok; tehát e folytonos katonáskodás az erkölcsöket szilajjá, erőszakossá tette; a mi a jelzett körülményekből önként és természetesen következik. Erre példákat fogunk felhozni alább a házassági válópereknél.

De szerencsére nemcsak katonákból, nemcsak várőrségből állott N.-Kálló város lakossága s nemcsak ezek képezték a kállói ref. egyház hiveit; hanem nagy számmal iparosok is. Ezen foglalkozásuknál fogva is szelidebb erkölcsü emberek voltak azon időkben (XVII. század) a nagy-kállói ev. ref. egyháznak különös jóltevői. Az iparos lakosság, a céhek és egyes vallásosabb kedélyü és lelkületü iparosok adományozták az úrasztali készleteket: kannákat, poharakat, teritőket.

Emlitők már fentebb, hogy N.-Kállón az erkölcsök, a folytonos katonáskodás és hadviselés miatt meglazultak. De igy volt ez a XVII-ik században, a vallás miatt viselt háborúk, török portyázások s kuruc és labbanc kegyetlenkedések szinhelyéül szolgált egész Szabolcsmegye területén. Emliténk már fentebb azon viszályt, mely Ujlaki György és sógora piricsei Jósa Mihály, a kállói várőrség kapitánya közt, a kis Ujlaki Borbála (később Serédy Benedekné) miatt kifejlett; melyszerint Jósa, a kisded Ujlaki Bórát (Ujlaki György és Pethő Magdolna korán árván maradt leányát), Daráról, orozva, minden kegyeletet lábbal tapodva s a gyászoló férj és apa gyászát és fájdalmát mibe sem véve, a kállói várba szállitotta. És, hogy a sógorokat gróf Nyáry István, felső-magyarországi parancsnok, szabolcsmegyei főispánnak kellett kibékiteni, maga a fejedelem I. Rákóczy György is óhajtván a békességet [1]). Most ehez csak azt tehetjük, hogy az eféle cselekedetek s események az erkölcsökre csak káros hatással lehettek, ama rakoncátlanságra már különben is hajlandó kállói várnépségnél. Ilyen káros hatásu eset volt még a következő: Ugyanis I. Rákóczy György fejedelem, Bábai István kállói kapitányhoz, egy kállói nemes ember gyilkossági tette alkalmából irja: „Az nemes Szabolcsvármegyebeli hiveink találának meg bennünket egy kállai Mérges Gergely nevű nemes ember atyjokfia dolga végett; a ki ennekelőtte az kállai határon kivül, némü-némü veszekedés miatt, egy nemes embert megölvén, gyilkosságban esett. Mivel pedig az mostani állapotban, eddig az nemes vármegyék székin törvények nem forgottanak s nem celebraltattak, ahozképest az Homicidák nem félvén az pertől, inkább-inkább újitották latorságokat és gyilkosságokat, kire nézve azon Mérges Gergely felől is parancsoltunk vala Hűségednek, hogy az *várszékin* igazittassa el törvénynyel dolgát; de mivel az mos-

[1]) Századok. 1880. évfoly. III. füzet. 226. l.

tani conventusban levő beöcsületes hiveinknek instantiájokra az vármegyéken forgani szokott brevis causaknak folyásiról kglmesen deliberáltunk: úgy az Nemes Szabolcsvármegye Instantiájára kglmes tekintetünk lévén s azt is szemünk előtt viselvén, hogy nem psidiarius, hanem vármegyéjek közé szolgáló személy, annak is dolgát az eő kglmek vármegyéjök székin bocsátottuk Törvény szerint való eligazitásra. Hűségednek azért kgmessen és serio parancsolliuk ez levelünket látván, alkalmaztassa ehöz magát mindenekben, nem várván arrúl több parancsolatunkat" sat. [1]).

Az erkölcsök ily lazultsága, lopás, gyilkosság, káromlás eláradása miatt, maga a nemes vármegye is szükségét látta annak, hogy az elerkölcstelenedés meggátlása tekintetiből az egész megyét illető végzést hozzon, mely igy szól: „az gonosztévők, kiváltképen az szitkozódók, az nemes megye deliberatuma és tetszése szerént ekként büntettessenek; t. i. 1. Az lélekmondókat kalodával és csapással büntessék, ha pedig pénzzel akarják büntetni, alább egy frtnál ne büntessék; ha pedig kalodával büntetik, praedicatiót ott hallgasson, azután hármat jót csapjanak az hátulján. 2. Az káromkodók, eördögadta, teremtette, eördöglelkü, eb eördög hitüvel való szitkosokat pénzzel nem kell büntetni; hanem kalodába vivén, ott praedicatiót hallgassanak; azután tizenkettőt az hátulján jót üssenek, azután ismét ecclát kell követni, az esküttek avagy egy közzülök üssék el rajtok. Ha pedig másodszor is azont perpotialna valaki: az földesura tétesse bé, sanyaruan megvasazza, veresse. Ha pedig harmadszor is azon káromlást követi, azután kővel veressék agyon, az isten törvénye szerint. Anno 1655." [2]).

De nem egyedül a vármegye, hanem a traktus is hozott végzéseket a vallás-erkölcsi élet tárgyában. P. o. a XVII-ik század közepén a vasárnap tartott vásárok ellen az egyházmegye ilyen határozatot hoz: „az természeti élethez szükséghesképen tartozó sokadalmak, hogy ez mi földünkön se megkárosodás, se csalás ne essék, tetszék erre nézve, hogy minden kegyes lélekre való nézve, ilyen új szokást tennénk: 1. Valamely sokadalmak ez mi földünkön már régtől fogva vasárnapokon estek, mint nevezet szerint Kisvárdában, Mándokon, Bogdánban, Pálcán, Keresztúton, Szalkán, tehát mindenik az előttevaló Péntekre rendeltetett. Az baromvásár pedig Csötörtökre. (Egyházm. levéltár. I. sz. 26. l.). Az ünnepek, vasárnapok megüléséről pedig ugyancsak a traktus, 1679-ben, ekként rendelkezett: „Mivelhogy az úrnak szent napját sok

[1]) Városi levéltárban: I. Rákóczy György levele Bábai István kállói kapitányhoz. 1645. márc. 1-ről.

[2]) Egyházm. levéltár. I. db. 14. l.

helyekben violállyák némelyek eleitől fogva bévött rosz szokásokkal, vadászással, halászással, ide-oda való divagálással: tetszett a szent ekklézsiának, hogy valamely városokba vagy falukba, ez rosz szokás, idneprontás, meghátalkodva gyakoroltatnék: az Helynek praedikatora meghinti eu protestatione, hogy senki azt ezután ne merészellye cselekedni, hanem ha in casu necessitatis, kivántatnék magha házából kimenni; mert az kik különben cselekednek, az Helynek birája 1 frtig megbüntesse, azután Ekklát kövessen; ha pediglen az biró recusalna az büntetést, tehát az templomból kirekesztessék, mindaddig, mig a dologban jure procedalnak." (Deliberatu et descriptu in Synodo partiali Gyulaházini Celebrata, A. 1679. die 26. Marty. Egyházm. levéltár. II. köt.).

Az ünnepek, jelesül a vasárnap megszentelése tárgyában hozott végzéseket még szigorúbbakkal pótolta a traktus a következő század elején (1705.), midőn ekként határozott ez ügyben: „mivel nem tagadtathatik, egy kegyes idvezülendő lélektül is, hogy minden hetedik nap az mi urunké, Istenünké nem volna, az új Testamentumban is: Erre nézve senkinek nincsen Hatalmában, sem szabadságában, hogy sokadalmazásra és egyéb elmulható testi dolgokra fordittassék. Minekokáért mind az falu és város s mind pedigh személyében akárki is, mi általunk, az Jézus Krisztus hatalmának neve alatt átokban vettetik, azaz, a gyülekezetekben való Ighe hallgatástúl, Könyörghésektüll, Sakramentumtúll és tisztességess eltemetéstüll, elzároltatik; valaki ellenkező cselekedetben elkerülhetetlen szükség nélkűl találtatik. Kötelezvén az Jézus Krisztus itéletére minden közelebb és távulyabb való lelket, hogy ne keressen sokadalmazásra való Időt és Napot, az Magha külső és Testi Dolghaira rendeltetett Hat Napoknál egyebet. Amen! Amen!" (Deliberatum Sancta Ecclae, Szabolcsianae. 1705. Egyházmegyei levéltár. I. k. 32. l.).

Nem ok nélkűl halmozzuk itt össze ezen a vallás-erkölcsi élet irányitására nézve hozott végzéseket, határozatokat. Nem is egyedül azért, hogy lássák a ma élők ezekben a régibb kor embereinek gondolkodását, érzületét s cselekedeteik irányát — bár azt hiszszük, hogy e részben is eléggé becses adatok ezek —; hanem főleg tárgyunkra nézve azért, hogy megértethessük az ezen végzések alapján a nagykállói tanács által hozott s mindjárt itt közlött szigorú végzéseket s kemény itéleteket.

De hogy az alap egészen szilárd legyen s biztosabban reá állhashassunk, idéznünk kell még az egyházkerületnek szinte a vallás-erkölcsi ügy érdemében hozott legalább egy végezését, mely igy hangzik: „az templom keritésében való korcsma-árulást, buja táncot, varázslókhoz

való folyamodást, hamis esküvéseket, átkozódást, részegeskedést, bor- és búza-dézmáknak ellopását, az ighének és a sakramentumoknak megutálását, Templomoknak megmotskolását erősen meg kell tilalmazni és a transgessusokat excommunikálni.“ (Egyházm. levéltár. I. k. 32. l.).

Ezek és a vallás-erkölcsi ügyek tárgyában hozott országos törvények alapján a pallos-joggal (jus gladium) rendelkező nagy-kállói városi tanács, mely — praesbyteriumok még ekkor nem létezvén — a vallás és erkölcsre tartozó dolgokban is itélt, a többek közt e következő kemény végzéseket és itéleteket hozta:

1699. jan. 17-én határozza, hogy Sánta Zsuzsánna, paráznaság miatt, hóhér által megcsapattassék. Ismét: „Minthogy Riska István s Bakos Anna egymással való külső paráznaságuk exstál: másként szabad személyek lévén, egymást megkedvellvén házasságképen, magok akaratjából magok összementenek: mihez képest tetszett a törvénynek, hogy felülirt személyek egymást megseprüzzék és csapják.“ Ezek még a legenyhébb büntetések valának. De Cseppely Zsuzsánna és Baghi Kata magok nyelvével megvallván nyilvános paráznaságukat: a törvények szerint „hóhér által veretnek és csapatnak meg.“ A paráznák azonban halálra is büntettettek, p. „Pásztor Gergelynek és Szőllősi Erzsóknak paráznasága, mind maga nyelve által, mind pedig más világos, legalis tanuk által megbizonyosodván: tetszett a törvénynek, hogy azon parázna cselekedetiért, hóhér által feje vétessék.“ Hasonlag Toka Erzsébet is előbb fővételre itéltetett eféle erkölcstelen cselekedetiért; ez azonban hóhér által való megcsapatásra módosittatott, mivel a gyermeke is élt.

A tolvajok és káromlókkal szemben már nem ismert irgalmat, kegyelmet a „nemes magistratus.“ Például „minthogy Csapszy András és Tóth Péter, publikus malefactorok, tolvajságok és lopások világosan exstál: ezt magok élő nyelvekkel is vallják s Nagy Istvánné hízó sertését is ellopták és megölték: mihezképest Nemes országunk törvénye szerint fejűl megirt tolvajok és lopók Hóhér által felakasztassanak.“ Továbbá: „Veres Jánosnak Isten ellen s városunk tiszti ellen való rút káromlása megbizonyosodván: tetszett a törvénynek, hogy kglmes urunk [1]) törvénye ereje szerint elősször Hóhér által megpálcáztassék, azután kővel agyonverettessék.“ Nagyobb bűnre, keményebb itélet mondatik e következő esetnél: „Jóllehet Orbán Károlyné, Borbély Kata, nyilvánvaló lopásáért az akasztófát, paráznaságáért hóhér által való fővételt, Nemes országunk törvényei szerint meghérdemelné: mindaz-

[1]) E feljegyzés 1706. márc. 3-áról keltezték; vagyis azon időről, midőn Kálló II. Rákóczy Ferencet ösmeré fejedelmének; itt tehát a kglmes úr alatt II. Rákóczy Ferenc értendő. G. P.

által, mivel nemcsak lopása és paráznaságba, de ezeken kivül Istent, Krisztust, angyalokat, irtóztató: huncfut, ördögadta, teremtette sokszori mondásával lopását, paráznaságát tetézte, hóhér által először nyelve kivonattassék és elmetszessék, annakutána kövekkel agyonveressék." (Városi jegyzőkönyv szabolcsmegyei múzeumban. 1710. nov. 11.). A káromkodásért Vajas Mihály „vékony pálcával megpálcáztatott;" Kancza Sámuelné, „a magistratus ellen való mocskos beszédiért nyakvasba tétetni rendeltetett." (Városi jegyzőkönyv. 1711. ápr. 11. jun. 20.).

A rágalmazást is keményen büntette a nemes magistratus. Ugyanis Szabó Erzsébet, Szűcs Boldizsárné, a kisvárdai vásárban Pálfi Demeterné, szül. Pelbárt Anna asszonyt megrágalmazván: 100 magyar frtra büntettetik.

Hogy a sakramentumokról, vagyis különösen vallásos cselekményekről minő felfogása volt a nagy-kállói városi tanácsnak: arra nézve tanulságos példa e következő: „Minthogy Bányai Erzsébetnek nyilvánvaló paráznasága, mind hites embereknek tanubizonyságából, mind pedig (a mi világosabb) maga szája vallásából elégségesképen megbizonyosodott, mégpedig öregségnek rendin élő lévén, ifjacskát csábitott el s rontott meg tisztaságában, mind pedig, hogy *Bábaságot viselvén*, *Tiszti s Hivatala szerint sakramentum körül forgolódott*, *mely hivatalát* is nyilvánvaló paráználkodásával megmotskolta, azért tetszett a Törvénynek Trip. Decreti Titulum 105. Hóhér által vétettessék feje."

Az orvgazdaság s lopás ellen ezen itéletet olvassuk: „Minthogy Városi Györgynek, Éles Borbálának, Nagy Istvánnak, Balogh Annának nyilvánvaló lopások és orvgazdaságok, mind elégséges tanuknak, mind magoknak szájok vallásából megbizonyosodott: azért tetszett a törvénynek, hogy hóhér által akasztófára felakasztassanak."

A káromkodás ellen van még egy végzés, mely indokolásánál fogva érdekes, melyben nem a büntetési, hanem javitási szándék foglaltatik: „András Klára asszony Száva Istvánnét ilyen káromló szavakkal illette: Tüzes menkő üsse s hordja széjjel a lelkedet is Huncfut ördögadta vén asszonya: az 1563. és 1659. évi 24. articulus szerint keményen megvesszőztetni s verettetni rendeltetett. *hogy másoknak is példa legyen*, hogy mind az emberek, mind az Isten törvényéhez magokat alkalmazzák és igy a jók tanittassanak, a gonoszok pedig kihányassanak és kigyomláltassanak" [1].

A családi életet nem valami kedvező állapotban tünteti fel a sok válóper, melyek lefolyásáról s eseteiről világos adatokat szolgáltat az

[1]) Mindezen itéleteket lásd: N.-Kállói városi jegyzőkönyve. 1699—1726. közt, a szabolcsmegyei múzeumban, N.-Kállón. G. P.

egyházmegyei levéltárban az épen e tárgyról vezetett jegyzőkönyv, a XVII. század első- s a XVIII-ik század utófeléről, t. i. 1657—1744. között elfolyt időről. A legrégibb válópert Nagy Ilona inditotta 1657-ben, férje Kondor Miklós ellen, a Papon tartott egyházmegyei törvényszéki gyűlés előtt; de kibékittettek.

A sok visszás házasság és válóperek eseteinek számát enyhiti azon körülmény, melyszerint számos férj elesett a XVII-ik századon át folytatott s Kállóra is kiterjedt harcokban, vagy pedig fogságra jutott s örökre oda maradt és a házassági kötelékből való szabadulást az akkor illetékes egyházmegyei törvényszék mondotta ki. Különben a fent megjelelt időszakban, minden válóper, még a mátkasági válóperek is, az egyházmegyei törvényszék előtt folytak le.

Az egyes házassági válópereket s a perlekedőket névszerint felemliteni, nem tartozik e mű keretébe; de azoknak elsorolása sok haszonnal nem is járván: csakis az esetek számát emlitjük fel, kivéve a különösen jellemző adatokat, melyeknél a körülményekre is bővebben kitérendünk.

A válóperek számát az egyes években a következő számadatok tüntetik fel: 1658-ban 4 eset, 1659. évben 9 eset fordult elő. Az 1660-ik évben, midőn a már többször emlitett kegyetlen Seidi pasa dúlt s pusztitott Debrecen vidékén s egészen Kálló alá jött, sok házasság a miatt bontatott fel, hogy a férj török fogságba esett. Nevezetesen: Szabó Ilona, Szabó Miklóstól; Diószegi Borbála, Horváth Mihálytól; Csie Katalin, Gál Andrástól; Mocsár Anna, Kis Sebestyéntől; Koncz Ilona, Veres Istvántól; Koncz Borbála, Borbély Mihálytól, részint mint lengyel, részint mint török fogságba esett férjeiktől elválasztatnak. Ugyancsak e miatt kivánnak válni: Győri Zsófia, Maston Mátyástól; Éva Anna, Szegedi Istvántól; Vincze Anna, Tóth Istvántól; Antal Katalin, Biri Mihálytól, mint a kik már *három* év előtt török fogságba estek; mindannyian elválasztattak, illetve a házassági kötelék feloldoztatott. Ezenkivül volt még 1660-ban 3, összesen 13 elválási eset.

Az 1661-ik évben 12 válóper fordult elő. Ezek között: Szappanos Ilona, Birta Istvántól, Manó Anna, Gál Györgytől, Galgóczy Judit, Balogh Istvántól, Sipos Erzsébet, Hatházi Benedektől, mint oly férjektől, kik *négy* év előtt török foglyokká lettek, elválasztattak; ugyancsak ilyen ok miatt Fejes Ilona, férje Nagy Páltól elválasztatik, mivel a férj *három* év előtt török fogságba esett.

Fordult elő ez évben egy igen érdekes eset is. Nevezetesen: Szabó István régebben török fogságba esvén, neje Kalmár Erzsébet más férfiuval lépett házasságra. Szabó István kiszabadulván a fogságból,

hazajött s azt kivánta, hogy neje a második férjtől elválasztassék. Kérelme megadatott s Kalmár Erzsébet első férje, a fogságból hazaérkezett Szabó Istvánhoz visszarendeltetett; ezen itéletnek azonban a nő nem állván: az 1662-ik évi junius 1-én Kállón tartott partialis synodusban a második férjnek rendeltetett vissza.

1662-ben 19 válási eset van Kállóból feljegyezve. Ezek közül Varga Katalin ismét a miatt választatik el Kürthi Istvántól, mivel a férj több évek előtt török fogságba esett.

1663. évben már csak öt válóper fordul elő; ezek között Éva István neje, Rápóti Katalintól, mivel utóbbi két év előtt török fogságba esett, elválasztatott.

1664-ben *hat* házaspár választatik el egymástól; ezeken felül egy férj: Szondi György utasittatik, hogy nejét, Pál Ilonát vegye vissza, mert ha nem veszi: *a férj az ekklézsiából kirekesztetik.*

Az 1665-ik évben *két*, 1666-ban *hét* házassági válóper merül fel; egy ismét olyan, hol a férj Varró András török fogolylyá lett. A többi esetek okai: hűtlenség, hűtlenül való elhagyás.

1667-ben *négy* házaspár a házasság kötelékéből feloldoztatik. Bán Erzsébet férje Thúri Mihálytól azon oknál fogva, hogy a férj *négy* év előtt török fogságba esett, elválasztatik.

1668-ban 8 válóper merült fel. Helmeczi Anna itt is a miatt választatik el, hogy férje Kalmár György, már régen török fogolylyá lett.

1669-ben tizenegy válóper, közöttök mátkasági is; 1670-ben kilenc fordul elő. Sarkadi Anna, férje Kovács Istvántól elválasztatik itt is; mert a férj már régen török fogságba esett.

1671-ben *tíz* eset merül fel, többnyire hűtlenség az ok; van mátkasági per is.

1672-ben egy, 1674-ben egy, 1677-ben négy eset adja magát elő.

1678-ban (a pécs-petrii partialis synoduson) három, 1679-ben három, 1680-ban kettő, 1681-ből három válóperről van emlékezet.

Általában megjegyezhető, hogy ezen időtájt már a válóperek száma ritkult; részint a miatt, hogy a törökök Kálló vidékéről lejjebb szoríttattak; részint a miatt, hogy a kuruc-labbanc mozgalmak a rendszeres gyűlések tartását sem engedték meg, s e miatt az esetek számát sem tudhatjuk biztosan. Vagy ha tartatott is egy-egy futó egyházmegyei gyűlés: azokon leginkább a sérelmek, kuruc- és labbanc-harácsolások miatt való feliratok szerkesztgetésével foglalkoztak; mint e mű 29—33. lapjain megolvasható.

1687-ben *hat*, 1688-ban *nyolc*, 1690-ben *három*, 1692-ben *három*, 1693-ban *egy*, 1695-ben *három*, 1696-ban *három*, 1697-ben *kettő*, 1699-ben szintén *három* a válóperek eseteinek száma. Az elválasztás okai: hűtlenség, szökevénymódra való eltávozás, ritkábban tehetetlenség; de török fogság már itt elő nem fordul.

Szabolcsvármegye s különösen Kálló lakosai viharosabb időket, zűr-zavarosabb, háboruskodásokkal terheltebb napokat nem éltek, mint a XVII-ik század lefolyása alatt. A vallási, egyszersmind nemzeti szabadság kivívása érdekében viselt számos harcok, a törökök, kurucok, labbancok háborgatásai a családi élet nyugalmát megsemmisitették, az erkölcsöket szilajjá, féktelenkedővé tették, s igy nem csoda, ha e mozgalmak szabolcsmegyebeli gyúpontján, Kállóban, hűtlenség, hadi fogság, paráznaság sat. miatt a válóperek száma oly magasra szökkent, a mint fentebb láttuk. A kapcsolt részekben, mely nevezet a tiszántúli ref. egyházkerületet magába ölelte, általában oly viszonyok voltak, hogy 1661—1665-ig, valamint 1681—1686-ig püspököt sem lehetett választani, Tóth Ferenc szerint (Túl a tiszai püspökök élete. Győr. 1812. év 135. l.).

A XVIII-ik század első éveiben (1700—1715.), az évenkénti házassági válóperek eseteinek száma alig egy-kettőre szoritkozik; sőt van olyan év is akármennyi, a melyben válóper egyáltalában elő sem fordul.

Az események ezen kedvező változásának jelzése nemcsak Kállóra, hanem az egész egyházmegye (traktus) területén létezett ref. egyházközségekre vonatkozik.

Az egyházmegyei törvényszék előtt, a kállói egyházból, a legutolsó házassági válóper 1741-ben fordult elő; mikor „Tormás Erzsébet, válópert indit tehetetlen férje, Balogh György ellen; de ez, mint illetlen házassági ügy, az állami (polgári) törvényre utasittatott.“ (Mindezen válóperek az egyházmegyei levéltárban II. számu jegyzőkönyvben feltalálhatók).

A kállói vár a szathmári béke (1711.) után megsemmisittetvén: a katonai életmód is megszünt. A lakosság fegyver helyett az ekeszarvát, a kasza, kapa nyelét szorongatván: e foglalkozások az erkölcsöket s a vallás-erkölcsi életet egészen megváltoztatták. És valóban, azt látjuk a kállói ev. ref. egyházban az egész tizennyolcadik századon át, hogy folyton-folyvást épitkeznek. Előbb templomot, aztán tornyot, iskolákat, papi és rektori lakokat emelnek s e munkálatokban az egyház tagjai szivesen vesznek részt pénzáldozatok hozatala, igás- és kézi napszámmunkával.

Megszünt tehát a katonáskodás. Kálló szabadalmait, azok között pallosjogát elvesztette. De a viszonyok átalakulása nem történt oly könnyen, mint sokan gondolnák. Megalakult a XVIII-ik század közepén az egyháztanács (praesbyterium) s ez igyekezett a fegyelmet vallás-erkölcsi tekintetben fenntartani. Ez büntette, intette a lopókat, erkölcstelen életüeket, káromlókat sat.

De a vallás-erkölcsi élet átalakulásának vázolásában tartsunk némi-némi rendet, hogy az események leirása által a fokozatos átalakulás mintegy érzékelhető legyen.

Az 1713-ik évben már megkezdődik az anyakönyvek vezetése; miről eddig nem is álmodtak. A szülöttek száma 80—100 közt váltakozott. Törvénytelen, házasságon kivüli szülött minél kevesebb; nem szaporodott a proletariatus oly nagy mérvben, mint csak ma is. Az esketési esetek száma 15—25 pár között váltakozott. A halottak számának bejegyzéséből nem lehet az elhaltak számát megtudni; mivel azokat, a kik csak énekszóval temettettek, be sem irták. Hanem a kiket beirtak, azokat jellemezték is; p. „jó gazda ember," „szelid, együgyü ember," vagy „prédán hízott" sat.; vagy „meghalt Csontos György uram két esztendős szép virágszál módgyára virágzó leánya;" azután „csapodár," „Spion," „rosz," „hitetlen ember." (1772.).

A következő bejegyzés a „halottas anyakönyvben:" „temettetett az ispotályból egy szegény asszony," azt igazolja, hogy Kállón az igazi ker. szeretet szelleme már a XVIII-ik század elején ispotályt, kórházat tartott fenn. Sőt az egyháznak a maga szegényeire különös gondja vala. Megtetszik ez egy jegyzőkönyvi határozatból, a mely ekként hangzik: „az alamizsnára méltó öreg személyek, nevezet szerint: özvegy s megélemedett János Kovátsné, Komlósi Mihályné, Molnár Kata, az anyaszentegyházban valahányszor lehet publikáltassanak. Tiszteletes praedikátor úrnak izentessék meg, hogy az ekklézsiának szegényein kivül, idegen koldust, kurátor úr hire nélkül, ne hirdessen."

Ha meggondoljuk, hogy ezen adatok a XVIII-ik század elejéről vannak idézve: meg kell mellettök állapodnunk, hogy rámutathassunk azon tényre, melyszerint mig ama században a tudós világ a Krisztus jelentőségét, működését s az evangeliom magasztos igéit dogmai subtilitások s szőrszálhasogató meghatározások és értelmezésekben kereste: addig — a kállói egyházban legalább — a Krisztus tanait, az evangeliom igéit egyenesen a gyakorlati életre, a kórodák, ispotályok felállitására, a szegény, keresetképtelen özvegy, elöregedett nők felsegélésének eszközlésére irányitották és alkalmazták, igen helyesen. Ez volt a Jézus Krisztusnak célja, midőn a legfőbb törvényt, t. i. „szeressed az Istent,

szeresd felebarátodat, mint magadat," kijelentette. Igenis! egyik ez, hogy a jobb móduak, az egészségesek, szegény, koldus, nyomorék, béna, csonkabonka, keresetképtelen ember-testvéreikről gondoskodjanak, a mint ma is valahára kezdik ezt: a menedékházak, szeretet- és kórházak, árva- és lelencházak sat. sat. felállitása s fentartása és mindennemü jótékony intézetek s egyletek szervezése által megközeliteni. És ezek még akkor is a Krisztus szellemének s isteni és emberszerető lelkének kifolyásai maradnak, ha Krisztus nevéről a jelzett intézmények szervezésénél mitsem tudnak; mert ő adta az emberi szellemnek ezt az irányt, midőn azt mondá: „az egészségesek nem szükölködnek orvos nélkül, hanem a betegek" . . . . Ma sem az a fő kérdés, hogy „kinek hiszszük, tartjuk mi a Krisztust?" hanem az, hogy „kövessük őt, a ki az út, igazság és élet," mint maga mondotta: „a miket én szólok néktek: lélek és élet." „Megismeritek az igazságot és az igazság szabadosokká tészen titeket." A lelket, az életet, az igazságot keressük azért az ő tanaiban, azaz, az értelmet világositó, a szivet nemesitő, az akaratot jóra irányzó szent eszméket s elérjük a célt, melyre ő hivott: a felvilágosodás, a szabadság, a testvériség menyországát; a folytonos tökéletesedés által megközelitjük a magasztos célt, mit ő ekként irt előnkbe: „legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok tökéletes." Hajh! de e célokról, sőt Krisztusnak ilyetén való felfogása és méltánylásáról még ma is csak egyesek eszmélkednek. Még egyesek is alig mondhatják, hogy: „úgy futottak, hogy a célt már elérték volna," az egészet, az emberiséget pedig lassan és csak beláthatatlan messze időben fogják ide segithetni a vallás-erkölcsi irányu intézetek: egyház, iskolák sat. De e magasztos cél megközelitésének munkálásában, főleg az ev. ref. egyháznak, megrestülnie sohasem szabad.

A bodrogh-keresztúri gyűlés után (1734.), mint már emlitettük, lassan-lassan különvált a nagy-kállói ref. egyház is a várostól. A különválás azonban teljesen csak a XVIII-ik század második felében fejeztetett be. Eddig tehát a városi tanács ügyelt a vallási törvények megrontóira is. Az büntette a káromlókat, tolvajokat, erkölcstelen életüeket, mégpedig mint fentebb már láttuk, igen keményen: megcsapás, hóhér által való megbotozás, felakasztással és többeféle kemény büntetésekkel. Az 1749-ik évtől fogva a nagy-kállói egyházban, az e célból különösen választott egyháztanács eszközölte nemcsak az egyház igazgatását, hanem a fegyelmezést is. A fegyelmezési eszközök itt, az egyháztanács kezében, már nem voltak oly szigoruak, mint a városi tanács eljárásainál láttuk. Az egyházi jegyzőkönyvekben 1752-től a következő bűnök és vétségek vannak felemlitve: lopás, káromkodás, hitehagyás,

templomkerülés, paráznaság s egyéb efélék. A büntetés nemei s fokozatai: megidézés, intés, feddés, úrvacsorától eltiltás, ekklézsiakövetés, egyházból való kirekesztés, szamártemetés; de itt-ott még a „megcsapatás“ is előfordul. Az ekklézsiakövetés abban állott, hogy a vétkesnek, vétségéhez képest, meg kellett jelennie az egyháztanács vagy az egész gyülekezet előtt, mikor megvallván bűnét, kifejezte azon való bánkódását; igéretet tett, hogy ilyennek elkövetésétől jövőre óvakodni fog; végül kérte a gyülekezetet, hogy tévedését feledje el s vele együtt imádkozzék fel annak megbocsátásáért az istenhez. A szamártemetésre példát fogunk látni. A büntetés többi nemei magyarázat nélkül is érthetők.

Az egyes bűnesetek 1752-től kezdve egész 1845-ig fel vannak jegyezve; azonban e bűn-lajstrom megörökítéséből valami kiváló szellemi s vallás-erkölcsi hasznot nem remélhetvén: az esetek számának s a bűnösök neveinek felidézését mellőzzük. A különösebbnek látszó bűnesetekre nézve azonban egynehány példát tájékozás végett felemlítünk. Nevezetesen: „Vasas István és Mihály, Gúti Sámuel, Sarkadi István, Ecsedi Kovács Mihály, Nyavalyádi Ferenc, Áts Mihály feleségestől, Pálosi István, File Szabó János, Szilágyi Ferenc, Nyiri György, Molnár J., Tormás András, Kökényesi György, Kovács István, Nagy György feleségestől, Somogyi János, Nyerges Mihály, Nyeste György, mindnyájan *templomkerülők*, megintetnek.“ (Egyh. jegyzőkönyv. II. szám 1766. dec. 8.). „A kis tanitók (praeceptorok) hancuzásért megfeddetnek.“ (Egyh. jegyzőkönyv. II. sz. 1767. márc. 5.). „Vitáni József mészáros, az ekklézsiából kirekesztetett, mivel *hamis fonttal* mért“ (Egyh. jegyzőkönyv. I. sz. 1759. junius 22.). „Egy ifju, Német György nevü, a toronybeli harangok tengelyét homokkal behintette, úgy, hogy vasárnap estvéli cultusra bajosan lehetett vonni a harangokat; ezen cselekedetiért, in exemplum aliorum (hogy e példás büntetés másokat az efélék elkövetésétől visszatartson), az oskola udvarán tizenkét csapás esék rajta“ (Egyh. jegyzőkönyv. 1767. máj. 10.). „Bereczki Istvánné, részeges igen nagyon, férjének mindenét megitta, a férje e miatt elszökött tőle, elhagyta; a templom is teljességgel nem kell neki, mint ilyen, publikus (nyilvános) poenitentiára itéltetett, fel nem vállalván, az úrvacsorától eltiltatott“ (Egyh. jegyzőkönyv. 1768. junius 19.). „Török Szathmári Eva, a nótárius neje, lopás és csaknem nyilvános paráznaságai miatt, egy évi börtönre büntettetett; megcsapatott; egy hétig járt a *köre* [1]), absolváltatott (feloldoztatott)“ (Egyh. jegyzőkönyv.

[1]) A kő alatt, alkalmasint a templom ajtajánál, e célra kitett s ülőhelyül szolgált „szégyenkő“ értetett. G. P.

1769.). „Egy gazda-ember *káromlásért*, a városházánál, *megcsapatott*, azután a templomban absolváltatott“ (Egyh. jegyzőkönyv. 1780.). „Vasas István, mivel templomba nem járt, szamártemetéssel temettetett, hiába kérelmeznek miatta rokonai. A szamártemetésnél, se nem harangoznak, se nem énekelnek a halott felett“ (Egyh. jegyzőkönyv. 1785. május 8.).

Hogy a lelkészszel szemben minő állást foglalt el a praesbyterium: azt láttuk fentebb, midőn a papmarasztásról szóltunk. T. i. ha tetszett: marasztotta; ha nem: nem. És ez a lelkészt működésében mindenbizonynyal nagyon zavarhatta és okvetlen zavarta is.

A rektorok vallás-erkölcsi magaviseletét is ugyancsak ellenőrizte az ekklézsia. Ezen állításnak támogatására itt csak két esetet említünk fel. Ugyanis: Keszi Hajdú István rektor, 1756-ra csak oly feltételek mellett marasztatik, ha: 1. magát belső hivatalra szánja; 2. ha rektori hivatalát serénységgel folytatja; 3. ha az ekklézsiának engedelmeskedik. Eddig való excessusai közül felhozatnak: „az oskolára való nem vigyázás; éjjel-nappal a városon rövid, zöld ruhában fel s alá járkálás; ide járul — úgymond az egykorú jegyzőkönyv —, hogy Karácsony első napján estére két leányokkal együtt szánkázott; — — — az ekklézsia két kurátorit, nótáriusát sok illetlen és motskos irásokkal megszomoritotta“ sat. (Egyh. jegyzőkönyv. 1757. jan. 10.).

A másik eset is mindjárt az ezt követő évben adta elő magát; t. i. „Hegymegi István, kállói oskolamester . . . maga lekötelezései ellen tetemesen vétett, egyelitvén magát gyanús s törvénytelen asszonyemberekkel való társalkodásba, mint ellene megesketett tanuk bőségesen vallják: oskolánkra is restes gondviselésben tapasztaltatván, a Nemes Ekklézsiától a reformált Ekklézsiák törvényeinek nyolcadik canonja szerint, hivatalából szabadon bocsáttatik úgy, hogy negyedik nap alatt az oskolából kiköltözzék“ (Egyh. jegyzőkönyv. 1758. julius 27.).

A vallás-erkölcsi állapotok javitása s a felvilágosodás és szellemi haladás előmozditása végett azonban nemcsak oly negativ intézkedéseket tett az előljáróság, minőket eddig — a sok közül mutató gyanánt — felemlitettünk; hanem intézkedett az erkölcsök jobbitása s a fejlődés, a tökéletesedés előmozditásáról és több üdvös határozatokat hozott. Nevezetesen: a Praedikátor köznapokon is magyarázza a zsoltárokat; ugyanő vasárnap estveli istenitisztelet után a leányoknak a templomban katekhizálási órákat tart; (1759. junius 6.). Az árva gyermekekre nézve határozatba megy, hogy: „az árva, szegény és gyámoltalan tanuló gyermekek minden esztendőben háromszor, azaz új esztendő első napján, Nagypénteken és Áldozócsötörtökön fognak publikáltatni és a mit ada-

koznak, azon könyveket kell nekiek venni“ (1759.). Általában az iskolázásra igen nagy gondot forditottak. Ugyanis: „minthogy az oskolában igen kevés tanuló gyermekek találtattak, hogy azok az ekklézsia díszére, de főképen az Isten dicsőségére szaporodjanak, elvégeztetett, hogy az egyházfiak mellé két alkalmatos emberek rendeltessenek, kik is együtt a város ref. vallású lakosait rendről-rendre felirják, nevezetesen azokat kiknek oskolába járható gyermekeik vagynak; és a szülék, gyermek s a tized nevét, a melyben laknak, a consistoriumnak beadják. És megmondják a szüléknek a consistorium nevével, hogy ha fel nem küldik gyermekeiket az oskolába, tehát az ekklézsiai gyűlésbe fognak citáltatni“ (1759.). Később egy pár tizeddel ennél is tovább mennek. „Határozatba megy t. i., hogy *addig a házas ifjak meg nem esketetnek, mig az iskolába nem járnak, tanulásra*“ (1784. jun. 10.). „Meghagyatott az is, hogy a *deákoknak* rövid ruhában járni nem szabad.“

Ezek mellett az egyháziasság, a vallásosság igen szép áldozatok hozatalában, alapitványok és többnemű adományozások tételében (pénz, kertek, üszők, tehenek, tinók sat.) mutatkozott. Az épitkezés egymást érte s többnyire önkéntes adakozás és csak ritkán épitkeztek kivetés útján. Aztán megvolt a sok fuvarozás az épitkezések mellett s csak ritkán merült fel eset, mikor a kurátoroknak panaszkodniok kellett a miatt, hogy „az egyháztagok az ekklézsia dolgaira nem mennek.“

A XVIII-ik század második felében Kállón felépült megyeház hátulsó, nyugoti részében, a föld felett s a föld alatt börtönhelyiségek rendeztettek be. És ezen körülmény igen sokféleképen mérgezte meg a vallás-erkölcsi életet N.-Kállón s az itteni ev. ref. egyházban. Az egész vármegye területéről tolvajok, rablók, gonosztévők, kapcabetyárok, útonállók, mindenféle bitang és kasza-kapakerülő népség, ha bűntényen vagy bármi csinyen rajtakapatott, a „*Kállói várba*,“ másként „tömlöcbe“ záratott. Ha azután kitöltötte a raboskodási időt, e gézengúz csőcselék népség legnagyobb része Kállóban telepedett meg, és a jött-ment embereknek se othona, se országa, se hazája nem lévén, s ott találván fel hazáját, a hol a tarisznyát felakasztja, maradt hosszabb vagy rövidebb ideig való tartózkodásra Kállóban s itt csavargott és nem lévén se keresete, se vagyona: élt, a hogy tudott; ha nem lophatott, rabolt; veszélyeztette a köz- és vagyonbiztonságot, mint ezt a városi jegyzőkönyvekben is megirt s a vármegyére többször felterjesztett, indokolt panaszok igazolják. Ezek is rontották az erkölcsöket; hát még a sok rablók, útonállók személyéről kiszivárgott véres kalandok; aztán akasztási látványok s pikánsnál pikánsabb események; p.

„a megye tömlöcében, gyermeke megöléséért raboskodó L . . . y Polixena *kisasszony*, ugyanott paráznaságból leányt szült; Klárának keresztelte a nagy-gáti malmon innen a Semlyéni praedikátor“ (1786. Születési anyakönyv).

Másrészről szintén a XVIII-ik század utolsó évtizedében kedvezőleg hatott az erkölcsiségre a szőlőültetés kezdeményezése. Az úgynevezett „*nagykert*“ ugyanis e célra felfogatott s árokkal körülvétetett, mégpedig „a napkori úttól kezdve a nyiregyházai útig tartó homokhegy, a harangodi Praediumig.“ Adatott szőlőföld mindenkinek; de 3—4 vékásnál több senkinek sem, nehogy szőlőművelésre adván magát, más munkát elhanyagoljon. A szőlő- és gyümölcsfa tenyésztése az erkölcsökre több oldalról hatott szeliditőleg, nemesitőleg; jelesül az eféle foglalkozás már határozottan kedvezőleg hat az emberi kedélyre, lelkületre. A bor termesztése, kivált miután később *hét* szőlőskertet alakitott a lakosság, elvon, elszoktat a mérgező hatású pálinkaivástól; sőt itt Kállón azt is eredményezte, hogy a ref. egyház tagjai közt figyelembe sem vehető csekély szám az, a mely a korcsmát vagy vendéglőt habár hébe-hóba is meglátogatná. És ez dicséretére van mondva ref. egyházunk tagjainak s méltán lehet e nép mértékletes, józan erkölcseivel dicsekedni is; mert ha itt valaki télen át „jó napot“ akar csinálni maga, családja vagy jó barátainak, miután saját szőlőjében termett bora van: meghivják vagy hivatlanúl is meglátogatják egymást a jó emberek s otthon, saját terméső karcos boraik mellett, családiasan, kellemes beszélgetések közt töltik el a napot vagy az estét; de korcsmába menni: azt itt valamirevaló ember ugyan-ugyan ritkán teszi, ha akad nagy ritkán olyan, a ki magáról ennyire megfeledkezik. Nyárban: akkor nincs rá idő. Március elsőtől Szentandrás napjáig van dolog „szántóföldön, réten, kerten, szőlőben; és ott munkálódnak mind estvéiglen,“ a zsoltáros könyv szerint.

A vallás-erkölcsi élet jelzése végett hivatkoznunk kell még arra, hogy — mint már az egyház történetének vázolásánál is felhoztuk — tetemesen adakoztak a kállói ref. egyháztagok a debreceni főiskola segélyezésére; évenként adtak 17—18—20 köböl életet; 1773-ban p. 17 köböl élet, egy véka kása, egy véka lencse és paszulyt; 1778-ban $24^1/_2$ köböl élet; sőt 1783-ban 31 köböl gabona, 2 véka lencse és félvéka kását adtak és ez igy ment 1844-ig. Az 1802-ik év október 10-én, a debreceni égett ekklézsia részére külön gyűjtést rendeztek.

A XIX-ik század kezdetén a vallásosság valódi áldozatkészségben s az épitkezésekre tett adományok és kivetési terhek viselése által tényekben nyilatkozott, mint erről bővebben is megemlékeztünk az egy-

háztörténelmének részletes előadásánál (II. C.). A lelkészi, rektori, praeceptori fizetéseket rendezik; sőt a lelkész és a rektor tógában (földig érő, elől végig gombolt, fekete öltöny) járván: az öltözetet még a praeceptorok számára is meghatározzák, figyelemben tartván a közmondást: „a ruha: tisztesség.“ Ez öltözet vala: „rövid mente, setétkék posztóból, fekete persaprémmel, gombkötő szőrmunkával; fekete sinóros nadrág; hasonló posztó lajbli; fekete obszeces csizma; kevéssé magastetejü kerek kalap.“

A papmarasztásról örökre lemondanak ifj. Fazekas György lelkész kedvéért 1801-ben.

Az iskolákra igen nagy súlyt fektetnek s nagy gondot forditanak és áldoznak is.

A sok épitkezésnél az egyház apraja-nagyja szives áldozatkészséget tanusit. Bereczki Katalin, özv. Szondi Jánosné pedig minden javait, ingót és ingatlant az egyházra hagyja. Gál János, városi és egyházi jegyző és neje Ráskai Mária is nagy összeget hagynak.

A templomban a jó rend kedvéért székosztás eszközöltetik (1806. ápril 4.); a székek ára sorrend szerint megállapittatik s a családok ezt is szivesen megfizetik. (Bővebben II. C. alatt.). Ebből folyólag természetesen a székperek is előállanak, p. o. 1808. ápr. 19-én kettő is.

A reformáció háromszázados ünnepélye (1817. dec. 2.) vallásos kegyelettel s nagy ünnepélyességek közt megtartatik. A rektor számára eddig adott coquia (házanként való főzés) 1821. ápril eltöröltetvén, e helyett az egyház fizet neki 150 frtot.

Az új énekes-könyv behozatala miatt a hivek eleinte zavarognak; sőt a rektorra panaszkodnak is, hogy „értetlenül énekel;“ de később maga a nép sürgeté az új ének használatba vételét, mivel — mondák — immáron még a falukon is az új szerint énekelnek.

A reform. templom tornyában levő óra fentartási költségeinek fedezése miatt, a római kath. lelkész izgatása következtében, a felekezetek közt némi feszült viszony fejlődik ki, s nem akarnak a római katholikusok a fentartási költségekhez járulni; azonban a vármegye gyűlése a hozzájárulást kötelezőnek mondván ki: e baj elenyészik (1822. febr.).

Többször volt már szó róla, hogy az egyháztagok vallás-erkölcsi fegyelmezését 1844-ig az egyháztanács eszközölte, még a XIX-ik században is. De e század folyamán a büntetés már többnyire az ekklézsia-követésre szoritkozott. Az is igaz, hogy a vétkek száma is kevesbedni látszott; mivel majd minden évben, leginkább a paráznaság bűnéből absolváltatnak a vétkes egyháztagok. Merül azonban fel eset

keményebb büntetésre is. Nevezetesen: „S. Zsuzsánna, V . . . a Istvánné panaszolván, miszerint férje Debreczeni J . . . . néval buja s erkölcstelen életet él: utóbbi asszonynak szigorúan meghagyatik, hogy ha efajta bűne még egyszer reávilágosodik, mint korbács alá való, keményen meg fog korbácsoltatni“ (1822. május 5.).

A templomban való helytelen és illetlen magaviselet, igen szigorú büntetésnek vala e század elején alávetve. 1824. márc. 8-án Somogyi Péter csizmadia legény panaszolván, miszerint némely süheder kállói legények, veres haja miatt, a templomban léttökkör elvonják az istenes foglalatosságtól, buzgólkodástól sat.; az ifjak közűl a nemes személyek a Tttes Nmes vármegye fogházába, huszonnégy órákig kuruc vason leendő szenvedések és büntetések elvétele végett bekisértetni rendeltetnek; kiket az egyházfiak azonnal be is kisértek. A contribuensek (adózók) pedig a templomkeritésben, egyenként 24 pálcaütésekkel büntettettek“ (Egyh. jegyzőkönyv. 1824.).

A következő évben (1825.) a presbyterek és ifjú mesterek közt székper fejlődik ki, mivel kölcsönösen egymás helyét foglalták el: mindenik fél saját kijelelt helyére utasittatik.

Ezen időtájról már eddig is fel kellett vala emlitenünk, hogy a vallás-erkölcsiség ébresztése s az erkölcsök javitása céljából a megyei fegyházban, az úgynevezett „Kállói várban“ a rabok számára imaház rendezteték be; melyet nagy ünnepélyességek közt avatott fel Szoboszlai Pap István, debreceni lelkész és később nagyhírü püspök.

Ugyancsak e század első feléről (1810—1849.) fel kell még emlitenünk a Kállóban lezajlott, sokszor véres kimenetelü korteskedéseket, tisztujitásokat (restauratio), melyek az erkölcsökre itt annyival károsabb hatással valának, mivel a kállói ref. egyháztagok nagyobb része az úgynevezett „nemesi,“ tehát választói joggal biró osztályhoz tartozott. És itt helyben lévén, ki voltak téve minden oldalról a csábitás és megvesztegetéseknek, mi az erkölcsöt ingadozóvá, egyeseknél megbizhatatlanná is tette. A véres restauratiók közűl az 1836-iki, melynél kállóiak s vidékiek közűl számosan haltak el, még ma is élénken él az akkor szereplők vagy szemtanuk emlékezetében.

Emlitettük bővebben is az egyház történelmének vázolásánál, hogy a nagy-kállói ev. ref. egyház úgynevezett *középiskolájára* (gimnázium) e század első felében igen nagy gondot forditott s ez által nemcsak az értelmesedést, az ismeretek szerzését, a felvilágosodást mozditotta elő, hanem az erkölcsök nemesitésére és a vallásosság, az egyháziasság fokozására is jelentékenyen közremunkált. De másrészről a súlyt még ekkor sem annyira a szív nemes voltára s a lélek tisztaságára, tehát

a belső emberre, mint inkább a külsőre, nem a lényegre, hanem a járulékosra, a látszatra fektették. Például 1830. dec. 15. a rektort a miatt panaszolják be többen a praesbyterium előtt, hogy „a templomba, sőt a kathedrába is nem a rendes tógájába, hanem téli bekecsbe, és téli veres bagaria-csizmába jár s az istentiszteletet gyakran elmulasztja.“

A vallás-erkölcsi életre a harmincas években (1833—1836.) sötét árnyat vet az egyház tagjainak a lelkész ellen való torzsalkodása; nem is a lelkész-esperes személye, hanem családjának egy tagja miatt. És ez annyira ment, hogy azt a lelkészt, kinek kedvéért a papmarasztásról lemondtak: ime most a gyülekezetből minden áron ki akarják túrni. Szomorú tanulság rejlik e tényben azok számára, kik a hozsánnákat túlbecsülik és a tömjénfüsttől elszédülve, a feszitsdmegről teljesen megfeledkeznek. Na, de a vége e viszálynak a lelkész megmaradása s holtig való nyugalma lett.

A negyvenes években az új fiiskola épitése, templom, toronyjavitás, az új lelkész hozatalakor kifejtett előkészületek s tömeges reparatiók; valamint az egyházi tanácsterem felszerelése s az iskolák rendezése érdekében kifejtett intézkedések, mind az egyháziasság és a vallás-erkölcsi élet felpezsdüléséről tesznek bizonyságot. Hogy a gondnoki számadásokat mind 1844-ben, mind 1860-ban az egyházmegye által kinevezett küldöttségeknek kellett rendbehozni: ennek okát nem az egyháztagokban, sőt ellenkezőleg a gondnokok és méginkább az egyház ügyeit intézni hivatali állásuknál fogva kötelezett, de e kötelességteljesitésről megfeledkezett azon időbeli lelkészekben kell keresni; valamint az egyház és iskola hanyatlásának okát is az ötvenes években.

Az 1860—1881-ig terjedő időről, újraébredés korszaka címen, annak a helyén, az egyháztörténelme cím alatt (II. sz. E.), részletesen emlékeztünk. Ha itt megemlitjük ezen időszakról a tényeket: az új egyházi adókulcs (birtokarány szerinti fizetés) behozatalát s elfogadását, a templomépités ügyében kifejtett mozgalmat és áldozatkészséget, azután a magtár alapitását; továbbá a közmunkának pénzzel való törlesztését; majd a templom és toronynak kivül-belül való rendbehozása, új székekkel való beépitése s a templomkert felkeritését, melyek mind tetemes költséget igényeltek épenúgy, mint a torony igazitása; ha tekintetbe veszszük, hogy a magtár-egylet 1600 frtnál többet adott a belhivatalnokok 10—12 év óta felgyűlt hátrány-követeléseinek törlesztésére, s ennek viszonzásául az egyháztagok kétszáz köböl gabona ajánlattal szaporitják (1878.) a magtári alapot; ha figyelmet forditunk különösen 1877—1881. közt a templom, papi, tanitói lakások körül kifejtett s tetemes költséget igénylő átalakitásokra, a fiuiskola átalakitása és új

tetőzettel való ellátása, nemkülönben a leányiskolának új padozat és székekkel való berendezésére sat. sat. (lásd bővebben II. sz. E. alatt): azt kell mondanunk, hogy a nagy-kállói ev. ref. egyházban a vallás-erkölcsi érzék és élet élénk és munkás, és üdvös, nemes, a közmívelődés előmozditására irányzott tettekben nyilatkozik; azaz, a hivők a nagy-kállói ev. ref. egyházban „Cselekedetben mutatják hitöket.“ A vallás-erkölcsi élet és érzék élénkségére mutat a templom szorgalmas látogatása, főleg a nagy ünnepeken s téli vasárnapokon; még inkább azon körülmény, miszerint ily népességü gyülekezetből, a társadalom nyugalmát veszélyeztető bűntény miatt, csakis három ref. vallásu egyháztag van fegyházban; bár az volna a legszebb, hogy ha egy se volna. Ha pedig az egyháziasság, vallásosságra és józan erkölcsi életre nézve a legjobb jel gyanánt tekinthető, hogy az egyháztagok maguk sarkalják az egyházi előljáróságot az előrevaló haladásra, sürgetvén mai napság az orgonának a templomban mielőbb való beállittatását és a toronynak rendbehozását. És ezekre nap-nap után hordják s teszik az ajánlatokat. Általában elmondható a nagy-kállói ev. ref. egyház tagjairól, hogy e nép ősei erkölcséhez hű maradt; egyszerű, egyenes, szókimondó, talán néha nyers is; de munkás, takarékos, eléggé jómódu, és — nem adós; továbbá ha a célszerű ujitások szükségessége felől vezetői meggyőzni a szót nem restellik: a korral is haladni kész és minden izében igaz magyar. Ez élénk vallás-erkölcsi érzést s a hazafiui erkölcsöket gyarapitsa Isten e gyülekezetnek kebelében időről-időre, „mig a világ és napja tart!“

IV.

Iskolaügy.

A) Fiúiskolák, 1850-ig gimnázium.

Az iskolaügyről azért tartám szükségesnek külön rovat alatt tüntetni fel az iskoláztatásra vonatkozó, bár gyér adatokat, hogy kimutathassam, hogy mit tett a protestáns egyház általában, jelesül a nagy-kállói ev. ref. egyház, az iskolázás, a magyar nemzeti közmivelődésért akkor, midőn más felekezetek ez irányban alig gondoltak e nemű teendőikre.

Az összefüggés kedvéért azonban jó lesz egy rövid visszapillantást vetni a reformációt előzött időkre, a kezeink közt levő források alapján. A magyar — úgymond Dr. Kiss Áron — harcias nép levén, a honfoglalás idején, e foglalkozáshoz képest képezte magát a vívás, íjjazás és fegyverforgatásban, ezt is inkább télen, „tavaszszal aztán valamelyik

szomszéd nép érezte meg: mennyit ért őseinknél a téli iskolázás.“ Hanem azért tudtak olvasni és irni is valamit, a maguk módja szerint. Tanitóik az ősvallás papjai: a táltosok — tudósok — voltak. Az első iskolákat fárai (parochialis) vagy *falusi iskoláknak* hitták. Szent István rendelete szerint minden 10 falunak egy templomot és egy iskolát kellett tartani. A falusi iskolákon kivül voltak az úgynevezett *városi iskolák*, melyek természetöknél fogva kevésbé voltak kitéve az egyháziak gyámkodásának és több ismeretet közöltek, mint a falusiak; világi mesterek tanitottak bennök; de ezek is kevés ismeretközlésre szoritkoztak [1]).

Az iskolázás tekintetében forduló pontot jelez a reformáció. A reformációnak ugyanis főelve: „hogy a szentirást mindenki anyanyelvén olvashassa“ (Luther). Ugyanezen elvet vallották a magyar reformátorok is. „A mi idvezitőnk — mondja Dévay ábécéjének előszava — a szentirásra igazitja mindenütt a tévelygőket. Erre pedig, hogy a község is olvashassa a szentirást, nagy segitséget tesznek a mi nyelvünkre forditott könyvek. De az irásra a betüknek esmérete és az olvasásnak tudása útunk. Meg kell azt nekünk tanulnunk, hogy olvashassuk mindnyájan a szentirást.“ (Dr. Kiss Á. id. mű 83. l.). De nemcsak ábécét, hanem Erdősi János, egy másik magyar reformátor, magyar nyelvtant is irt, előszavában igy indokolván műve megjelenését: „ezen nyelvtan irásában főcél, hogy a nemsokára kibocsátandó *újszövetségi szentiráshoz* előcsarnok legyen.“ (Ugyanott.) A reformátorok általában nemcsak az új egyházak, hanem az azok mellett azonnal felállitott *iskolák* szervezésével is nagy érdemeket szereztek. S igy a reformáció behozatala csakugyan nagy befolyással volt Magyarországon az oktatásügy fejlődésére. A hatás különösen nyilvánult Erdélyben s Magyarország keleti részein, a kapcsolt részekben (hova 1711-ig Kálló többnyire tartozott), hol a protestantismus túlnyomóságát megtartván, a nemzeti elem e téren a protestantismussal összeforrt. A Tisza mentén különösen jól állott abban az időben az iskolázás. Debrecen vidékén pedig a XVII-ik század elején, még a legcsekélyebb faluban is a lelkész mellett határozott fizetéssel ellátott tanitó volt (Dr. Révész Imre. Dr. Kiss Áron, idézett mű).

Kezdetben ugyan maguk a papok valának tanitók is; azonban az első prot. zsinatok már elválasztják a papi hivataltól a tanitóit és a tanitókat utasitják, hogy „minden más foglalkozást mellőzve, hivataluknak éljenek.“

A fentmaradt csekély számú adatokból az tűnik ki — mond Dr. Kiss Á. — hogy az iskola kisebb vagy nagyobb volta, a reformáció első századában, a tanitó készültségétől függött annyira, hogy

[1]) Nevelés- és oktatástört. Kézikönyv: Dr. Kiss Á. Budapest. 1878. 38—46. l.

ha a tanitó tudott görögül vagy zsidóúl, e nyelvek falusi iskolában is tanittattak, a latin nyelv tanitása pedig az elemi iskolában közönséges volt. Rendes tantárgyak: vallás, egyházi énekek, olvasás, irás, számolás. A leányok sokkal csekélyebb mérvű oktatásban részesültek, mint a fiuk; irni pedig csakis a jobb módu leányok tanultak. A vallás levén eleje és veleje mindennek: a Dévay, Gálszécsi, Székely sat. kátéik egyúttal ábécék is voltak. Rendes kézikönyvek a Helvét Hitvallás és a Heidelbergi Káté. Önálló ábécék csak a XVII-ik század végéről maradtak fenn; p. debreceni, lőcsei. A tanitás módszere az volt, hogy a tanitók a kezdőket a jártasabbakkal tanittatták. Ezek diktálták a kátét, imádságot, zsoltárt, sőt kétszerkettőt is, a kezdők aztán utánmondásból tanulták meg, a hogy tanulták, értelem nélkül. Az irás nehéz mesterség volt s a gyermekek nagyobb része kikerült az iskolából a nélkül, hogy irni tudott volna (Dr. Kiss Á.).

A prot. közép- és felső iskolák sorát az egyházmegyei iskolák nyitják meg, melyekre az egész egyházmegye előljárósága ügyelt fel. Ezeket, valamint a nagyobb városi iskolákat *gimnáziumoknak* (városi vagy latin iskolák, pártibulisták) nevezték. A hová aztán — mindig Dr. Kisst idézzük — a jobbára idegenekből álló királyi kormány el nem hatott, mint p. o. a török hódoltságban s az erdélyi fejedelem birtokaiban: ott a prot. felsőbb és középiskolák megszaporodtak (Várad, Szathmár, Gyula, Kálló sat.).

E történelmi vázlat nélkül a kállói iskola állapota alig volna érthető. De ezek után, figyelembe véve Kálló jelzett földrajzi fekvését s politikai helyzetét, szabadalmait, tekintélyes iparos osztályát, s azt, hogy e város is egyike vala a legrégibb ref. egyházaknak; figyelembe véve azt, hogy a ref. egyháznak a XVII-ik század elején oly nagyhirű és tudományú papjai valának, mint Milotai Nyilas István, Margitai Péter (később mind a kettő püspök) sat., kik közül amaz előbbi utóbb mint szathmári pap, a reformáció első századaiban oly nagyhirű szathmári főiskolát szervezte: bátran felállithatjuk a tételt, hogy a kállói ev. ref. egyház mindjárt a reformáció első századában, de a másodikban (XVII.) már határozottan tekintélyes (városi, latin, gimnázium, partikula) iskolával birt.

Hogy Kállóban valami tanulatlan és iskolázatlan (tarisznyás mesterek) tanitók kezében nem vala az iskola vezetése a XVII-ik században: azt igazolja a következő egyházmegyei végzés is: „Mivel az Isten dicsőssége nem kevesigh ingadoz az eő Népe között az sokáigh és sokszor mesterkedő Ifjakk mesterkedése miatt; kik az szent Tudomány mellett az Scholaj szenvedéstűl irtózván, Istentül az eő Nyája leghe-

lésére illendő és elégséghes Talentumot nem kérvén s vévén, nyomozzák tulajdon csak az maghok hasznát; mely mételyes Ghonosznak eltávoztatására és háritására illien Cautiokat parancsol az szent Partialis szorgalmatossan observváltatni (T. kirekesztetnek némely bizonyos Helyek, az mint neveztetik) *Tarisznyás mesterek* meghfogadásától, úgymint nevezett szerént: Kálló, Bátor, Mada, Vaja, Pálca, Mándok, Kis-Várda, Jánosi, Eőr, Szamosszegh, Vitka, Oltsva, Szalka, Ibrány, Halász, Dombrád, Nyiregyháza, Bogáth, Fejértó, Gáva, Bezdéd. Az ghondviselésben gienghélkedő gyülekezetekk meghengedtetik az széllel járóknak is meghfogadása, bizonyos observatiók alatt: 1. Meghházasodván és elégséges Talentuma az szent szolgálatra nem lévén, kiküldessék azon esztendőben; 2. Másunnan a Feleséghesek be ne hozattassanak, tudva, hogy Scholába való menéseket ezek elmulatták; 3. Az nőtelenek intetnek jövedelmekkel Temperante való élésre, kiket deprehendálván illetlen helyre való költségekben esztendő multán kiküldettessenek. Bizonysághot tévén magha ez ilyen illetlen és helytelen költséghével, hogy nem az jövendőben Schólábóli Tanuságra akarja maghát promóveálni; 4. Termino adtentante, Terminati bizonyos Schólába szólló Testimonium adassék. Az atyafiak békességhére pedig az . . . Senior Tempore visitationis tartozzék az községhnek mindezeket inculcalni.“ (Egyházm. levéltár. I. köt. 101. l. Partialis synodus, Bogát, 1659. juni 12.).

Azt, hogy a XVII-ik században Kállón már városi iskola, vagy gimnázium volt, mutatja ez a jegyzet is az egyházmegyei levéltárban: „Az kállai Scholamester és két fogoly diákok dolga végett Laskodra való consultatióra lett currensnek fogadott ember által való küldésére az Condemn. eccl. 28. dén,“ (Egyházmegyei levéltár, számadások közt, 1678. év).

A fiúiskola keletkezésére nézve ezen feljegyzést találjuk: „A férjfiui oskola fundáltatott azon egy időben az Ekklézsiával. De az előbbi épületek a régiség miatt megavulván: az oskolamester háza újabban épült 1749-ik esztendőben. A Deák ifjak két házok és a két ellenökbe lévő Classisok egy fedél alatt 1720, kik oskolai törvények által igazgattattak.“

Az egyház és iskola kormányzására vonatkozó törvényt közöltük a II. fejezet alatt. Itt csak a tanuló deákok esküformáját veszszük be, mely ekként hangzik: „Én N. N. minekutánna a Nagy-Kállai Helvetica Confession levő oskolának Deáki közé bevétettem Tiszteletes Praedikator, a Humanissimus Rektor és az eklésia tanáts engedelméből, esküszöm az élő Istenre, a ki Atya, fiu, szentlélek, teljes szentháromság, egy örökkévaló Isten, hogy az itt való Deákságnak tisztit hűséggel és

jó lelkiismérettel véghezviszem. Az időt nem heveréssel, nem játékkal töltöm, hanem *szorgalmatosan tanulok*. A gyermekeket, kik kezem alá adattatnak, *szorgalmatosan tanitom*, a gyermekek lecképét ott nem hagyogatom a magam dolgáért. A fenyitékben az illendő módot megtartom. A mely héten *remanens* lészek, azon a héten mind a két templom alatt, a classisban lészek a gyermekek között. Az oskolába a legényeket nem szoktatom, azokkal, midőn tanulnom kellene, az időt nem töltöm. Ezen oskolában semmi zenebonát nem inditok, másokat is arra nem ösztönözök, vagy másokkal az effélékben meg nem edgyezek; sőt inkább ha másokban ezeket megtapasztalom is a H. Rektornak bemondom. A kiknek engedelmekből Deáknak bevétettem azokat tisztelem, becsülöm, mind szemökben, mind hátok megett, azoknak szavokat fogadom, azoknak nyakasan és illetlenül nem felelgetek; azoknak engedelme nélkül a Deákságot félbe nem hagyom időm eltöltése előtt, mig a collegiumra el nem készülhetek. Ha pedig erkölcstelenség miá félbe találnám hagyni, semmi promotiót nem vészek, semmi commendatiót nem nyerek. A H. Rektor engedelme nélkül magam dolgára az oskolából ki nem mégyek. A mely oskolai törvények alá subscribálok, azokat teljes tehetségem szerint megtartom. Mindezekre magamat ajánlom és igérem. Isten engemet úgy segéljen. Ámen."

Ezen eskü-minta egész történetet foglal magában. Kiolvasható belőle az, a mi különben tény, hogy a rektor, mint iskolaigazgató vezetése alatt, a deákok tanitották az elemi tárgyakra a kezdő iskolásokat; a deákokat pedig tanitotta a rektor mindaddig, mig Debrecenbe vagy Patakra, a felsőbb tudományok hallgatására el nem készültek; ekkor mentek a főiskolákba — subscribálni. Igy tanitották az alsóbb osztálybeli tanulókat a főiskolában is a végzett diákok 1850-ig.

A városi jegyzőkönyv (1726.) is a kállói ref. iskola gimnáziumi jellege mellett bizonyit a XVIII-ik század legelejéről, midőn ekként intézkedik ez ügyben: „minekutána régtől fogva való reformáta oskolánk tapasztalhatóképen Istenünk kegyelmességéből még városunk dicsőségére s ékeségére köztünk virágzó állapottal folyt, hogy ennekutána is olyan vagy még annál is jobb renddel folylyon és mind oskolamester, mind *Togatus Deák ifjak* és tanuló gyermekek az jó erkölcsökben és tudományban épülést vegyenek, az oskolának vigyázására mindnyájan nemes tanáts közül való becsületes emberek, de in specie Nztes Vitézlő Medgyesi Mihály, Babócsi István, Csontos György, Szappanos Mihály, Szakolyai István és notarius Kállai Szabó István uraimék kirendeltetnek sat."

A Deákokról ilyen feljegyzést olvasunk: a *togatus deák ifjak* számszerint eleitől fogva, hol hatan. néhánykor öten, többnyire négyen, olykor hárman vagy ketten tartattak. *Szolgálatjok:* 1. Az istenitiszteletre mindennapi harangozások; 2. Ismét az oskolamesternek az apróbb gyermekek tanitásokba való segitségek. *Jutalmok:* 1. Tanittatások; 2. Mindennapi tápláltatások; 3. Minden úrvacsorájakori kihirdettetés; 4. Innepi és búza kántálás; 5. A harangozásért halott temetéskor praedikatióstól valahányszor meghúzzák, annyiszor 60 dénár, énekszóstól a harangok rendi szerint.

A deákok számára irt eskü-formát az 1767. ápril 5-ki egyházi jegyzőkönyv azzal indokolja, hogy: „a deákok addig lakjanak itt, mig a collegiumra el nem készülnek, mert történt, hogy mihelyt felcifrázták magukat, azonnal ki házasságról, ki patvariáról gondoskodott.“ A következő évben (1769. ápril 20.) egy Szondi Sámuel nevü *deák* megrovatik a miatt, hogy a városon, toronyban, útcán fel s alá, *rövid ruhában járkált*, holott ezt a törvény tilalmazza. Az egyenruhára nézve még a XIX-ik század elején is hozott az egyháztanács határozatot, a mint ezt a II. sz. alatt (1801. év) előadtuk.

Minő fegyelem alatt valának a kállói deákok, arra nézve tájékozást nyujt a következő jegyzőkönyvi határozat: „Az oskolánkbéli Deákok tegnap estve (1767. márc. 5.), mihelyt az oskola rektora vacsorára kihivattatott, erre vetemedtek, hogy két városi legényekkel, úgymint Lakatos Deák Györgygyel és Fazekas Szűcs Istvánnal, világi nótát danolgattak, birkoztak, Fazekas I. pedig táncolt is a deákok szobájában; nagyitotta ezt az excessust az időnek mivolta, mivel poenitentialis hét vala akkor. Mind a Deákok, mind a legények, megpirongattattak és megintettek. Érdemlettek volna ugyan a Deákok nagyobb büntetést, de előtte tartván a szent ekklézsia, hogyha a szoros igazság szerint bánik vélek, tehát Deákokat sem talál, mivel nem régiben kellett két Deákokat innen sok excessusokért kicsapni; most megengedett nekik.“

Minő szellemi irányu lehetett a nagy-kállói ref. fiúiskola (gimnázium) s minő tantárgyak tanittathattak benne, következtetni engedi ezt: „*az oskola közönséges könyveinek sorozata.*“ E könyvek: Újtestamentom (görög-latin); Compendium theologiae; zsidó kézikönyv; magyar zsoltárok; görög nyelvtan; héber zsoltárok; geographiai térkép; szónoklattan; Curcius: de Rebus Alexandri Magn.; logica (Martonfalvi Gy.); logica (Buzinkai Mihály); Virgilius; irott paedicatiók; magyar Biblia Sz. N. P. I. és T. F. editiójok sat.

Az iskola „*külső jószágai*“ szinte az 1754. évi feljegyzés szerint: 1. Közönséges jeladásra nagyobb csengetyü; 2. másik kisebb az oskolamester házában való; 3. egy fából készült óra, réz csengetyűvel együtt; 4. egy terehhordó targonca; 5. egy zöld festékű nyoszolya. Ezek közül a csengetyü megvan ugyan még ma is: de használatlan állapotban hever.

Különben Dr. Kiss Áron azt jegyzi meg többször idézett művében, hogy „a magyar közoktatásügy Mária Teréziáig országosan szervezve nem volt, de a török háborúk és a vallásos türelmetlenség s az osztrák kormány közönye, sőt ellenállása miatt nem is lehetett. Az iskolákra azok ügyeltek fel, és a tanulmányi rendet azok szabták meg, a kik az iskolákat fenntartották.“. Mária Terézia megkisérlette a rendezést a „Ratio educationis“ című művel; de ez annyira nemzetellenes vala, hogy a protestánsok ennek félretételét kérelmezték egy az 1780-ik év elején, Domokos Lajos, Debrecen városi főbiró kezdeményezése következtében létrejött és a felséghez be is nyujtott folyamodványban [1]) s ki tudja, ha akkor és ismét II. József alatt is a protestánsok az eféle nemzetellenes törekvések ellen fel nem emelik szavukat: hol és mik volnánk ma?! . . .

De visszatérve a kállói egyház iskolájának jellemzéséhez: az iskolai régi jegyzőkönyvben maig is megtaláljuk azok neveit, kik 1740—1842-ig a fentebb már felhivott iskolai törvényeknek aláirtak. A csonka jegyzőkönyvben az első beirás ekként van: „Joannes Ujvárossi Subscripsit Legibus Scholae Rftae M. Callovianae. Anno 1740. 18. Máj.“ és igy tovább. De ezelőtt már sok név lehetett beírva, miről a jegyzőkönyv ekként nyilatkozik: „minthogy a Togatus Deákoknak régibb s tekintélyesebb névsorát a legszorgalmasabb kutatás után sem lehetett megtalálni, a nagy-kállói ref. iskola togatus ifjainak következő névsorát a leghivebben beirni kezdte, sajátkezüleg Szabó János, ki Kun-Szent-Miklósi eredetü s a nagy-kállói iskolának ez időszerint (1753.) rektora volt.“ Fel vannak aztán itt sorolva a *togatus deák ifjak* nevei időrendben úgy, a mint sajátkezüleg aláirták, megjelelve a születési és lakóhely is. Felemlitünk egynehány helynevet, a végből, hogy lássuk, minő területre volt jótékony hatással a nagy-kállói egyház gimnáziális jellemű iskolája. Hoztak tehát ide tanulás végett növendékeket: Sajó-Vámos, Halász, Piricse, Hodász, Gálos-petri, Eőr, Máté-Szalka, Szalacs, Jákó, Konyár, Kaba, Kis-Léta, Beregszász, Sonkád, Géberjén, Panyola, Hadház, Balkány, Madaras, Bercel, Karász, Jánosi, Petneháza, Levelek,

[1]) Adalékok a magyar prot. iskolás auton. tört. Debrecen. Révész Imre· 1870. év 32. l.

Oros, Tass, Apagy, Nyir-Adony, Liszka, Eperjes, Mihalydi, Vencsellő, Encsencs, Pálca, Bököny s több közeli és távoli községekből.

A XVIII-ik század második felében tehát még togatus deák ifjak is tanultak a kállói ref. iskolában. Az iskoláztatás és iskolaépületekre igen nagy gondja volt az ekklézsiának. A tanköteles gyermekek feljáratását az egyházfiak és külön iskolai választmány által eszközölte a consistorium, mint ezt az egyháztörténelme című rovatnál (II. sz.) láttuk (1766, 1801. április 3. junius 5.). A szegény gyermekek ingyen iskolázásáról is gondoskodtak már e század elején (1801.). Az osztály szerint való elnevezések: togatus, orator, rhetor, syntaxista, grammatista, declinista; tehát a XVIII-ik században hat osztály volt. A most folyó század elejéről igy ir hozzám Patkó András, nyugalm. ibrányi ref. lelkész, e század harmadik tizedében kállói rektor, a kállói fiuiskola állapotáról: „negyedmagammal gimnasialis tudományokat tanitottam s tanitványaim közül évenként mindig vittem be annyit-mennyit togatusnak (t. i. Debrecenbe). A magam iskolájából kerültek ki a segédtanitók is s évenként 30 idegen tanitványom is volt. Innen mentek subscribalni Debrecenbe Kálmánchey Antal mostani anarcsi lelkész, Liszkai István hajdani bogáti lelkész sat. Innen mentek falukra rektornak, névszerint: László András dögei nyugalm. tanitó, Bodnár István“ sat. sat. (Patkó Andr. levele. 1881. aug. 14. Nyiregyháza).

1837-ből feljegyezve találjuk, hogy ekkor négy gimnáziális osztály volt; „veterani rhetores“ címen öten voltak; a togatusok Debrecenbe öltöztek be.

Mindezekből nyilván van, hogy az egyház az iskolára, mint a közmivelődés lényeges tényezőjére mindig nagy gondot forditott és tetemes összegeket költött, oly időben, midőn ily irányú működésében senki sem támogatta és egyedül saját erejére volt hagyatva a közügyért való működésében. De megtette kötelességét. Eszközlője s egyetlen eszközlője vala azon időkben Szabolcsmegye területén a szellemi haladás, a felvilágosodás terjedésének!

A folyó század közepén, a negyvenes éveken át és az ötvenes évek elején, a jeles igazgatók alatt (Tóth Lajos, Szarka József) egészen hivatásának magaslatára jutott a nagy-kállói középiskola. Az elemi osztályokat vagy magyar alsó oskolákat vezették a praeceptorok; az I. gimn. osztályt a corrector; öt gimnáziális osztályt (II—VI.) vezette az igazgató oktató rektor. Az elemi iskolák nevezetei: quinta, sexta, septima; a középiskolai osztályoké: declinista, grammatista, syntaxista, rhetor, poeta, orator.

Arra nézve, hogy a XVIII-ik században micsoda tárgyak tanittattak, a fentirt oskolai könyvek jegyzékén kivül, egyéb tájékozó adatot nem találunk. De e jegyzékből az tünik ki, hogy theologia, héber zsoltárok, görög nyelv, szónoklattan, logica, Curcius, Virgilius sat. tanittattak. A folyó század közepéről, jelesül a harmincas évekből, már rendszeres iskolai napló maradt fenn, a melyből kiderül, hogy a felső osztályokban Cicero „de Oratore," Ovidius „Metamorphosis," görög nyelv, geographia, római régiségtan, szónoklattan, chria, heidelbergai katekhismus; az alsóbbakban: vallás és zsoltár, Phaedrus meséi, syntaxis, arithmetica, geoghraphia, Cornelius Nepos, Caligraphia, latin nyelv, magyar nyelv, irás és olvasás voltak a rendes tantárgyak. Ugyanezen tárgyakat találjuk a negyvenes években is a naplókban felirva, mégpedig pontosan, hónapról-hónapra, hétről-hétre, napról-napra, sőt óráról-órára, hiven: mikor, mit és mennyit tanitottak, oly szép rendben, hogy ma sem lehetne jobban. Itt az előbbi tárgyakhoz sorakozik: Horatius és a német nyelv. A naplót hónaponként az egyházkerületi felsőbb rendelet értelmében „a helybeli lelkész, hivatalánál fogva az oskolának helybéli igazgatója (Localis Direktor) aláirja."

Az iskolai napló oly hiven van vezetve a negyvenes évek végén, Tóth Lajos rektor idejében, hogy az 1847—48—49-es éveknek, Kállóra vonatkozó adatait, ebből legtisztábban kivehetjük. Nem tartozik ugyan épen e rovat keretébe; sőt határozottan a város történetére vonatkoznék ez adatok feljegyzése; de hát ki tudja a jövőt?! Ki tudja, lesz-e időm és alkalmam valaha e történelmi fontosságu feljegyzéseket nyilvánosságra hozni?! Épen azért ide igtatom azokat, úgy, a mint a naplóban bevezetve vannak, ekként:

„1847. nov. 15—16. A tisztujitásra rohanó szekerek miatt egy gyermek sem jelenhetett meg az iskolában."

„1848. szept. 10. A honvédek zászlója felszenteltetett."

„1849. máj. 6. A függetlenség kimondása ünnepeltetett."

„1849. máj. 24. d. e. Budavára visszavételének örömére ünnepély rendeztetett; d. u. minden osztály nemzetőri gyakorlatokat tartott."

„1849. máj. 25. Pünkösti szünidő; mely alatt naponta minden osztály feljárt s nemzetőri gyakorlatokra oktattatott."

„1849. máj. 31. Országos ünnep, melyen istent kértük, hogy a muszkaerőt tőlünk forditsa el."

„1849. juni 3. Országos ünnepély, a muszkától reánk jöhető veszély elháritása tekintetéből."

„1849. jun. 6. Kormány által parancsolt általános polgári nagy bőjt rendeltetett."

„1849. jun. 7. Országos ünnepély a muszkaerő elháritása tekintetéből.“

„1849. jun. 9. Nemzetőri gyakorlatok az egész iskolában.“

„1849. jun. 10. Kormány által rendelt ünnep, a muszkaerő elháritásáért való könyörgések. Az egész junius havában a nemzetőri gyakorlatokban folyvást képeztettek a növendékek.

„1849. jun. 26. Népfelkelés, a közellevő muszkaerő ellen, délelőtt is, délután is. Minden osztály egy közülök maguk által választott tiszt vezérlete alatt nemzetőri gyakorlatokkal foglalatoskodott.“

„1849. jun. 28. Népfelkeléssel való foglalkozás miatt az egész nap tanitás nem volt.“

„1849. jun. 29—30. A muszkák megyénkben és városunkban kalandoztak.“

1849. juli 1—12. „Muszka fegyveres erő volt „városunkban és megyénkben s a tanitás megszünt.“ „Ez alkalommal én — irja Tóth Lajos — a püspöki táborban, Biharmegyében fegyvert fogtam. A muszkabetörés által okozott zavarok miatt a rendes tanitás megszünt.“

„1849. aug. 2. A magyar tábor vonulván át városunkon, a rendes tanitás megszünt.“

„1849. aug. 31. A muszka tábor folytonosan vonulása miatt a tanitás megszünt.“

„1849. szept. 1—9. A muszka tábor folytonos vonulása miatt a tanitás megszünt. Folytonos temetés.“

„1849. nov. 1. Az egész iskola imaházba ment, istenhez folhászkodni, hogy megengedte a tudományokban való tovább haladást.“

Volt már emlitve, hogy 1845-ben Tóth József adományozása s buzgólkodása következtében iskolai könyvtár alapittatott; a könyvekről leltár készittetett; a könyvek darab-száma az 50-et meghaladta; az egyház pedig könyvszekrényt készittetett. Ugyancsak a könyvtár gyarapitására többen adományokat, ajánlatokat tettek; névszerint Kállay Ödön (római kath.) 12 frtot; Fintor József 4 frtot sat.

Midőn a forradalmi időszak lezajlott, a kállói *középiskolában* ismét kezdetét vette a tanitás az előbbi rendszer szerint. Szarka József, egy szakképzett s buzgó rektor vala ekkor az iskola élén. Tanitotta mindazon tárgyakat, melyeket akármelyik más nagynevű középiskolában előadtak. Nevezetesen: a VI. osztály főbb tantárgyai voltak: Heidelbergai Káté; Történelem; Izléstan (szépészet); a latin stylusról (metaphora, metonimia, synekdoche, ironia); görög grammatika (Tatai) s forditások görögből latinra; német nyelvtan (Márton); földrajz; számtan (törtek, kereskedelmi és aranyszabály); Cicero: „de oratore;“ magyar,

latin, görög, német, szépirás; chria készitès s szavalástan. Az V. osztály némely tantárgyakat a VI-ik osztálylyal; azonkivül: P. Ovidius Naso életrajza s forditások; római és görög hitregetan; költészettan, jelesül: értekezés az elégiáról s más versnemekről; földrajz, számtan, versírás, görög, német sat. IV. oszt. Káté; történelem; C. Julius Caesar életrajza s „de bello gallico“ forditva, nehány fejezet könyv nélkül; egyszerű és összetett mondatok, körmondatok; magyar, latin, német szépirás sat. III. oszt.: Káté; egyháztörténet; Cornelius Nepos; német és latin nyelvtan; ásványtan; számtan; szavalás, szépirás sat. II. oszt.: Heidelbergai Káté; egyháztörténet; történelem; Cornelius Nepos életrajza s Miltiadesnek 8 fejezete forditva, egy fejezet könyv nélkül; német nyelv elemei, számtan, földrajz sat. Az I. osztály (a corrector vezetése alatt), a latin nyelv elemei, magyar nyelvtan, irás, olvasás, számtan sat.

Ime, ily irányban indult meg a tanitás a nagy-kállói középiskolában az 1850-ik évben. Ezen tantárgyakhoz jött a következő évben: a felsőbb osztályoknál: mértan, Virgilius, Horatius, Homér „Iliás“-a, Sallustius, természettan sat.; az alsóbb osztályokban: Phoedrus, csillagászat, ásványtan, állattan, mértanból alaktan, természetrajz sat.

Azonban már megelőzőleg 1849. okt. 9-én kiadatott az „Organisations Entwurf,“ mely a magyarországi iskolaügy rendezését s átalakitását vette célba. Az iskolák *nyilvánosokra* és *magán* iskolákra különittettek. Megállapittatott, hogy a gimnáziumok 8 osztályuak legyenek és hogy az ily intézetben 12 rendes tanárnak kell működnie. Az 1850-ik évben pedig — mondja Révész Imre — elkezdtek jönni a magas rendeletek, melyek a legnagyobb részletességgel megszabják, hogy a prot. gimnáziumokat miképen kell átalakitani, ha azt akarjuk, hogy azok nyilvánosaknak tekintessenek s bizonyitványaik érvényesek legyenek. Voltak ugyan e rendeletekben némi szabadelvű s humánus intézmények is, mondá szintén Révész Imre; de valódi céljuk a szabadelvű és irányú prot. egyház és iskolák megsemmisitése vala, hogy azok, a Haynau rendelete szerint (1850. febr. 10.), „a népet felkelésre ne csábithassák.“ Ez indokolás alapos voltát igazolja az 1859-iki „patens“ is. „Ime — irja a nevezett tudós — jó előre jelezve volt a jelzett rendeletekben legfőbb iránya azon vésznek, mely főiskoláinkat s gimnáziumainkat több mint egy évtizeden keresztül folytonos zaklatás alatt tartotta és némely részét . . . el is pusztitotta [1]).

[1]) Adalékok a magyar prot. iskol. autonom. tört. Debrecen. Révész Imre. 1870. 64—65. l.

Ezen rendeletek értelmében a prot. fő- és középiskolákat fentartó hatóságok (egyházkerületek, egyházak) összeszedték anyagi erejöket és rendezték iskoláik ügyét. Tanári székek fentartásához alapot teremtettek s tanárokat állitottak be és ez haszna volt ama kemény és célzatos rendeleteknek. De a nagy-kállói ref. egyházban, mint már jeleztem is, hiányzott e nagyon fontos korszakban a vezér, ki egy kissé előretekintve a jövendőbe, számolt volna a körülményekkel és viszonyokkal s neki lelkesedve, tettre, áldozatok hozatalára buzditotta volna az egyház tagjait, mint ez más egyházakban és iskolafentartó hatóságoknál történt. Miután a nagy-kállói ev. ref. egyház aztán tanári székek szervezéséről nem gondoskodott és sem a lelkész, sem a gondnok, kikre azon időben bízva volt az egyház ügyeinek vezetése, az eféle kormányzási teendőkkel nem sokat, sőt egy hajszálnyit sem törődtek, a nagykállói középiskola nyilvánossági jellegét elvesztette; s az eddig oly szép hivatást betöltött hat osztályu gimnázium és jobb sorsra, pártolásra érdemes intézet, dicstelen halállal, ápoláshiány következtében, sorvadásban mult ki, megszünt létezni. Szarka József 1852. aug. havában eltávozván, utóda Kása József rektor, még az 1852—3. iskolai évben fentartotta a hat gimnáziális osztályt, a VI osztályban már csak 23 tanitványnyal; de ezentúl többé gimnáziális tanulókról s középtanodáról, mint olyanról, szó sincs. A középiskolát azonban nehezen felejtette s szomorúan nélkülözte a nagy-kállói ev. ref. egyház és a város s vidék közönsége. A szükség érzete megvolt és tevékenységre sarkalta az embereket; de ismét hiányzott a vezér, a rendező kéz, a mely a fel-felbugygyanó lelkesedésnek irányt adott volna Ugyanis: több egyháztag inditványozása következtében, az egyháztanács (1855. juli 8.) az iskolai igazgatói állomás állandósitását kimondotta s elhatározta, hogy a nagykállói iskolának gimnáziumi jellegét fenntartja, hogy a tanulásra hajlamot érző növendékek, a tudományos pályán való haladhatáshoz, a kállói iskolában (olyan négyosztályu-féle algimnázium akart talán lenni) az alapot megvethessék. E határozat következtében az egyház kebelében három évvel ezelőtt igazgató-oktatóságot végzett Szarka József szigeti tanár állandó igazgatóúl meghivatott, „az eddigi fizetésre, vagy ha ezt módositani kivánná, akkor 24 köböl gabona, 3 öl fa, félhely (20 hold) föld használata és 572 frt.; mindent pénzre számitva: 1. 230 vfrt. készpénz; 2. 24 köböl gabona 10 vfrtjával 240 vfrt.; 3. félhelyföld haszonbére 125 vft.; 4. 3 ölfa, 15 frtjával 45 vfrt; 5. temetési költség 122 vfrt. 30 kr.; 6. gyermekbér 100 vfrt.; 7. Deák-alapitvány 50 vfrt.; együtt 932 vfrt. 30 kr.“ De Szarka J. a meghivást nem fogadta el s az ügy, vezér és tevékeny férfiú hiánya miatt, ismét s most már

örökre elaludt. Rektorúl hozatott aztán Török Gábor, a ki valamint hivatali utódai: Polgár, Barsi, Farkas, sőt még Lovas is (1868—1870.), az iskolában ugyan, de magán úton, valamelyik nyilvánossági jelleggel bíró középtanodában leteendő vizsga kötelezettsége mellett, tanitottak I—II. gimnáziális osztályt; de e miatt a kállói iskolát 1853 után többé középiskolának méltó joggal senkisem nevezheti.

Elveszitvén az iskola középiskolai minősitvényét, maradt az egyszerüen elemi iskolának: *felső-*, *közép-* és *alsó* fiiskola elnevezéssel és beosztással, egy rektor, egy korrektor és egy praeceptor vezetése és felügyelete alatt. Az ötvenes években a felsőbb rendeletek értelmében a német nyelv tanittatott még a felsőbb osztályokban.

Érintettük fentebb, miszerint úgy az egyháztagok, mint a Kálló vidékebeli községekben lakó s gyermekeiket neveltetni vágyó szülők mélyen érezték a kállói gimnázium megszünése következtében egy középiskola hiányát. Ez a szükség érzete hozta létre 1870-ben, N.-Kálló város tetemes (22,000 frt.) hozzájárulása által, a nagy-kállói, ma már VIII osztályuvá kiegészitett állami főreáltanodát, melyben az első érettségi vizsga, 1882. év juni 9-én, Szász Károly [1]), miniszt. osztálytanácsos és kormánybiztos s Petrovics Ferenc, kerületi főigazgató jelenlétökben, szerencsés sikerrel megtartatott.

Ugyancsak az 1870-ik évben, Gyöngyösy Sámuel lelkész belátván, hogy a mai viszonyok között, az 1868. évi XXXVIII-ik törvénycikk szentesitése után, az az állapot, hogy a VII. vagy VIII-ik gimn. osztályból, s talán nem is épen a javából az ifjuságnak, praeceptor cím alatt kihozott s évről-évre változó és a tanitáshoz egyáltalában nem értő ifjakra bizassék a gyermekek nevelése, tarthatatlan: egy emlékiratot terjesztett az egyháztanács elé, melyben inditványozta, hogy a rektori és két praeceptori állomás javadalmából, két állandósitott s szakértő tanitó fizettessék; az iskolaépület pedig úgy alakittassék át, hogy abban az egyik fitanitó alkalmas lakást nyerhessen; azonfelül két, a törvény kivánalmainak megfelelő tanterem is rendeztessék be. Az inditvány elfogadtatott és az abban foglalt módozatok szerint, a két állandó tanitói állomás rendszeresittetett; kimondatván, hogy az alsóbb fiúiskolák tanitója a kezdő s az I. és II. elemi osztály növendékeit, a III—VI. osztálybelieket pedig a felsőbb fiúiskolák tanitója, teljesen egyenlő javadalmazás mellett s egymástól függetlenül, vezetendi, kiki saját iskolájáért lévén felelős. Az egyik tanitó a fiúiskolaépületnek abla-

[1]) Szász Károlyt idejövetele alkalmával a lakosság, kitörő lelkesedéssel, bauderiummal fogadta s fáklyás-zenével tisztelte meg és társas-ebédet rendezett tiszteletére. G. P.

kaival az utcára (nyugotra) levő részében, a másik a felső végen, a volt leányiskolai épületben nyer természetben lakást, esetleg lakbérül 100 frtot. (Javadalmazásukat lásd a díjlevelek V. rovatánál.)

Ez a rendszer és beosztás van meg ma is; azaz két rendes tanító, két célszerű tanteremben tanit, hat elemi osztályra osztályozva a növendékeket. Az iskola természetrajzi s természettani eszközökkel felszerelve, iskolai könyvtárral is el van látva; amazok egy üveges, utóbbi egy falba vágott szekrényben, a nagyobb fiúiskolában vannak elhelyezve. Az iskolaépület 1880-ban új tető alá vétetett s beosztása is némileg célszerűbbé tétetett, mint ez az egyház történelme cím alatt (II.) bővebben elő van adva. A tantárgyak a tiszántúli ref. egyházkerület által kiadott tanterv alapján, ennek a helyi körülmények szerint való idomittatása mellett adatnak elő. Vizsga évenként kétszer tartatik; úgymint az egyházmegyei látogatóság megjelenése alkalmával, télközépen (január—március), az iskolai helyiségben; és junius utolsó hetében a templomban oly renddel, hogy minden tanitó két-két nap alatt vizsgázik növendékeivel; az e hetet követő vasárnap délután ünnepélyes zárvizsga tartatik a templomban, mely éneklés, dalolás, szavalatok, jutalmak kiosztásából sat. áll. Szünidőül: nyáron 6 hét, szüret s őszi takaritáskor két hét, ünnepek alkalmával 3—4 nap engedtetik pihenésre.

B) Leányiskola.

Emlitők már fentebb (IV. A.), midőn a reformáció korabeli iskolázásról s nevelés-oktatásról szóltunk, hogy a leányok sokkal csekélyebb mérvű oktatásban részesültek, mint a fiúk; irni pedig csakis a jobb módú leányok tanultak (Dr. Kiss Á.). Hiba, igen nagy hiba volt. A nők, az anyák iskolázatlan, neveletlen voltának igen sok kárát vallotta a család, a nemzedék, az emberiség; és okult is mindegyik a maga kárán; és ma e téren is új irány honosult meg. De nekünk a leányok hajdani iskoláztatásáról csak úgy kell szólanunk, a mint az előttünk levő irott adatok és forrásaink ez ügyet elénk tárják.

A nagy-kállói ev. ref. egyházban, a XVIII-ik századot megelőzött időkből, a leányiskola és a leányok oskoláztatására nézve, semmi biztos, irott adatot nem találtunk. Az 1754-ik évben kezdett egyházi jegyzőkönyvben e tárgyról ily feljegyzést találunk: „a leányi (sic!) oskola eleitől fogva bizonyos helyhez nem volt köttetve; hanem hol egy, hol más helyben lévő házakban tanittattak, a szent Ekklésia Elöljáróitól, a tanitásra alkalmatosnak itéltetett, hol *Férjfi* s hol *asszonyember* által.“ A nőtanitóság intézménye tehát nem új dolog; legalább a kállói egyházban nem az.

„Minthogy pedig — mondja tovább az idézett jegyzőkönyv — még ez ideig bizonyos törvényekkel nem voltak meghatároztatva ezen Leányi oskolának Tanitói, megkivántatik: 1. Hogy a Tanitó jó lelkiismeretü légyen, azaz, ne kéntelenségből vagy külső világi haszonnak kivánásából, hanem az Isten dicsősége terjedése légyen munkájának legfőbb célja; 2. Hogy avagy csak a fundamentomos igazságokat, tudniillik: a keresztyén Hitnek fundamentomos Ágazatit tudja; jól tudjon irást olvasni, syllabizalni, énekek nótáit sat.; 3. Szorgalmatos és honn ülő legyen. A szent Ekklésia részéről megkivántatik: 1. Az Ekklésia alkalmatos időben gondolkodjon a Tanitók előállatások felől; 2. Megláttassa gyakran az oskolákat; 3. A leányi oskolának tanitói, nemkülönben mint a férjfiui oskolamesterek, minden közönséges tereh viseléstől, minémüek: az adófizetés, forspontozás és affélék, immunitáltassanak; 4. Papi bér fizetéssel is ne tartozzanak, ha belső hivatalú személyeknek tartatnak, ama közönséges Canon szerint: „Clerus clerum non taxat.“ Azonban minden jól rendeltetett Ekklésiákban megvagyon, hogy azok semmit taxaképen nem fizetnek. Más a Praedikatorok s fiú oskolamesterek stoláréjok, mert azzal minden rendbéli emberek magokon kivül tartoznak. Innen vagyon, hogy a Leányokat Tanitók a Praedikatorokon is megvészik a fizetést, ha gyermekeiket tanitják azoknak.“ Jegyzetbe más kézzel vannak irva e következők: „a debreceni collegiumban egy külföldi Praedikator gyermekétől sem vesznek fizetést a Professorok. A leányaiktól a Praedikátoroknak nem fizetést, hanem honorariumot szoktak adni.“

A fiúiskolákról vezetett és a fentebb többször idézett iskolai naplók és iskolai jegyzőkönyvekben a leányiskolákról sehol szó sincs; mert a leányiskolákra tartozó dolgokról közvetlenül csak az egyháztanács intézkedett. Leányiskolai naplót s jegyzőkönyvet nem találtam.

Hogy Kállón a leányok külön tanitó által tanittattak 1754 előtt is, és pedig már a XVIII-ik század első felében, habár rendes leányiskolai helyiség még akkor nem is vala, ezt igazolja azon körülmény, melyszerint a halottak anyakönyvében 1728-ik évben Diószegi Mihálynak, mint *leánytanitónak* elhalálozása jeleztetik.

A XVIII-ik század második felében már állandó leányiskolai helyiségről kezd az egyháztanács gondoskodni. Ez ügyben (1767. ápr. 5.) tanácskozván, kérdésbe tétetik, hogy „leányoskola házúl az Tormásné háza succedál-e vagy sem? Kurátor úr végére menjen.“ Megjegyeztetik, hogy némelyek a most megholt Szegény István házát urgeálják. A következő (1768. febr. 1.) évben már ugyancsak a leányoskola számára a notarius házát óhajtják megszerezni. Sőt ezek közül valamelyi-

ket meg is szerezték; de hogy melyiket: biztosan ki nem mutatható. Igen! vásároltatott leányoskolai helyiségül telek kétségtelenül; mert 1775. máj. 7., azon alkalomból, hogy Szondi Sámuel Szeghalomról leánytanitóúl megérkezett, elvégeztetett, hogy a *leányoskola* mentől hamarabb épittessék. Az épitkezés azonban nagyon lassan haladhatott; mivel még ugyanezen év (1775.) őszén is csak „az végeződött, hogy a leányok tanitója háza mihamarább készüljön.“ Sőt még három év mulva sem lehetett készen az épület; mivel (1778. szept. 2.) azon útasitás adatik az egyházfiaknak, hogy a leányoskolához földet hordassanak.

A leánytanitók díjazásáról a többi díjlevelekről szóló külön fejezetben fogunk beszélni. Egyelőre itt csak annyit emlitünk meg, hogy e díjazás nem valami bőséges lehetett. A mi volt, azt is csak innenonnan rakosgatták, pótolgatták. P. o. 1777. okt. 7. az történt, hogy a Praedikátor a maga földjéből a leánytanitónak engedett két köblösnyit, de csak ideiglenesen; mivel az állandóan és örökre a praedikatoroké. 1781. dec. 26-án Benedek János leánytanitó marasztatván, csak oly feltétel mellett maradt meg, hogy „sallariuma, instantiájára, két köböl őrlés és két szekér fával megjobbittatott.“ Majd 1785. márc. 10. az exameni vendég, mivel az ekklézsiának sokba került, s mindig zenebonára adott alkalmat, eltöröltetvén, kárpótlásúl a leánytanitónak is, mint a rektornak, egy vonás frt. adatott. Hogy az összes fizetés miből állt: arról alább.

Arra nézve, hogy a XVIII-ik század végefelé, a leányok oktatása s neveltetésére nagy sulyt fektettek a kállói egyházban, igazolásúl szolgálhat azon határozat, melyszerint (1784. jun. 10.) a vasárnapi iskolázás és tanulás a leányokra nézve is kötelezőnek nyilvánittatott, kimondatván egyidejüleg, hogy a leányok mindaddig, mig iskolába nem járnak, megeskettetni nem fognak. Ma sem lehetne célszerübb határozatot hozni a leányok iskoláztatására nézve! S ugyanez a törvény Svédországban, mindkétnemű házasulandó ifjakra nézve érvényben van; és ott senki, sem férfi, sem nő, házasságra nem léphet, mig irni és olvasni nem tud.

Szerveztetett tehát a kállói ref. egyházban a mult (XVIII.) században egy leányiskola s fennállt ez a jelen század elején is, mikor a tanitó fizetése már búza és gabonával is jobbittatott. Megszaporodván azonban a XIX-ik században Kálló népessége, s ezzel együtt az iskolába járó leánygyermekek száma, kiket a buzgó iskolabarát s tudós lelkész (Fazekas Gy.) vezetése alatt álló praesbyterium megszünés nélkül sürgetett, hajtott az iskolába: egy másik leányiskola felállitásának

szüksége állott elő. De közel volt az Isten a szükség idején és segitett. Ugyanis: az 1822. dec. 2-án tartott praesbyterialis gyűlésben jelentetett, hogy az ezelőtt hat nappal elhalt özv. Szondi Jánosné, ingó s ingatlan javait: házat, félhely földet, külső-belső appertinentiákkal a ref. ekklézsiára hagyta. Kérdésbe tétetik: vajjon nem lenne-e célszerű a házat leányiskolává alakitani át?! Az egyháztanács „igennel“ felelt. A Szondiné-féle háznak leányiskolává átalakitása elvileg kimondatott; sőt (dec. 27.) Varga Mihály praeceptor második leánytanitóúl meg is választatott. Az 1823. márc. 9. ez intézkedés jóváhagyás céljából a felső-szabolcsi egyházmegyéhez azon kérelem és indokolás mellett terjesztetett fel, hogy egy leánytanitó a leánygyermekeket „feles számuk miatt“ nem tanithatja: s a kért célra az alkalmatos telek és a fizetési alap rendelkezésére áll az ekklézsiának. Küldöttség jövén, ez előtt kimutatják, hogy a „felső városrészben“ 50 leánygyermeknél több van. Az egyházmegye megadván az engedélyt az új leányiskola nyitására, nevezett tanitót ezen állomáson megerősitette a következő fizetési feltételek mellett: félhely föld (özv. Szondiné-féle), melyet az ekklézsia megszánt, 2 öl fa, minden gyermektől 1—1 Rfrt., 1—1 véka búza. A másik leánytanitóé is épen ennyi. A két tanitó egymástól teljesen független.

Miután ezek igy elintézve lettek, a nevezett felvégesi telken új ház, új kút épittetett. Majd a következő (1824. dec. 27.) évben a két leánytanitó az akkor érvényben volt szokás szerint marasztatott; azon feltétel mellett azonban, hogy a venerabilis superintendentia rendelete szerint a leánytanitók is épúgy, mint a rektor, irják be egy iskolai naplóba a tanitványok és szüleik nevét és azt, hogy naponként micsoda tudományban gyakorolják a gyermekeket, s ezentúl minden héten, kivált a tanitásbeli feljegyzést, mulhatatlanúl adják be Tractualis notarius Tiszt. Fazekas György helybeli Praedikátornak.“

Az ily módon szervezett két leánytanitóság fennállott 1823—1856. márc. 9-ig; mikor a leánygyermekek száma a felvégesi leányoskolában 27-re apadván le; de főleg az egyház rendezetlen, gazdátlan állapotban lévő anyagi viszonyai miatt, a két leánytanitóság egybeolvasztatott s Gyüre István a leánytanitói állomáson megtartatván, Gavallér János felsővégesi leánytanitó Correctorúl a fiúiskolába helyeztetett át.

1856—1868-ig csak egy leányiskola és egy leánytanitó vala. A felvégesi ezen időközben bezárva lévén, szünetelt. 1868. jan. 5-én 72 aláirással ellátott folyamodványban kérelmezték a felső városrészben lakó szülők a felvégesi leányiskola megnyitását s iskolai helyiségül leendő berendeztetését. A megnyitást az egyházmegye örömmel engedélyezte

s a két leánytanitóság akként rendeztetett be, hogy a felvégesi leánytanitónak 300 frt., 2 öl fa és lakás egy holdnyi nagy házi kerttel; az alvégesi leánytanitónak 300 frt., 2 öl fa s kertpótlék címen 20 frt. adatott; utóbbitól ugyanekkor a félhely föld, búza sat. fizetésnemek elvonatván. Az alsó végen Gyüre István meghagyatott, a felső végre Horváth István praeceptor (1868. máj. 10.) azon határozott útasitás mellett alkalmaztatott, hogy minélelőbb megnősülni igyekezzék. Az utóbbi iskolai helyiséget felszerelte Torma János.

Ismét két leányiskola volt tehát a kállói ref. egyházban. S hogy mind a kettőre szükség vala, azt igazolta azon körülmény, hogy mind a kettőbe feles számú (50—60) leánygyermek járt és tanult. A hetvenes évek elején a törvényszék Kállóból Nyiregyházára helyeztetvén át, a népesség Kállóban némileg csökkent, az iskolába járó gyermekek száma megapadt; e miatt, de legfőképen azért, mert az egyház nem vala képes fizetni belhivatalnokait, Vityi József felsővégesi leánytanitó (1873. jan. 5.) lemond, tanitványai tavaszig, egyenként 2—2 frt. tiszteletdíj mellett, az alsóvégesi leányiskolába járnak, mikor a felsővégesi állomás Virgai Jánossal töltetvén be, ismét helyreállittatott a két leánytanitóság; de csak igen rövid időre; mert 1873. dec. 14-én Gyüre István, ki a kállói egyházban, mint leánytanitó 27 éven át, közbecsülés és elismerés mellett működött, megint csak anyagi okok, jelesül a miatt, hogy az egyház csekély fizetését sem szolgáltatta ki pontosan, lemondott és más, jövedelmezőbb pályára lépett. Helye pedig Virgai János felvégesi leánytanitóval töltetett be; a felvégesi leányiskola most már véglegesen bezáratván, előbb a helyiség bérbeadatott, 1877. tavaszán pedig második fitanitói lakásúl alkalmaztatott.

Az 1874-ik évtől kezdve mai napig csak egy leánytanitói állomás tartatik fenn, gyakori személyváltozás mellett, mind a leánynevelés, mind az egyház anyagi ügyeinek nagy hátrányára. Az 1881-ik év aug., Nagy Miklós leánytanitó lemondása következtében, leánytanitónői állomás szerveztetett. Ez intézkedést szükségessé tette azon körülmény, melyszerint N.-Kállón nőnövelde ma már, miután az intelligens lakosság száma, a többször jelzett megyei székhely változtatása következtében, ha nem szembetünőleg is, de mégis apadt, nincs; oly hivatalnokok, iparosok, jobbmódú birtokosok pedig számosan vannak, kik leánygyermekeiket irás, olvasás, számoláson sat. kivül egyébre is, nevezetesen: kötés, horgolás, varrás, szabás sat.-re is óhajtanák tanittatni; de távoli intézetekbe gyermekeiket nem vihetvén, itthon zugiskolaféle varrodákba kénytelenittetének járatni. Hogy a leánynevelés terén ily módon előtérbe nyomult szükségen segitve legyen s hogy a leánygyer-

mekeknek, privatim, a rendes tanitónői fizetés mellett, lehetőleg csekély dijazásért, némi-némi kézi munka is tanittathassék, mely által egyrészről a szülék, illetve leánygyermekeik, másrészről a leánytanitói javadalom is nyerjen valamit: elhatározta az egyháztanács, hogy leánytanitónői állomást szervez; a mi megtörténvén s az engedélyt erre nézve az esperesi hivataltól kinyervén: Dienes Janka, a budapesti országos nőképző-egylet kitünő növendéke, pályázat útján, próbaévre megválasztatott s működése körében, kellő szakértelemmel és buzgalommal forgolódik. A felett, hogy az új intézmény beválik és életrevalónak bizonyul-e: most jóformán egy félév mulva, még korán volna itéletet s véleményt mondani; azt a jövő fogja megmutatni. De, az egyéniség szerencsés megválasztása mellett, jót remélünk s jót várunk.

V.

Díjlevelek. Az egyház kormányzata. Gondnokok nevei 1751—1881-ig. Bizottságok.

A) Lelkészi díjlevelek.

A régibb időből a lelkészi díjlevelek, az egyházmegye levéltárában, az I. számu jegyzőkönyvben, 1649-ben vannak összeírva (ex archivo 1595.), mint már jeleztük is. Az egyházak ABC-e rendben vannak bejegyezve. A tanitói fizetés (Rectoris proventus) néhol külön is ki van írva a papi díjlevél alá, p. Ajaknál; vagy megjeleltetett ekként: „Scholamester jövedelme.“ Bezdéden. De többnyire csak az van feljegyezve, hogy a tanitói fizetés = a papi fizetésnek (föld, életnemű, vászon sat.) *fele* vagy *harmada*. A kállói egyháznak azonban csak a neve van ott a többi egyházak között; ahol a lelkészi jövedelemnek kellene írva lenni, ott üres lap látható és így sem a lelkész, sem a rektor fizetését az első századokból nem ismerjük. E mulasztás onnan eredhetett, hogy 1649-ben az esperes éppen a kállói pap lévén, ez azt hihette, hogy a maga díjlevelét ugyan minek írná be, mikor ő annak tartalmát úgy is tudja! Azt azonban már meg nem gondolta, hogy az utókornak mily nagy kárt tett e felsemvevő, könnyelmü gondolkodással. A kállói régi díjlevelet aztán, legalább ez ideig, nem találtuk fel 1725. év előtt sehol.

A bodrogkeresztúri gyűlés előtt a város itt is egy levén az ekklézsiával, az egyház ügyeit is a városi magistratus intézte. Ez hitta meg s ez *marasztotta* a lelkészeket (eliguntur, vocantur et confirmantur), s a megválasztott lelkész részére ez állitotta ki a díjlevelet. Egy ilyen díjlevelet találunk a városi jegyzőkönyvben (1725. jan. 1.), a következő cím alatt: „Békési András (azon időbeli kállói lelkész) salláriuma: kész-

pénz 120 frt.; búza 34 köböl; egy hízott disznó, vagy ehelyett 6 frt.; só egy mázsa, vagy ehelyett 4 frt.; fa amennyi szükséges; temetésre 1 frt.; esketésre templomban 1 frt.; esketésre háznál 2 frt.; keresztelésre 24 kr. Ezen díjlevél 1731-ben annyiban javittatott, hogy az egy hízott sertés helyett kettő adatott, vagy ehelyett 12 frt. „Molitura egy fehér kenyér.“ Talán az ekklézsia malmának jövedelméből adatott, az őrlési váméletből, később ez az egy kenyér.

Az 1752-ik évben, az egyházi jegyzőkönyvben, ugyancsak a fentebbi tételek vannak beigtatva; ezekhez adatván: „kaszálni való fű 12 szekérre való; keresztelésére a nemesektől egy márjás. Más kézzel, későbbi időből a sorok közé írvák e következők: „már most szállás van a pap számára a hadnagyé mellett, jó darab táblaföld (Toldi Miklós és özvegy Torma Györgyné adománya). Ez a fizetés az 1766-ik évben „kilenc köböl árpával és háromszori szántásban, hol két, hol három, néha négy köböl vetéssel augeáltatott.“ Ez a díjlevél volt aztán érvényben az egész XVIII-ik századon át; némi életnemüek őrlése járulván még a fentebbiekhez.

A XIX-ik század elején, több ízben, sokféle változtatást szenvedett a lelkészi díjlevél. Ugyanis: 1880. junius 2-án „a papi bérből az árpa töröltetett, mivel nem terem, s helyette gabona adatott.“ Ugyanezen év julius 6-án az vezettetik jegyzőkönyvbe, hogy „Tiszt. praedikátor úrnak az esztendőnként adatni szokott 20 szekérfa helyett (időközben tehát a fa 20 szekérnyire szállittatott le ehelyett „amennyi szükséges“), most adódjon 15 öl kemény fa, melyet 15 jó szekér elhozhat. A fának felét őszszel, felét tavaszszal hozassák a kurátorok az ökrös gazdákkal, mivel a lovasok más szolgálatokra rendeltetnek.“ Szinte akkor az is határoztatik, hogy „ennekutánna, a belső személyeknek in natura, conventio szerint adatni szokott kenyérnek való élet megőröltetésénél többel a kurator nem tartozik, ide nem értetvén azon tíz köböl gabona, mely tiszt. uramnak árpa helyett adódik. (Tehát azt a gabonát, amit az ekklézsia díjlevél szerint ad a lelkésznek, meg is őreti; de amit a lelkész termeszt a papi földekben, ezt már nem tartozik az egyház megőretni). Az őretést a kurator a négy és három lovas gazdákkal sorban úgy tartozik tétetni, hogy egyszerre egy gazdával, egy köbölnél többet sohase őressen.“

Midőn 1801. febr. 22-én ifjabb Fazekas Györgyöt hivta meg lelkészül az ekklézsia, ő az állomást csak úgy fogadta el, hogy ha a fizetés lehetőleg pénzre változtattatik. Ekkor ilyen díjlevél állittatott ki: készpénz 300 frt.; 12 öl tűzifa vagy e helyett 36 frt., ha a lelkésznek tetszeni fog; az ekklézsia kertjei közül egy dohányos kert, a

melyik tetszeni fog; a parochia után lévő szántó- és kaszáló-földek (egy telekalja 56 kat. hold), melyeket a lelkész a maga költségén míveltet; és az úgynevezett „Érentúl“ a „Szállásföld;“ keresztelésért, akár nemes, akár nemtelen ember gyermekétől 12 kr.; esketés: háznál 2 frt., templomban 1 vfrt.; praedikatiós halott temetéséért 1 Rfrt.; búcsúztatós halott temetéskor 2 Rfrt. Néhány év mulva azonban (1805.) panaszolkodik a Praedikator, hogy ezen város helyzete s szokásai miatt (megyei székhely) itt a praedikátori hivatal terhes, az életmód drága: ennélfogva fizetésének emelését, nevezetesen a szántás és őrlés megtételét ismét kéri. A consistorium azonban csak 4 böböl búza és 4 köböl gabona-javitást igér; de a lelkész — miután nem ezt kérte — el sem fogadta. Majd a következő évben (1806.) előbbeni kérelmét ismét megujitotta; de sem az őrlést, sem a szántást nem vállalta el az egyház, hanem ezek helyett kárpótlásúl adott 100 Rfrtot s ezt a lelkész megköszönte.

Az 1808-ik év jan. 1-én olvastatott a főt. superintendentiának minden ekklesiához küldött levele, melyben felhivatnak az egyházak, hogy az akkori drágaságot tekintve, a Praedikátoroknak különben is csekély fizetéseiket jobbitsák meg. „A nagy-kállói ref. szent ekklézsia hallgatói, hogy felebaráti szeretetöket kedves papjok iránt megbizonyitsák, ezeket határozzák: keresztelésért, akár nemes, akár Contribuens 30 kr.; temetésért 2 Rfrt.; esketésért templomban 2 Rfrt., háznál 5 Rfrt.; ezeken felül, a már átadott egy dohányos kerthez még két más dohányos kert használata; és a mult évben már ajánlott 100 frt. A lelkész (1808. máj. 14.) ismét kérelmezett; de kérelme nem teljesittetett; hanem maradt az ekkla a fentebbiekben előadott ajánlatai mellett

Az 1810. jun. 17. „a szabolcsvidéki venerab. Tractus Curatoranak. Méltós. Kir. tanácsos Ludányi Bay István úrnak levele következtében, a Praedikátor fizetése, ezekben határoztatott meg: 1. Ad az ekklésia 12 köböl búzát, 12 köböl gabonát, a mint azok a hallgatóktól bekerülnek; 2. Készpénzt fizet 500 Rfrtot, mely summába bele tudatik a 24 köböl élet őröltetésének a bére is; 3. Az úgynevezett „papszállás“ (56 kat. hold és 540 □ öl); 4. Három dohányos kert; 5. A forgó földek közt levő egész helynyi szántó- és kaszáló-föld (56 kat. holdnyi); 6. 12 öl fa; 7. Stola: keresztelés 30 kr.; temetés 2 Rfrt.; esketés a templomban 2 Rfrt., háznál 5 Rfrt. Ez a díjlevél volt érvényben a Fazekas György lelkészkedése idején 1844-ig. Ugyanezen díjlevélre hivták meg 1844-ben Komáromból lelkészűl Szondi Lászlót; azon hozzáadással, hogy Ráskai-hagyomány kamatja címen 108 vfrt.

iratott be chártájába. Ezen díjlevél van érvényben a mai napig. Változást csakis annyiban szenvedett, hogy a mi a régiben váltóban volt, ma o. értékben van irva; de az 500 vfrtból nem 500 o. é. frtra emeltetett a fizetés, mint a felemelés a legtöbb egyházban történt az ötvenes évek végén; hanem 500 vfrtból lett csak 210 o. é. frt. Igy ma „a nagy-kállói ref. lelkész évi jövedelme e következő tételekből áll: Készpénz az egyháztól 210 o. é. frt.; Ráskai-hagyomány kamatja 44 frt. 10 kr.; búza 12 köböl; gabona 12 köböl, melyek a lakosoktól befolyt minőségben szolgáltatnak ki; 12 öl fa; egy telekalja föld (35 kat. hold és 777 □ öl) új szállás; és a régi „szállásföld“ címen 56 kat. hold és 540 □ öl, együtt = 91 kat. hold és 1317 □ öl föld; három dohányos kert használata. Stóla: keresztelés 50 kr.; temetés: a templomban praedicatióval 2 frt., háznál 4 frt., imával 1 frt.; eskétés: canonicus órákon 1 frt., azokon kivül 2 frt., hirdetés 1 frt. Lakás: 6 szoba, 2 konyha, 2 kamara, 2 pince; ezeken kivül van az udvaron istálló, sertésól, házi kert.

B) Rektori, korrektori s praeceptori díjlevelek.

A rektori díjlevelekre nézve is azt mondhatjuk, hogy a XVI. és XVII-ik századokból, az egyházmegye levéltárában ezeket épenúgy nem találtuk fel, mint a lelkészit; épen azon ok miatt, a mit ugyanott felemlitettünk.

A legrégibb rektori díjlevél a régi városi jegyzőkönyvben található 1725-ből. E szerint a rektor sallariuma: készpénz 50 frt.; coquia vagy e helyett 20 frt.; búza 16 köböl; tandíj egy-egy gyermektől 1 frt.; só vagy e helyett 2 frt. 40 kr.; *egy pár csizma* vagy e helyett 1 frt.; egy hízott sertés vagy e helyett 6 frt.; temetésért 48 kr., temetésért énekkel 24 kr.; fa: amennyi szükséges.

Az egyházi jegyzőkönyvbe „az oskolamester fizetése“ ekként van beírva: „A szabolcsi Tiszteletes szent Tractusnak megegyező akaratjából a Fiú Oskolamester fizetése ily renddel szokott lenni: 1. Készpénz fizetése, vagy az ekklésiában való éneklése és oskolai szolgálatja béri 50 magyar frt.; a többi tételek, mint fentebb; az egy mázsa só mellé itt már egy font bors is adatott; „az elegendő tűzifa“ pedig „tíz szekérre limitaltatott.“ *Didaktrum* (tandíj): 1. A maga különös tanitványaitól 2 magyar frt. 38 denár; 2. A kiket a deák ifjak tanitanak 1 magyar frt. 02 dénár; 3. *A vidékről valóktól:* pro arbitrio suo (tetszése szerint). Stólája: mint fentebb; búcsuztató versekről is tétetik említés; de hogy ennek mi a stólája, az nincs megirva.

A Togatus Deák Ifjak (egyszersmind alsóbb osztályok tanitóinak) jutalmok: 1. Tanittatások; 2. Mindennapi tápláltatások (coquia); 3. Minden úrvacsorája osztásakori kihirdettetés; 4. Innepi és búzakántálás; 5. A harangozásért halott-temetéskor: *a)* Praodikációstól valahányszor temetés előtt megvonják, toties (annyiszor) 60 denár; *b)* énekszóstól: a harangok rendi szerint.

A fizetéseknek ezen módjai maradtak érvényben 1800-ig. Ekkor (jun. 2.) „a praeceptoroknak és szolgáiknak úrnapokon, névnapokon és lakodalmakban való kántálása eltöröltetvén, rendeltetett 1. *a tartásukra nézve*, hogy: a házanként való főzés ennekutána is megmarad, s az ekklésia tagjai közt rendelés fog tétetni, melyik gazda, melyik nap fogja a három praeceptorokat és két szolgákat tartani s a gazdákat a főzésre a szolgák előtte való nap felszólitják; a jobb gazdák egy egész nap, délbe és este is főznek; a csekélyebb gazdák közül egy nap kettő, egyik délbe, másik estve, három praeceptor és két szolga, vagyis öt személy részére elegendő és becsületes ételt köteles készittetni. A ki nem főz: büntetésül minden főzésért fél-fél frtot fizet, mely azonnal exequaltatik s a praeceptoroknak átadatik. 2. A *fizetésökre nézve:* a tanitásért és harangozásért minden Praeceptornak légyen 20—20 vfrt. és 8—8 köböl gabona fizetése; egy-egy szolgának pedig 5—5 vfrt. és 2—2 köböl gabona fizetése. 3. A *Praeceptorok ruházatjokra nézve* rendeltetik: hogy legyen setétkék posztóból, fekete persiai prémmel, fekete gombkötő szőrmunkával rövid mentéjek, hasonló színű fekete zsinóros nadrágjuk, hasonló színű materia vagy posztó lajblijuk, fekete szaru-gombokkal, fekete obszeces csizmájuk, kevéssé magastetejü kalapjuk. Hogy pedig ezen rendeléseket minden ekklézsia tagja megtudhassa: a templomban, az egész ekklézsia előtt publicaltasson.“

Ugyancsak 1800. juli 6-án a rektornak tíz szekér fa helyett 6 öl kemény fa rendeltetett kiadatni, fele őszszel, fele tavaszszal. A mellette levő szolgagyermeknek is esztendőnként annyi fizetés rendeltetett, mennyi a praeceptorok szolgáinak adatott; t. i. 5 frt. és 2 köböl gabona.

A rektor díjlevelén 1801. jan. 6-án módositás tétetett. Ugyanis: „illetlennek találtatván, hogy a Rektornak Conventiojában sertés, só, bors sat. adatik, melyek eddig is pénzül adattak, ennekutána a Rektor Sallariuma ekképen lészen: 1. a templombeli mindennapi éneklésért s coquiáért 80 vfrt.; 2. esztendőnként kétszer tartatni szokott exameni honorarium 10 vfrt.; 3. búza 16 köböl vagy e helyett 24 köböl gabona és annyi őrés, amennyi asztalához kivántatik; 4. tűzifa 6 öl vagy e helyett 18 frt., ha fára szüksége nem lenne; 5. Tandíj (didaktrum): a maga tanitványaitól egyenként 2 Rfrt.; a kiket a praeceptorok tani-

tanak, azoktól egyenként 1—1 Rfrt.; a külföldi gyermekektől egyenként 2—2 Rfrt.; 6. praedicatiós halott énekléséért 24 kr.; énekszósért 12 kr.; halotti búcsúztató versekért s azoknak elmondásáért 2 Rfrt.; 7. dinnyeföld-szántás; 8. háromjárásban fél sessió föld, melynek felét járásonként az ekklézsia szántja tengerinek; felét pedig, mint őszvetés alá valót tartozik a maga költségén míveltetni és maga magvával vettetni; 9. az eddig való szokás szerint, mig magát rendbeszedheti, a becsületesebb gazdáktól (talán vagyonosabbaktól), lészen három hónapi tartása (coquia). Ezekért tartozik a Rektor a Templomban mindennap énekelni; a *Deákokat* szorgalmatosan tanitani, és valamint a maga klassisaira, úgy az apróbb klassisokra is különösen vigyázni. (Egyházi jegyzőkönyv).

A Rektornak még ezeken felül: a legatusok tartásáért 15 Rfrt.; a nyári suplicansok egy-egy ebédjéért 12 kr. fizettetett.

Az 1805., 1807-ik években, a drágaság miatt, a coquia vagy házanként való főzés, ismét megadatik, mint régen adatott; „mivel ha a fizetés nevelődik, alkalmasabb rektort remélhet az ekklézsia," s ezen ajánlat az új rektor conventiójába is beiratott.

Az 1810-ik évben a conventió-levél annyiban módosulást nyer és pedig előnyösen, hogy exameni honorarium címen „testamentom szerint való jövedelemből vagyis fundatióból 90 Rfrtot kap évenként a rektor (Gál-Ráskai alapitvány); de ezt a consistorium itéli neki oda a szerint, a mint szorgalmát tanitványai körül kimutatja és a mint magát viseli. A stóla is előnyösen változik; ugyanis praedikációs halottnak eléneklése és tanitványaival a temetőbe leendő kikiséréséért 1 Rfrt.: énekszósért 30 kr. fizettetik.

Az 1821-ik év január 13-án a díjlevél azon módositással állittatik ki, hogy „az eddig szokásban volt coquia helyett készpénz fog becsületes kosztra rendelődni, úgymint: 150 Rfrt. ebben az esztendőben; a következő esztendőkben pedig a környülállás és időhöz fog a koszt ára alkalmaztatni."

Az ekként módositott díjlevél érvényben volt 1870-ig.

Az alsóbb fitanitók — praeceptorok — fizetése gyakran változott. Igy 1844. aug. 21. „a három új altanitók" fizetése személyenként a következőkben állapittatott meg: 1. Harangpénz 40 vfrt.; 2. Készpénz: az eddigi 17 vfrt.; 3. Exameni honorarium, szorgalmukhoz képest, 6 frt.; 4. gabona 8 köböl; 5. koszt, a városi lakosoktól (coquia).

Majd „a három éretlen gyermek-altanitók helyett kettő ajánltatván," a három praeceptori fizetés kettő között következő módon osz-

tatott fel: készpénz, vizsgálati díjjal együtt 100 vfrt.; gabona 12 köböl; a másiknak ugyanennyi (1845. aug. 6.); koszt, coquia.

A következő évben már (1846. juli 12.) az inditványoztatott, hogy a fiúiskolában egy új tanitói hivatal állittassék fel „korrektor“ név alatt. Fizetése: készpénz 150 vfrt.; gabona 8 köböl; búza 2 köböl; lakhely és koszt a praeceptorokkal együtt. A korrektor kötelessége: az iskolaigazgató (rektor) tanitványai közül a kisebbeket, a syntaxistákig tanitani, egyéb kötelességeket a praeceptorokkal együtt teljesiteni. A praeceptorok fizetései a pénzben maradtak változatlanúl; a gabona levonatott 8 köbölre, hogy a két praeceptori 24 köböl gabonából, 8 köblivel, három részre (egy korrektor s két praeceptornak) jusson belőle. Tehát volt a rektorral együtt négy fitanitó (rektor, korrektor és két praeceptor).

Midőn az ötvenes években a fiúiskola gimnáziumi jellegét elvesztette, ugyanakkor az egyik praeceptorság is beszüntettetett s maradt csak egy rektor, egy korrektor s egy praeceptor a fiiskolában, a fentebb már megirt fizetések mellett.

Az 1868. évi XXXVIII-ik törvénycikk haladásra, fejlődésre nógatván az iskolafentartó hatóságokat: a nagy-kállói ev. ref. egyház előljárósága is, mint az egyháztörténelme című (II. E.) fejezetnél részletesen előadtuk, igyekezett rendezni iskolaügyét. A rektóriát állandósitotta; a két, évenként változó praeceptoriát eltörlötte s ezek helyére is szakképzett, rendes tanitót alkalmazott. E három állomás javadalmából állittatott ki a két rendes tanitó díjlevele. E szerint egyik-egyik tanitó fizetése: készpénz az egyháztól 325 frt.; gabona az egyháztól 24 köböl; fa $2^1/_2$ öl; a télen feljáró ismétlő iskolások tanitásáért a várostól 25 frt.; a temetési stólának fele, tehető 70—80 frtra; lakás, a nagyobb fiúk tanitójának a fiúiskola épületben; a kisebb fiúk tanitójának az egyház „felsővégesi“ lakóházában. Ezen fizetésért kötelessége egyik-egyik tanitónak az egyházi előljáróság által meghatározandó elemi osztályokat szorgalmatosan s az új tanmódszer szerint vezetni, a templomi s temetési szolgálatokat, a másik fitanitóval hetenként felváltva teljesiteni. Iskolai ügyben egyházi előljáróinak engedelmeskedni.

C) Leánytanitók díjlevelei.

I. Emlitettük már azon mostoha bánásmódot, melyben a leánynevelés ügyét az emberiség, mondhatni a legújabb korig, a multban, részeltette. Mondottuk, hogy a leányok általában igen kevés oktatásban részesültek. Kálló sem képezhetett kivételt. A XVIII-ik század előtt leánynevelésről adataink nincsenek. Legrégibb adatunk e tekintetben

a városi jegyzőkönyvben olvasható (1713. jun. 17.) s ekként hangzik: „*A tanitóasszonynak*, ki a leányokat tanitja, annualis fizetése lészen e szerint: 1. készpénz minden leánygyermektől esztendeig egy magyar frt.; 2. tűzifa, minden esztendőben, egy-egy leánygyermektől egy-egy szekérrel; 3. egy-egy véka búza; 4. Sabbathiale helyett egy-egy véka árpa“ [1]).

Ezen idézet s a díjlevél bekezdése azt bizonyitja, hogy a nagykállói ref. egyházban, a XVIII-ik század elején, a leányok tanitásáról már gondoskodtak; mégpedig oly módon, hogy a fiúktól külön, s a jelzett időben (1713.) kétségtelenül „tanitóasszony“ vagyis nőtanitó vezette és tanitotta őket.

A leánytanitó fizetése évtizedeken át a városi jegyzőkönyvből fentebb idézett díjlevél szerint adatott ki. Az első egyházi jegyzőkönyvben is (1754.) ez áll e tárgyról: „a leányi oskola *férjfi* vagy *asszonyember* tanitóinak fizetések, a szent Traktusnak megegyezéséből, ezen ekklézsiában eképen gyakoroltatott: (idézve van a fentebb már leirt díjlevél tartalma). Az 1776-ik évben azonban, „hogy a szülék könnyebben fizethessenek s több leány járhasson iskolába, a leánytanitó bérét igy változtatták: 1. készpénz az egyháztól 18 magyar frt.; 2. vetés, a maga magvából, kétszeri szántásba, 2 köblös; 3. didactrum (tandíj): ábécés = 24 dénár; syllabisáló = 50 dénár; olvasó = 75 dénár; öreg kátés = egy magyar frt. és két dénár; 4. egy-egy leánytól 1—1 véka búza, vagy e helyett $1^1/_2$ véka rozs.“ Megjegyeztetik, hogy az a két köblösnyi föld, a Praedikátor földjéből engedtetett a leánytanitónak ideiglenesen, mivel az állandóan és örökre a praedikátoroké, mint az 1777. október 7-iki egyházi jegyzőkönyvi határozat megjegyzi.

1781. dec. 6-án Benedek János leánytanitó „becsülettel marasztatván,“ oly feltétel alatt maradt meg, hogy fizetése — sallárjuma — két köböl őrlés és két szekér fával megjobbittatott. A XVIII-ik században aztán az ekként megjobbitott fizetés maradt meg egész 1807. máj. 2-ig; mikor a „leányok tanitójának fizetése csekélynek itéltetvén, neveltetett a fizetés e szerint: készpénz 20 Rfrt.; kétszeri exameni honorarium 4 Rfrt.; két öl fa; egy-egy gyermektől egy-egy véka búza, vagy e helyett $1^1/_2$ véka gabona és 1 frt.; egy dohányos kert, melyet maga fog míveltetni. Egyéb kötelességein felül az is tisztéhez fog tartozni ezentúl, hogy communio alatt énekeljen. Ez a fizetés a következő évben (1808.) jobbittatott ismét 30 magyar frttal s a néh. Szilágyi

[1]) Városi jegyzőkönyv. 1713. Szabolcsmegyei múzeumban, N.-Kállón.

Mihály által testamentumban hagyott szállásföld is a leánytanitónak adatott haszonvétel végett.

Az 1823-ik évben két leánytanitói állomás szerveztetvén az eddigi egy helyett: fizetése egyiknek-egyiknek félhely föld, melyet az ekklézsia tagjai szántatnak meg; minden gyermektől 1—1 véka búza és 1—1 Rfrt. és két öl fa. Ily fizetést húzott az alvégesi leánytanitó 1868-ig.

II. Az előbbi pontban jeleztük, hogy 1823-ban a felvégen, az özv. Szondi Jánosné által hagyományozott telken, második leánytanitóság állittatott fel s ugyanott megjeleltük a fizetés nemeit is. Az a fizetés járt ki egy ideig a felvégesi leánytanitónak; de egykor, (az időt adatok hiányában meg nem határozhatjuk) változást szenvedett az. Es mig az alvégesi tanitónak földilletménye is vala, a felvégesinek 1846-ban már csak a következőkből állt fizetése: 1. 100 vfrt.; 2. egy-egy gyermektől 1—1 véka búza s 1—1 frt.; 3. 2 öl fa; 4. vizsgálati honorarium és tisztességes lakás. Ez a fizetés 1856. márc. 9-én, Gavallér János, ezen időbeli felsővégesi leánytanitó kérelmére, 1 köböl gabona, (e helyett a következő évben már 1 köböl búzát kért s megadatott) és 1 köböl tengerivel jobbittatott.

Ekkor azonban (1856.) a felsővégesi leányiskola bezáratott, s Gavallér J. korrektor címen a fiúiskolába tétetett át és ott élvezte az utóbb jelzett fizetés-pótlásokat. 1856—1868-ig csak egy, az alvégesi leányiskola állott fenn. 1868-ban megint megnyittatott a felsővégesi leányiskola is és ismét két leánytanitója vala az egyháznak. Ekkor már a föld a tanitótól elvétetett, hogy kizárólag magasztos feladatának, a leánynevelésnek élhessen. A tandíjat az egyház maga kezelte, hogy a tanitó eféle aprólékos dolgokkal ne legyen kéntelen drága idejét elpepecselni s a szüléktől teljesen függetlenné tétessék. Ezen tervezet szerint az *alsóvégesi leánytanitó* fizetése következőkből állt: 1. készpénz az egyháztól 300 frt. és 20 frt. kertpótlék; 2. 2 öl fa; 3. tisztességes lakás; a *felsővégesi* leánytanitóé pedig: 320 frt., 2 öl fa, lakás egy holdnyi kerttel. E két állomást azonban ismét kevés ideig tudta az egyház fentartani; mert 1874-ben a felsővégesi leányiskola ismét bezáratott s a népesség száma leapadván, ma második leányiskolának szüksége sem mutatkozik.

A mai nap fennálló, felszerelt, a törvény kivánalmainak minden tekintetben megfelelő alsóvégesi leányiskola, a ref. egyháztagok iskolába járó leánygyermekeit befogadni elegendő s képes. A leánytanitónői fizetés következő tételek alatt mutatható fel: 1. Készpénz az egyháztól 320 frt.; gabona 6 köböl; fa 2 öl; az ismétlő iskolába télen feljáró

leánygyermekek tanitásáért a várostól 25 frt. Kézi munka tanitása: egyezség szerint; lakás: két szoba, konyha, kamara, pince s házi kert.

Mielőtt befejeznők az iskolaügyi rovatot, mennyire a néphullámzás miatt lehető, ide iktatjuk a tankötelesek és iskolábajárók számát. Iskolaköteles 6—12-ig fi = 130, nő = 102, együtt = 232; tényleg iskolába jár fi = 114, nő = 77. Ismétlő iskolaköteles fi = 56, nő = 42; feljár télen fi = 10, nő = 6. S igy még sok e téren a kivánni való!

* * *

Az itt, eddig, időről-időre felmutatott díjlevelek alapján szolgáltatta ki a kállói ev. ref. egyházban a belhivatalnokok fizetését, előbb (1752-ig) a városi tanács, majd 1752-től maig az egyházi tanács, praesbyterium; illetve az egyház gondnoka. Fentebb több helyen rámutattunk már ama példaszó jelentésére: „micsoda vallású vagy? . . a mi a falu.“ N.-Kállón, a reformáció óta, a lakosság túlnyomó része református vallásu volt és az ma is. A városi tanács is túlnyomó részben reformátusokból állott. Ez hítta s marasztotta a papot, tanitót. Ez gondoskodott az épitkezésekről, a belhivatalnokok díjazásáról sat.

Az 1734. évi bodrog-keresztúri gyülés után kezdtek szervezkedni a prot. egyházak. Konsistoriumot alkottak, gondnokokat választottak s az egyház kormányzatát kivették a községek, Kállón a városi tanács kezéből.

Ezen szervezkedés a kállói ref. egyházban, mint a maga helyén (II. B.) részletesen előadtuk, 1751. nov. 16-án történt meg, midőn elhatároztatott, hogy „az új Testamentomnak elein lévő ker. gyülekezeteknek dicséretes példájok szerént, ebben a mi gyülekezetünkben is, a mi Lelki Tanitónk mellé, az Ekklézsia igazgatására választatnának és rendeltetnének, ugyanezen mi gyülekezetünknek tagjai közül, tudós, bölcs és istenfélő kegyes emberek, bizonyos számmal . . . . a kik a lelki tanitóval együtt, ezt a gyülekezetet, az Istennek beszédje és azzal megegyező ekklézsiai törvények szerént, bölcsen és hűségesen igazgassák“ sat. (Tit. 1. 5.). . . . „Megegyeztünk abban is, hogy az ekklésiai igazgatók közül választassanak és rendeltessenek két ekklésiai kurátorok, a kik is nevezetesen gondot viselni tartozzanak az Ekklésiának minden közönséges javaira, a lelki tanitóknak, úgy a fiúi és leányi oskolákban tanitóknak az ő fizetésöknek idejében való megadattatására és az ekklésiai épületekben való fogyatkozásokra“ sat. sat. Ettől kezdve tehát egyháztanács s kurátorok igazgatták az ekklézsia ügyeit, a lelkészszel egyetemben. És ha a lelkész készültsége, képessége, buzgósága nagy mértékben hatással volt a gyülekezet értelmi, erkölcsi, szel-

lemi előhaladására, fejlődésére; s hithűsége, Krisztus nyomdokain haladó élete és példája által, hiveit az örök igazság és világosság forrása felé s emberi rendeltetésök tudatára és betöltésének megközelitésére vezérelte s a vészek közt megnyugtathatta és ez által hivatalos tisztének, mint *egyházi szolga*, a kötelességek hív teljesitése által, mint *ember* eleget tett: akkor a buzgó, értelmes, serény, körültekintő gondnok is, ha egyháza anyagi ügyeit jó rendben tartotta, javait szaporitotta, vagy legalább elpusztulni s elkallódni nem engedte és az egyház belhivatalnokait, kik a gyülekezet tagjainak lelki épitésében s igy szent dologban fáradoznak, pontosan fizette, szintúgy elmondhatja: „Atyám! elvégeztem a munkát, melyet rám biztál.“ Valóban, kivált népesebb prot. egyházban, egy gyülekezeti gondnoknak felelőssége, terhe, teendője oly sokféle, hogy ha tisztét, melylyel semmi fizetés nem jár, csak némi részben is betöltötte, elismerést érdemel. S az egyház állapota mindig is következtetni engedett a gondnok buzgósága, illetve restes magaviseletére.

A kállói egyház történetében is, az ügyek állása, mindig jellemezte az egyházi gondnokot is. Nem vonatkoztathatjuk ezen állitást; de az olvasó ennek igaz és alapos voltát a kállói ev. ref. egyház történetéből (II. B—E.) mindenütt kiolvashatja. Itt csak feljegyezzük azon gondnokok neveit, kik *tiszteletből*, e terhes hivatalt viselték s már az által, hogy gondnokokká választattak, a legszebb erkölcsi bizonyitványt eszközölték és szerezték meg maguknak; miután mindig a legbecsületesebb, egyháziasabb, jellemes s buzgó egyháztagokat érte e megtiszteltetés, a melyért érdemes volt egy-két éven át szolgálni. *A név után álló évszám a gondnoki hivataloskodás idejét fogja jelezni.* Egyenként nem irhatjuk, külön-külön sorba a neveket; hanem csak egyfolytában. Gazdálkodnunk kell a térrel.

Legelső gondnokai voltak a kállói ev. ref. egyháznak: *Csontos István* [1]) és Hegedűs György 1751—1753.; azután *Kondor István* 1753—1763.; Kabai István 1753—1760.; Balázs Ferenc 1760—1764.; *Ns. Deák Szabó Ferenc* 1763—1766.; Ns. Suskó András 1764—1766.; *Szondi István* 1766—1768.; Bereczki György 1766—1767.; Ráskai Sámuel 1767—1768.; *Szilágyi István* 1768—1775.; Imre János 1768—1775.; *Tormás György* 1775—1776.; Nyíri Ferenc 1775—1776.; *Nyíri Ferenc* 1776—1777.; Kocsis Mihály 1776—1778.; *Tóbiás András* 1777—1778.: *Tormás Mihály* 1778—1779. Seres Nagy István 1778—1783.; *Tormás György* 1779.; Kabai Ist-

[1]) A dőlt betükkel szedett nevek személyesitői f ő k u r á t o r o k, a többiek a l g o n d n o k o k voltak. G. P.

ván 1779—1781.; *Tormási Mihály* 1781—1785.; Szabó Pál 1783—1785.; Orbán Kiss János 1785—1787.; Ns. Ráskai András 1787—1794.; Deák György 1794—1795.; Pelyvás Mihály 1795—1798.; Jenei Mihály 1798—1800.; Toka Mihály 1800—1801.; Ns. Szondi Mihály 1801—1805.; Torma Mihály 1805—1812.; ugyanezen időközben gazda címen szolgáltak Torma kurátor mellett, a toronyépités alkalmával Györgyi Fazekas István és Szakács György; Ns. Szakács György 1812—1813.; Patai István 1813—1820.; Ns. Áts Gábor 1820—1824.; Balogh István 1824—1827.; Ns. Torma Mihály ideiglenesen 1827.; Ns. Deák István 1827—1830.; Ns. Nagy György 1830—1833.; Ns. Szondi György 1833—1834.; Ns. Nagy György második izben 1834—1835.; Ns. Szondi Mihály 1835—1844. Mint az előbbi névsor mellett kitett számok mutatják, 1785-től 1844-ig csak egy gondnok működött a kállói ekklézsiában. Most ismét két gondnokot választanak egyideig, úgymint *Szakácsi Mihály* 1844—1848.; Ns. Pelyvás János 1844—1846.; Ns. Katona László 1846—1847. (ugyanő 1837—1840. közt már működött, mint épittető gondnok); Ns. Kiss Ferenc 1847—1848.; Kiss Ferenc egyedül 1848—1851.; Ns. Torma István 1851—1860.; ezután ismét két gondnok választatott, úgymint *Fintor József* 1860—1864.; Szabó József 1860—1864.; *Tokaji Nagy Lajos* 1864—1867.; Borsi Dániel 1864—1867.; *Nagy János* 1867—1871.; Pelyvás János 1867—1870.; *Deák Ferenc* 1871—1872.; Katona Sándor 1870—1876.; Borsi Bálint 1876-tól mai napig; Kabai István 1876—1878.; ezen idő alatt a nagymérvü épitkezéseknél, épittető gondnok cím alatt működött Huszti Ferenc 1877—1878.; Huszti József 1878—1880.; Toka Károly 1880-tól mai napig.

Megjegyeztetik, hogy a gondnokok évről-évre választás alá bocsáttatnak; a praesbyterek három évenként újra választatnak. A gondnokok mellett jelenleg többféle bizottságok intézik az egyház ügyeit; jelesül:

a) Praesbyterium; névszerint: Benedek Sámuel, Bereczki András, Bereczki János, Bereczki Sándor, Berethői János, Bogdány József, Borsi József, Erdőhegyi Mihály, Gyüre István, Huszti József, Huszti Ferenc, Ivánka István, Koczogh Ferenc, Nagy János, Pethő Zsigmond, Sőrés András, Szabó Bálint, Szabó Sándor, Tisza István, Torma János, Tóth Ferenc, Janthó Lajos, Jeney János, Vida Dániel.

b) Iskolai választmány: Görömbei Péter, lelkész, Borsi Bálint, Bereczki János, Gyüre István, Huszti József és Ferenc, Kalmár Gedeon, Pethő Zsigmond, Sőrés András.

c) Magtári választmány; elnök: Borsi Bálint, magtárnok: Révész Pál s 12 választmányi tag.

Az egyház ügyésze: Koczogh Ferenc, ügyvéd.

Hátránykezelő: Szalai János, előbb Torma Sándor.

A folyó évi egyházi adót szedik az egyházfiak: Csányi Sándor, Toka Sándor; 1881-ben Bereczki József, Áts József.

VI.

Belhivatalnokok nevei és rövid életrajzuk.

A) Lelkészek nevei s életrajza.

Függelékül: a felső-szabolcsi esperesek nevei.

Hogy a XVI-ik században, vagyis a reformáció kezdetén, kik lehettek a kállói ref. egyház papjai: arról adatok hiányában nem szólhatunk. Balogh Ferenc úgy vélekedik, hogy az a Kállai Lukács, ki 1552-ben a beregszászi zsinaton jelen volt, kállói lelkész lehetett. A kállói ref. egyház lelkészeinek neveit, a XVII-ik század elején kezdve, az itt közlött kimutatásban adhatjuk; részint az egyházi I. számu jegyzőkönyvben található hézagos feljegyzés, részint Lampe, részint az egyházmegyei levéltár adatai után.

Ezek alapján a nagy-kállói ref. lelkészek névsorát következőleg állithatjuk össze:

1. *Milotai Nyilas István.* Az egyházkerületi levéltárból vett adat szerint: „1605. jun. 5-én, a károlyi zsinatban ordináltatott Milotai Nyilas István Kállóba.“ (Tiszántúli egyházkerületi régi jegyzőkönyv. 610. l.). Született Szathmármegyében, Milota helységben. Tanult Debrecenben, hol a nagyobb diákok közé 1596. vétetett fel. Senior volt 1599-ben. Heidelbergben az egyetemre beiratkozott 1601-ben. 1605. kállói pap; aztán rövid ideig (1609.) a debreceni kollegiumban rektor-professor; majd szathmári lelkész (1610.); 1611-ben Vári Tamás csengeri pap s esperes halála után a szathmári egyházmegye esperesévé tétetett. 1614. jan. 19. a károlyi zsinatban püspökségre emeltetett. 1618-ban Bethlen Gábor erdélyi fejedelem udvari papjává, Kiss Kálmán szerint később Erdélyben is püspökké lett. Szathmárt az iskolát gimnáziumi rangra emelte. Bethlen Gábor fejedelem, Milotai tanácsára a reformátusok nagyszombati iskolájára 1621-ben ily alapitványt tett: 300 magyar frt.; 300 köböl búza; 100 akó bor ára, mely 24 nagyobb alumnus Deák tartására fordittassék. Nagy-Szombat elesvén a Bethlen kezéről, az alapitvány a kassai oskolára fordittatott. Milotai meghalt 1623. (Tóth Ferenc szerint 52-dik, Kiss K. szerint 62-ik évében) Gyulafehérvárott. Tóth Ferenc, mint buzgó, bátor, kormányra termett püspököt jellemzi őt.

Milotai művei: 1. A mennyei tudomány szerént való Irtovány, Debrecenben 1617.; 2. Agenda, azaz Anyaszentegyházbéli szolgálat szerént való cselekedet sat. 1622-ben, ajánlva Bethlen Gábor feleségének, Károlyi Zsuzsánnának; 3. A szentháromság egy bizony örök Istennek, mint valami Atzél tükörben való megmutogatása. Debrecen. 1622. 4. A 20-ik zsoltár magyarázata. E könyv teljes címét közli Szabó Károly „Régi magyar könyvtár“ című műve után, székfoglaló beszédében, Radácsi György sárospataki tanár, ekként: „Szent Dávidnak huszadik zsoltárának rövid praedicatiok szerént való magyarázattya, melyben mind az Istenfélő, igaz, jó fejedelmeknek, mind az keresztyén községnek Tisztek megábrázoltatik és elejekben adatik. Az Istennek diczőségére és az egyigyü hiveknek épületekre. Irattatott és kűbocsáttatott az Felséges Bethlen Gábornak, Magyar és Erdélyországnak istenfélő keresztyén fejedelmének főpraedikátora Melotai Nyilas István által Cassán, Festus János által 1620.“ [1]). 5. Bethlen Gáborné, Károlyi Zsuzsánna fejedelemnő felett mondott beszéd s ezzel együtt több halotti beszédei is kinyomattattak 1624-ben [2]).

2. *Margitai Péter* származása s iskolázásáról semmi adatunk nincs. Hivataloskodása helyének és idejének meghatározására nézve nagymérvben eltérnek egymástól Lampe, Tóth Ferenc, Szűcs István s Kiss Kálmán. Hogy debreceni, kállói, huszti, szathmári pap volt, azt mindenik említi; de kisvárdai praedikátorságáról egyik sem emlékezik. Tóth Ferenc azonban ezt sejteni hagyja, mondván: „minekutána már *valahol* praedikátori hivatalt viselt volna . . . . kállói praedikátorrá lett“ sat . . . . Az a valahol Kis-Várda volt, mint a felső-szabolcsi egyházmegyei levéltár ezt elvitázhatlanúl igazolja [3]). A források után tehát igy állitható egybe hivataloskodási ideje s helye: 1616—1619. közt debreceni, 1619—1622. közt kisvárdai, 1622—1624. kállói, 1624—1628. huszti lelkész és esperes; 1629-ben szathmári lelkész és esperes. Ugyancsak 1629. febr. 18. a tasnádi zsinaton püspöki hivatalra választatott s szenteltetett fel; mint ilyen 1629. juni 17. Váradon zsinatot tartott; de még ugyanezen évben meg is halt és a szathmári templomban temettetett el.

Tóth Ferenc őt igy jellemzi: „Margitai igen nagy tudományú és kedvességű Praedikátor volt, a mi avagy csak abból is megtetszik,

[1]) Prot. Egyh. Isk. Lap. 1879. év. 205. l.

[2]) Tóth Fer. túl a tiszai püsp. élete. Győr. 1812. 92—93. l. Lampe; Kiss Kálmán: „Szathmári egyházm. tört.“ 1878. 306. l. Egyházker. levéltár. Régi jegyzőkönyv. 610. l.

[3]) Egyházmegyei levéltár. 1. sz. jegyzőkönyv. 13. lap.

hogy oly sok és fő Ekklézsiák szerették őt Praedikátorjoknak megnyerni; azonban több Traktusokban Esperestséget viselvén, az igazgatáshoz jól értett“ [1]).

Nyomtatásban következő művei jelentek meg: 1. Mindennapi imádságnak magyarázatja, Debrecen, 1616.; 2. A tízparancsolatokra való praedikációk, Debrecen, 1617.; 3. Jónás próféta könyvének a szentirás szerint való magyarázatja, negyven praedikációkba foglalva, Debrecen, 1621.; 4. Az apostoli Credónak az szentirás szerént való igaz magyarázatja, melyet rövid praedikációkba foglalván, a keresztyéneknek épületekre kibocsátott *Margitai Péter, az Kállai Ekklának lelkipásztora* [2]), Debrecen, 1624.; 5. Temetési alkalmatosságokra való praedikációk, melyeket az ő (Margitai P.) halála után kiadott Keresztszeghy István 1632.

3. *Wáczi János* 1639-ben debreceni lelkész (Lampe: 629. l.). 1645—1650. közt kállói praedikátor, mint egy urvacsorai pohár talapzatán levő felirat s az egyházmegyei levéltár igazolja. Lampe-Ember Pál szerint (Lampe 421. l.) Wáczi János kállói lelkész is egy volt azok közül, a kik az I. Rákóczy György által 1646. juni 10-re Szathmárnémetibe összehivott nemzeti zsinat végzéseit aláirták. Ugyancsak a szabolcsi diocesisből aláirták még e végzéseket: Dormány István, senior, bátori lelkész; Mándoki Márton, mándoki lelkész; Gyarmati Márton kisvárdai, Géresi Márton nyir-szakácsii (?) lelkészek.

4. *Diószegi Pál*, kállói lelkész és esperes 1659. (Egyházmegyei levéltár. I. sz. jegyzőkönyv. 60. l.).

5. *Váradi Mihály*, 1671. nov. 18-án mint kállói lelkész emlittetik az egyházmegyei levéltárban (Egyházm. levéltár-látogatási jegyzőkönyv). Kiss Kálmán azt irja, hogy Váradi Mihály 1672—1685. közt szathmári lelkész és esperes volt. A pozsonyi delegatum judicium elé idézve volt, de nem jelent meg (Kiss K. szathmári egyházmegyei tört. 310. l.).

6. *Vécsey György*, 1686-ban debreceni lelkész, 1692-ben tanár ugyanott (Lampe: 629. l.). 1697-ben a szabolcsi esperesek közt emlittetik, mint kállói lelkész, úgy Lampénál (625. l.), mint az egyházmegyei levéltárban (I. sz. jegyzőkönyv. 65. l.).

7. *Körösi Szűcs András* 1706. előtt, 1706-ban már Lakszakállasra ment (Komárommegyébe), hol a gyülekezet első anyakönyvét vezetni kezdte 1713-ban s maradékai maig is vannak ugyanott (Prot. Egyh. Isk. Lap: 1879. évf. 446. l.).

[1]) Tóth Fer. túl a tiszai püspökök élete. 102. l.

[2]) Kállói egyház levéltára. I. sz. jegyzőkönyv. „NB.“ alatt.

8. *Helmeczi K. István* 1706—1712-ig. Kállóban való lelkipásztorkodásának ugyan semmi nyomaira nem akadtam a kállói egyház levéltárában; de Kiss Kálmán úgy véli, hogy Helmeczi Kállóból mehetett Szathmárra 1712-ben; s ezt Helmeczinek, a nagy-kőrösi gimnáziumi könyvtárban kéziratban levő praedikációiból következteti, melyek közt egy kállói kapitány (Kiss Ferenc) felett mondott beszéd is olvasható, mint ezt Kiss K. magán leveléből itt közölhetem. Helmeczi 1712—1723. közt szathmárnémeti lelkész, egyházmegyei aljegyző; 1719. jan. 31. a szathmári traktus esperesévé választatott; majd 1723-ban nagy-kőrösi lelkészszé lett, hol 1740-ben a dunamelléki egyházkerület püspökévé választatott. Mikor halt meg: adatom nincs felőle. Egykorú, kőrösi kollegája, mint apostoli buzgalmu, erélyes, komoly, erős testalkotásu férfiút jellemzi Helmeczit. Művei: 1. Disputatio theologiae de miraculis Christi prout ea fuerunt hipodeichmata rerum spiritualium. Franequerae. 1700. 2. Igazság paizsa. Marburgban (Trajectumban) 1743., melyet a Helytartótanács eltiltott. Bod Péter szerint Helmeczi a Kolossébeliekhez küldött levélre 100 ivnyi magyarázatot irt latin nyelven, de ez kéziratban maradt (Kiss K. Szathmári egyházmegye. 313. l.).

9. *Békési András*, kállói lelkész 1713—1738. Ő kezdte vezetni a kállói egyház első, legrégibb anyakönyveit 1713-ban. Buzgó, pontos, eszélyes és erélyes lelkész volt. Az ő vezetése mellett s idejében épittetett a most is meglévő, a templomtól külön álló nagy torony alsó része, alapjából 1732-ben. Békésit annyira szerette s tisztelte a gyülekezet, hogy midőn 1738. febr. 15-én „halomása" történt, holttestét a templomba temették. Sirirata egy fekete táblán az 1877-ik évi templomépités idejéig a templomban volt. Ma a lelkészi lakon, az úgynevezett *tanulóházban* őriztetik. A táblán ezek olvashatók: „Itt nyugszik Teste, Lelke Pedig vigad az Úrban, Tiszteletes Tudós Békési András uramnak, ki is minekutánna a kállai szent Ekklésiában 25 esztendők alatt hűségesen szolgált volna, Lelkét megadta hűséges Teremtőjének, életének 66-ik esztendejében, Bőjtelő havának 15-ik napján, estvéli 8 órakor, 1738."

10. *Tokaji János* 1738—1741-ig kállói lelkész. Egyebet felőle nem tudunk.

11. *Zágonyi P. Sámuel* 1741—1746. kállói lelkész. Több adat róla nincs.

12. *Solymosi P. Gábor* 1746—1752. Az ő idejében szervezkedett az ekklézsia az 1734. évi bodrog-keresztúri gyűlés végzései értel-

mében. Alkotott ugyanis szabályokat, választott gondnokokat. Az ez alkalommal tartott beszédéből, mint tiszta gondolkodású, buzgó lelkészt ismerhetjük meg.

13. *Herczegszőllősi István*, kállói lelkész és szabolcsi esperes, 1752—1763. közt. Vajáról jött Kállóba. Az ő idejében igen kedvező anyagi állapotban vala a kállói ekklézsia. Volt Bogáton az egyháznak erdeje. Itthon adományozásokból tőkepénze, bikái, számos marhái sat. Sokat is épitkeztek. Egy Herczegszőllősi által kezdett s valószinüleg hasonnevű atyjáról reászállott, Kállón anyakönyvűl alkalmazott jegyzőkönyvben igen érdekes szentirásbeli magyarázatok, illetve theologia foglaltatik; és egy *oratio* a békeségért, mint gyanitani lehet a II. Rákóczy Ferenc által kezdett szabadságharc idejéből. És két ének „Az Tekintetes Nemes és Nemzetes Bélaváry Éva aszszonynak, Tekintetes, Nemzetes és Vitézlő Ibrányi László uram szerelmes Házastársának temetése megtisztelésére nyomtattatott chártákban Herczegszőllősi István, akkori ibrányi Praedikátor által irott versek. Anno Dni 1702. lett temetése 17. juni.“ Címök: „Az igaz hitnek megpróbálása az utolsó napon.“

A kállói egyház iratai közt van egy levél, Vetsei János szuperintendenstől, 1759. dec. 12-ről Debrecenből keltezve, melyből egyrészről az látszik, hogy a kállóiak papjukat változtatni kivánták volna; másrészről az olvasható, hogy Herczegszőllősi István igen jeles ember lehetett a maga idejében. Vetsei levele egyebek közt igy szól: „A dolog, melyben ő kk. megindultak, előttem igen véletlen és váratlan, jól tudván mind nagy érdemeit, mind a szerént még a méltóságok előtt is nagy tekintetét a tisztességre megőszült kegyes, jó Atyának. Kinek további kk. között leendő megmaradását, kegyelmeteknek mind Isten, mind emberek előtt dicséretére és javára szolgálni bizonyosnak látván“ sat. Meg is maradt a kegyes, jó Tiszteletes Atya Kállón holtig s itt halt aztán meg is, miről az egyház jegyzőkönyvében ilyen feljegyzést találunk: „Megholt néhai áldott emlékezetü Nemes és Tiszteletes Tudós Lelki-Pásztor Herczegszőllősi István, ki is *hat* helyeken lett praedikátori hivatalában 50 esztendőket, ezek közül 20 esztendőt a szabolcsi szent traktusnak esperességével, 11 esztendőt kevés hijján pedig kállai praedikátorságával istenesen és hűségesen megékesitette volna, életének 78-ik esztendejében. Koporsóba tételkor a parochialis Házban praedikált T. Pápai István bátori praedikátor, Jel. 14. 13.; kivitelkor apagyi praedikátor T. Csengeri József, 2. Tim. 4. 6—8.; a test felett Simoni Pál berceli praedikátor, I. Mózes 50. 24. Búcsuztatott a kállai oskolamester Bethleni János.“

14. *Szerencsi István* ifjú praedikátor beköszönt 1763. ápr. 24. (Csel. 20. 19.), 1763—1766. Ez hozatta el a városházától notarius uramtól az ekklézsiához tartozó iratokat az ekklézsia ládájába; anya- és jegyzőkönyveket készittetett s kieszközölte, hogy az ekklesiastikusokat (belhivatalnokok), mind a pénzből, mind a búzából, a kurátor fizesse. Másként is tevékeny, buzgó ifjú lelkész vala.

15. *Kocsis István*, kállói lelkész 1766—1775-ig. Született Böszörményben. Kállóba Nánásról jött 1766. ápr. 9-én. Mint az egyházi anya- és jegyzőkönyvek igazolják: pontos, szigorú, buzgó lelkész; erélyes egyházkormányzó, tevékeny ember vala. Idejében épittetett az egyház malma, mondhatni a pap pénzéből. Történt egyéb számos épitkezés is. Az egyházi kormányzatot a városi tanács befolyásától teljesen függetlenné tette. 1775-ben Derecskére ment lelkésznek.

16. *Fazekas István*, kállói lelkész 1775—1779. Született Debrecenben. Kállóba Sárándról jött. Tevékeny pap volt. Diószegre ment.

17. *Id. Fazekas György*, kállói lelkész 1779—1801. Született Szikszón, Abaújmegyében, 1739. szept. 14-én, nemesi rangban levő szülőktől. Tanulását kezdette hazájában, a szikszói jeles oskolában; folytatta a debreceni Collegiumban; öregbitette a helvetiai és belgiumi akadémiákon. Oskolai rektorságot viselt két évig a maga hazájában, Szikszón. Lelkészkedett Szathmárnémetiben 1771—1776.; de ott, mint Kiss Kálmán irja, a népben a visszavonás lelke erőt vett s a belső személyek iránti kegyeletlenséggel gyakran megbélyegezte magát; mit megunva Fazekas, Nagy-Bányára ment lelkésznek és ott lakott 1776—1779. közt. Mind a szathmári, mind a nagy-bányai egyházvidékben assessorságot viselt; sőt a nagy-bányai egyházvidék esperesévé is választotta; de ezt nem viselhette, mivel időközben lakását 1779-ben a szabolcsi egyházvidékbe, N.-Kállóba tette át. Szabolcsban egyházmegyei ülnök s a vármegye táblabirája. Házastársa vala Varjas János debreceni professor leánya, Varjas Krisztina. 1799-ben elerőtlenedvén, egy ideig káplánok szolgáltak helyette, 1801-ben pedig az akadémiákról hazajött fiát, Györgyöt, választották helyette s ettől kezdve az atya fiával, együtt folytatták s viselték a szent hivatalt. Az ekklézsia előtt való kedvessége kitetszik abból is, hogy meghalván az öreg Fazekas, az ekklézsia a legillendőbb módon temettette. Éneklő deákokat hozatott a kollégiumból s halotti tanitást tett felette debreceni praedikátor és superintendentialis generalis notarius Diószegi Sámuel, I. Móz. 3. 19. Meghalt id. Fazekas György 1808. febr. 25-én, 68 éves korában (Egyh. anyakönyv. IV. sz. 327. l.).

18. *Ifj. Fazekas György*, kállói lelkész 1801—1843.; esperes 1831—1843. Az előbbi Fazekas Györgynek fia. Tanult Debrecenben és a külföldi akadémiákon. Hazajövén, atyja mellett lett segédlelkész; majd 1801. febr. 22-én a kállói egyház rendes lelkészül választotta meg s érette a „papmarasztásról örökre lemondott.“ Meghivta a székelyhidi ekklézsia is; de csak Kállóban maradt. Igen sok és nagymérvü épitkezéseket tett a kállói ekklézsiában; torony, papi lak, a templomtetőt fedette, új leányiskolát szervezett, új fiúiskolát sat. sat. épittetett. Az iskola ügyét különösen szivén hordá. Az itteni gimnáziumbeli tanitásra, halála napjáig, igen nagy gondja volt. Volt a vármegye táblabirája, tractualis al-, majd főjegyző s assessor; 1831-től haláláig esperes. Erős akaratu s nagytudományu férfiú. Könyvtára ritkitotta párját a maga nemében s idejében. Első neje volt Dobosy Lidia, Szentesről, Dobosy Gergely ottani városi senator leánya. Élt vele három évet és nehány hónapot; ekkor a nő — kinek nevét a gyászoló férj az anyakönyvben egy versben örökitette meg — meghalt 1806-ik év márc. 25.; még nem volt 20 éves. Második neje: Lükő Anna, Lükő József leánya, Körtvélyesről, Tornavármegyéből; ki előbb Vajda József csáti praedikátor neje volt. Fazekas mint özvegyet vette nőül 1812. jan. 12-én Mező-Csáton. Számos gyermekei maradtak s nőttek fel. Fazekas meghalt 1843. dec. 6-án, 73 éves korában.

19. *Pethő Károly*, időközi lelkész 1843. dec. 8-tól 1844. máj. 3. Később pozsonyi, majd halászi lelkész, hol meghalt 1876.

20. *Szondi László*, kállói pap 1844. máj. 3-tól 1869. aug. 15-ig. Született Nagy-Kállón 1788. Tanulását kezdte a kállói gimnáziumban; folytatta s végezte Debrecenben. Majd Dunavecsén volt 3 évig rektor; ennek végeztével külföldre szándékozott menni, tanulmányai öregbitése végett; de Bécsnél tovább nem mehetett; innen hazatért és segédlelkész lett Lacházán $2^1/_2$ évig. Rendes lelkészi állomást nyert Gyömrőn s ott lakott 1818—1832.; Losoncon 1832—1836-ig; Komáromban 1836—1844-ig; 1844-től N.-Kállón, haláláig. Mint az egyházak nevei mutatják, nagy helyeken végezte lelkészkedéseit; mi mutatja azt is, hogy keresett ember lehetett. Midőn azonban Kállóba jött, már akkor 56 éves férfiú volt; tehát azon kort érte el, midőn a becsvágy fogyatékán, a tetterő hanyatlik s többnyire elmegy a kedv attól, hogy az ember új intézményeket létesitsen, avagy csak a meglevőkért is lelkesedni s hatni, tenni képes legyen. Meg is látszott ez a nagy-kállói egyház ügyein. Szondi máskülönben egyszerü, kevés igényü, széles olvasottságú, szabad gondolkodású ember. Az irodalomnak nagy pártolója. A 60-as években 10—12 lapot járatott évenként. Nyomtatásban egy művét

ismerem; azt, a melyet 1832. okt. 7-én Losoncon az V-ik Ferdinánd koronaörökös s ifjabb magyarországi királyt fenyegetett, de elvonult veszedelem elmulására rendezett örömünnepélyen mondott. Meghalt 1869. aug. 15-én, $81^1/_2$ éves korában; lelkipásztorkodásának 52-ik, a káplánival 55-ik évében.

21. *Görömbei Péter*, időközi lelkész 1869. aug. 15-től 1870. ápr. 6-ig.

22. *Gyöngyösy Sámuel* 1870—1876. Született Miskolcon, 1833-ban. Tanult ugyanott; majd folytatta tanulmányait Sárospatakon s végezte iskoláit Debrecenben. Rektor volt Szikszón két évig. Segédlelkész Berettyó-Újfaluban, Debrecenben, utóbbi helyen Szoboszlai Pap István püspök halála után két évig adminisztrátor. Rendes lelkészi állomást nyert Tégláson 1860-ban, hol hat évet töltött; 1866—1870-ig lelkipásztorkodott Nyiregyházán; 1870—1876. Nagy-Kállón; 1876—1879-ig szülőföldén Miskolcon; 1879. óta Tisza-Nánán szolgál.

Gyöngyösytől már eddig is több kötetre menő egyházirodalmi mű jelent meg. „Egyházi beszédeinek“ I-ső kötete megjelent Debrecenben, 1864.; „Magyar prot. egyházi szónoklatok“ Miskolcon, 1874-ben, két füzetben. Ezeken kivül dolgozott több egyházi és iskolai szaklapban. Nyiregyházán, mint lelkész, társadalmi heti lapot is szerkesztett. Jelenleg előfizetési felhivást bocsátott ki: imák és egyházi beszédekre.

23. *Görömbei Péter*, kállói lelkész 1876. óta. Született Bercelen, 1846. dec. 31. Tanult Sárospatakon. Segédlelkész volt Bercelen, Nagy-Kállón, Szakolyban. 1871-ben rendes lelkészül hivatott Eperjeskére s ott működött 1876-ig. 1876. április 3-ik óta a kállói egyházban szolgál.

Függelékül: a felső-szabolcsi esperesek névsora.

1. Csengeri János, pálcai lelkész, 1596.
2. Csehi Pál, pálcai lelkész, 1601.
3. Pataki Bálint, kisvárdai lelkész, 1604.
4. Váczi András, 1609.
5. Margitai Péter, kisvárdai lelkész, 1622.
6. Debreczeni Dormány István, bátori lelkész, 1644.
7. Belényesi János, vajai lelkész, 1650.

Jegyzet. E hét szám alattiak emlitve vannak Lampenál is 625. lapon, az egyházmegyei levéltárban is, I. sz. jegyzőkönyv 60 lap; de a két következő, úgymint:

8. Váczi János, kállói lelkész, 1656.

9. Diószegi Pál, kállói lelkész, 1659., a Lampe művében emlitve nincs; azonban a kállói egyháznál s az egyházmegyei levéltárban I. sz. alatt 60-ik lapon felirvák neveik.

10. Pathay András, kisvárdai lelkész, 1661—1668.

11. Bagosi Márton, halászi lelkész, 1674.

12. Salánki István, bátori lelkész, 1676.

13. Debreczeni Dormány István, madai lelkész s esperes, 1679.; később szuperintendens.

14. Fejértói András, mándoki lelkész, 1693.

15. Vécsei György, kállói lelkész, 1697.

16. Debreczeni C. János, mándoki lelkész, 1703.

17. Keresztúri Lukács, bátori lelkész, 1715.

18. Herczegszőllősi István, mint vajai lelkész, esperesnek megválasztatott 1746.; de 1752-től haláláig már kállói lelkész volt, 1763-ig.

19. Tasnádi Székely István, 1763.

20. Soltész János, bátori lelkész, 1773.

21. Molnár Péter, madai lelkész, 1786.

22. Keresztesi Berhidai Mihály, bátori lelkész, 1796.

23. Peleskei Miklós, szalkai lelkész, 1810—1821-ig. Az 1821. évi gen. convent őt, mint szalkai papot, esperes gyanánt meghagyta az épen akkor kikerekitett új nagy-károlyi traktusban, hová Szalka is tartozott és tartozik. A felső-szabolcsi egyházmegye új esperestet választott:

24. Almási Sámuel, mándoki lelkészt, 1821.

25. Fazekas György, kállói lelkész, 1831—1843.

26. Nagy Sámuel, rohodi lelkész, 1844—1852. 1852-től, ostromállapotban volt az ország. Szabályok szerint választott esperes nem volt. Az esperesi székek kinevezés útján töltettek be ott, a hol akadt rá ember. Felső-Szabolcsban *Keresztúri János* fogadta el a kinevezést szuperintendensi kézből. Viselte két évig. Ekkor (1854.) meghalt. Az 1854-ik év máj. 1-én az ostromzár megszünvén, ideiglenes *elnökül választatott Szondi László*, nagy-kállói lelkész, nagy kedvességgel.

27. Bodnár Gábor, bogdányi lelkész, 1854—1857-ig. Ekkor önként lemondott.

28. Rátkai József, 1857—1864-ig.

29. Litkei Tóth József, pátrohai lelkész, 1864—1870-ig, haláláig.

30. Kozma József, előri lelkész, 1870—1878-ig. Ekkor meghalt.

31. Nemes Béniámin 1879.; előbb ideiglenesen vezette, mint helyettes esperes az egyházmegye ügyeit. 1879. juniustól, mint megválasztott esperes haláláig, azaz 1880. jan. 25-ig.

32. Lukács Ödön, nyiregyházai lelkész, előbb mint helyettesitett, 1880. juniustól mint választott esperes működik.

B) Rektorok s praeceptorok nevei.

A tanitók, rektorok nevei, a mint azokat a hiányos adatok alapján összeállithattam, kik közül a rektorok 1853-ig a kállói gimnázium igazgatói valának, ime igy következnek:

1. Szokolyai István, 1723—1725.

2. Halász József, 1725—1727. 3. Szoboszlai János, 1727—1729. 4. Szentiványi Mihály, 1734. 5. Diószegi Sisak János, 1735—1739. 6. Pápai Lázi János, 1740—1743. 7. Szentpéteri István, 1743—1746.; pappá lett Bezdéden; a vizbe halt. 8. Segesvári János, 1746—1749.; udvari pappá lett s ifjú korában elhalt. 9. Gálos János ő kegyelme, 1749—1751. Előbb akadémiákra ment, azután ványai, később inokai pappá lett s itt halt meg ifjú korában. 10. Kunszentmiklósi Szabó János, 1751—1754. Akadémiákra ment, azután dabi pappá lett. 11. Keszi István, 1754—1758. Pappá lett Pazonban, azután Oroson. Az orosi lelkészek közt *Hajdú* néven fordul elő. 12. Hegymegi István, 1757—1758. Bakkancsossá lett. 13. Gáspár János, Kun-Halasról, 1758—1762.; jegyző lett ugyanott. 14. Bethleni János úr, 1762—1765.; innen papságra ment. 15. Kiss Sámuel, keresztesi fi, 1765—1768.; akadémiákra ment. Jó mester volt. 16. Sáári Ferenc, Vámosról, Veszprémmegyéből, 1768—1771.; akadémiákra ment. 17. Detsi Borbély János, szikszói fi, 1771—1774. 18. Nagy Mihály, szikszói fi, 1774—1777. Előbb jegyző lett Szikszón, utóbb kántor Derecskén. 19. K. Kovács Ferenc, Somogymegyéből való, 1777—1779. 20. Szarka István, Szikszóról való, 1779—1782. A rektóriát végezvén, nagy-kállói nótáriussá választatott; később hazájába visszatért. 21. Sélley István, szül. Kecskeméten, 1782—1784. Makádi praedikátorrá lett a Duna-szigetben. 22. Németi Jónáthán, patasi fi, 1784—1786. Első évben jól viselte magát; de a másodikban a Praedikátor ellen áskálódott; az ekklézsiában pártoskodást és szakadást támasztott. 23. Németh József, Pátkáról, Fehérmegyéből való, 1786—1789. Szorgalmatos, jó tanitó; a negyedik évre is marasztatott; de nem fogadta el a marasztást, mert praedikátori hivatalra szándékozott. 24. Kálmán Ádám, Veszprémmegyéből, Kajárról való, 1789—1792. 25. Kun Pál, fehérmegyebeli, Csákvárról, 1792—1795. 26. Arany József, Körmendről, 1795—1798. A túl a dunai superintendentiában őrségi esperes lett. 27. Kulifai Miklós, Nógrádmegyéből, Losoncról, 1798—1801. Jó mester volt. Jánosii praedikátorrá lett és ott halt meg. 28. Szentes János, kunszentmiklósi fi, 1801—1804. Professorrá lett hazájában; utóbb praedikátorrá Bogyánban, a dunamelléki superintendentiában. 29. Liszkai István, Derecs-

kéről való, Biharmegyéből, 1804—1807. Pappá lett Szabolcsmegyében, Kis-Létán s ott halt meg is. 30. Burgyán János, Veszprém városából, 1807—1810. Emlékezetreméltó jó mester volt. 31. Polgár Jakab, Mező-Túrról való, 1810—1812. Cégéres bűnben (paráználkodás) találtatván: a templomban, a kathedrából, mind az úr istent, mind az ekklézsia tagjait megkövette s feloldoztatott. 32. Koós György, szathmár-németii származású, 1812—1814. 33. Szabó Mihály, Szathmármegyéből, Matolcsról, 1814—1818. Mint pazonyi lelkész halt meg. 34. Nagy István, Barsmegyéből, mohii származású, 1818—1821. Mint gyulaházai lelkész halt meg. 35. Motsai József, Tolnamegyei, simontornyai származású, 1821—1825. Sok baja volt az új énekes-könyv miatt. Állitólag római kath. pappá lett, a miatt, hogy itt egy iskolás fiút halálra vert s a római kath. papság szárnyai alá menekült a büntetés elől. 36. Patkó András, 1825—1828. Előbb madai, majd ibrányi pappá lett. Ma, mint nyugalomba lépett ibrányi lelkész él Nyiregyházán. 37. Szilágyi János, szül. N.-Kállón, 1828—1831. Világias öltözete s restes magaviselete miatt sok baja volt az egyháztanáccsal. Később, mint balkányi lelkész is sok zavart okozott a kállói ekklézsiában, a lelkészt és egyházat egymással meghasonlásba hozta. Lelkészkedett Balkányban, Új-Fehértón, Encsencsen, Madán, hol meghalt 1867-ben. Mint eszes ember, jeles assessora vala a felső-szabolcsi traktusnak, melynek megbizásából az egyházmegyei „*Statutumokat*“ is szerkesztette. 38. Papp Sámuel, Holdmező-Vásárhelyről, 1831—1834. E férfiú mindenben dicséretreméltó. Pestre ment a mérnöki tudományokat tanulni s ott halt meg 1837. juli 1. 39. Kállay János, Földesről, 1834—1837. Később jegyző, majd ügyvéd lett. 40. Mező Dániel, H.-Böszörményből, 1837—1840. Prokátorrá lett szülőföldén. 41. Lakatos József, vámos-pércsi származású, 1840—1843. Prokátorrá lett. 42. Muhi Dániel, kis-kólcsi fi, 1843—1846. Pappá lett. 43. Tóth Lajos, debreceni születésű, 1846—1850. Rendszerető, pontos ember. Sok hasznos jegyzetet tett az iskolai naplókban. Leánytanitóvá lett Debrecenben. A tanitói pályán szerzett érdemeiért érmet nyert a királyi felségtől. Életben van. 44. Szarka József, szül. Nábrádon, Szathmárban, 1850—1852. Előbb tanár lett M.-Szigeten s mint jeles rektort a kállói ref. egyház 1855-ben meghitta felállitani ismét célbavett gimnáziumához igazgatónak; de a meghivást nem fogadta el. Utóbb lelkészszé lett Szigeten és egyházmegyei tanácsbiró. Életben van. 45. Kása József, tisza-szentimrei származású, 1852—1855. Tanár lett Nánáson, később jegyző Ványán. 46. Török Gábor, kivételesen a sárospataki főiskolából. Szül. Nyiregyházán. Kállói rektor, 1855—1857. 1857. márciusban segédlelkész lett ugyanitt, utóbb leány-

tanitó Békésen, hol mint ilyen működik a mai napig. 47. Batta Ignác, 1857—1860. Mint földbirtokos él Gégényben. 48. Polgár István, szül. Túron. Kállóba Debrecenből jött. 1860—1863. kállói rektor. Túron lett tanár. 49. Barsi Gyula, Holdmező-Vásárhelyről való, 1863—1866. Világi pályára lépett. Most járásbiró. 50. Farkas Gyula, szathmár-németii születésű, 1866—1868. Segédlelkész lett Pátrohán, Előrben, Szakolyban. Elmezavar következtében halt meg. 51. Lovas Sándor, ismét Patakról, 1868—1872. Az ő idejében (1870.) állandósittatott a rektória. Azonban Lovas lelkészi pályára lépett, helye pedig ideiglenesen Bakos Pál helybeli segédlelkész által töltetett be félévig.

52. Bakos Pál, 1872. márc.—1872. októberig. Szül. Mihálydiban. Jelenben szakolyi lelkész.

53. Horváth István 1872. októbertől, szolgál mai napig. Született N.-Kállón. Tanult H.-Böszörményben és Debrecenben. Kállóba jött segédtanitóúl 1866. Leánytanitó lett ugyanitt 1868., a felsővégen. 1870-ben, saját kérelmére, a fiúiskolába, az alsóbb osztályok tanitójául helyeztetett át. 1872. óta a felső osztályokat vezeti, a szülők és elöljárók teljes megelégedése s kitüntetései mellett. Horváth autodidakt. Önképzés által jutott hivatásának magaslatára. Társadalmi téren: még 1868-ban dalárdát alakitott, melynek tagjai „megfogyva bár, de törve nem," maig is működnek ünnepélyek alkalmával. Az ő vezetése alatt vett részt e dalárda-testület a debreceni (1868.), budapesti (1870.) és a nagyváradi dalárünnepélyeken. A felső-szabolcsi ref. egyházmegyei tanitói pénztárnak 7 év óta buzgó, lelkiismeretes pénztárnoka. Az 1881. évi országos tanitói gyülésen egyházmegyénk tanitóit képviselte. Többször kapott meghivást jövedelmezőbb egyházakba; de a hálaérzet, hogy szülővárosának szolgálatot tegyen a nevelés terén, visszatartja. Iskolájának felszerelésén s mintaiskolává emelésén öntudatosan s egész erővel működik. 54. Kocsis Gábor, az alsóbb fiúiskolák tanitója, 1872. okt. —1879. máj. 31., haláláig. Szül. Furtán, Biharmegyében. Tanult Debrecenben. Kállóba jött praeceptor gyanánt 1866-ban. 1869—1871. Mihálydiban volt rendes tanitó. 1871—1872. ismét Kállóba hozatott vissza s a felsővégen alkalmaztatott leánytanitóúl. 1872—1879. május 31-ig az alsóbb fiúiskolát vezette; a szülék által tiszteltetve, tanitványai által bálványozásig szeretve. Kitünő énekvezér. Temetésénél nemcsak családja s az egyház, hanem az egész város gyászt öltött és elsiratta a gyülekezet apraja, nagyja. Ha ragaszkodott hozzá életében: mélyen meggyászolta az egyház közönsége halálában. Áldás nyugvó poraira! Emlékét őrizze a kegyelet s hálás emlékezet! 55. Balogh Lajos, segédtanitó s helyettes 1879. juni—1880. áprilisig. Tanult Pata-

kon. Segédtanitó előbb Szakolyban, utóbb N.-Kállón. Rendes tanitóvá lett Gyulajban. Jelenben községi jegyző Szakolyban. 56. Rhédei János. Született Debrecenben. Tanult ugyanott. Az ottani képezdéből Kállóba hozatott 1880. ápril 6-án. Ugyanazon évben oklevelet szerzett. Azóta kitünő szakértelem és ernyedetlen szorgalommal, közmegelégedésre működik, az alsóbb fiúosztályokat vezetvén. A polgári olvasó-egyletnek könyvtárnoka s a városban több társadalmi egyletnek tagja és tisztviselője.

* * *

A praeceptorok a régibb időkben az 1840-ik évig s hébe-korba ezentúl is, a helybeli gimnáziumból, a felsőbb osztályokból teltek ki. Ezek tanitottak a rektor vezetése, felügyelete s felelőssége alatt. Neveiket csak hézagosan tartották fenn az iskolai naplók. 1834-ben az egyházkerületi névtárban Bentek Pál emlittetik. 1841-ben Deák Ferenc, Fazekas Sándor, Kádár István. 1842-ben Horváth Pál, Dolinai Gábor, Mátyás Pál. 1842. nov. 1-től Deli Tamás, Torma László, Csizmadia Gábor. 1843—44-ben Kiss Ferenc, Székely Ferenc, Rádi József. 1844—45-ben Papolczi Károly, Bakos Ferenc, Sipos Antal. 1845—46-ban Kiss Dániel, Huszti Mihály. 1846—47-ben Szűk István (két társának nevét nem ismerem). 1847—48-ban Osváth Pál, Géresi Márton, Papp Bertalan; ugyanezek mind a hárman beálltak és elmentek honvédnek a csatába; helyettök: Kiss Dániel, Torma István, Vozári N. alkalmaztatott. Ezek maradtak 1849-ben is, Vozári kivételével; ki helyett a nagy-kállói gimnáziumból alkalmaztatott: Balogh István. 1849—50—51-ben Papp Bertalan, Torma Sámuel. 1852—53-ban Bokor János, Fintor Károly. 1852—56-ban Nemes Ábrahám. 1854—55-ben Jakab Gábor. 1855—56-ban Kántor László. 1856—61-ben Gavallér János. 1856—57-ben Vig József. 1857—60-ban Bereczki Ferenc. 1860—61-ben Szilágyi Dániel. 1861—63-ban Szabó Mihály, Szűcs András. 1863—64-ben Nagy Lajos, Veres László. 1864—65-ben Varga Imre, Takács Imre. 1865—66-ban Péter Gábor, Juhász Lajos. 1866—68-ban Horváth István. 1866—69-ben Kocsis Gábor. 1868—69-ben Faragó László. 1869—70-ben Hagymási Sándor. 1869—70-ben Toka Gyula. 1870-ik év őszén a rektória állandósittatott; a két praeceptor fizetéséből egy állandó tanitói díjlevél eszközöltetett. Tanitókúl: Lovas Sándor és Horváth István választattak, miről bővebben fentebb.

C) Leánytanitók.

I. Az alsóvégesi iskolában.

A leányok neveléséről a XVIII-ik századot előző időből adataink nincsenek. Az 1713-ik évből is csak annyit tudunk a város jegyzőkönyvéből, hogy: „*A tanitóasszonynak*, ki a leányokat tanitja, annu-

*

alis fizetése lészen e szerint sat.; de ennek „a tanitóasszonynak“ nevét nem ismerjük. 2. Diószegi Mihály 1728. 3. Kancza Sámuelné 1740—58. 4. Bagdi Mihály 1756. 5. Toka András, kállói fi, 1767—1775. 6. Szondi Sámuel, Szeghalomról hozatott, 1775—1777. 7. Gál István, hozatott Halászból, 1777—1780. 8. Benedek János, jött Rápoltról, a szathmári tractusból, 1781. ápr. 19—1798.; ekkor lemondott a tanitóságról s mint buzgó praesbyter működött az egyház javáért haláláig (1813. márc. 28.). 9. Nagy István, kállói fi, 1798—1806. 10. Dankó István, kállói fi, 1806—1807. 11. Bádi Sámuel hivatik Ibrányból s szolgált 1807—1809. 12. Budai János, Berencsről, 1809—1813. 13. Nagy István, másod izben, 1813—1818. ápr. 11-ig, vagyis haláláig. 14. Bán József, Új-Fehértóról, 1818—1828-ig: ekkor pappá lett Piricsén.

A Bán József idejében (1823.), özv. Szondi Jánosné ingó és ingatlan javai az egyházra szállván, végrendeletileg; ezen javakból második leánytanitóság szerveztetett. Itt előbb az első vagyis alsóvégesi leánytanitók neveit számláljuk elő s majd alább, külön a felsővégesiekét. Bán után tehát hozatott: 15-diknek Kőrösi György, 1828—1834. 16. Tóth György, 1834—1843. 17. Sinka Gábor, 1843—1853. 18. Gavallér János, 1853—1856.; ekkor a fiúiskolába helyeztetett át 1861-ig, mikor Pazonyba ment. 19. Gyüre István, szül. F.-Litkén. Tanult Sárospatakon. N.-Kállóba hivatott felsővégesi leánytanitónak 1846-ban. Ez állomáson tíz évet töltött. 1856-ban az egyik leányiskola bezáratván, a megtartott alsóvégesi leánytanitói állomásra Gyüre István helyeztetett át; itt működött 1874. év végéig. midőn világi pályára lépett s azóta mai napig, mint a megyei közkórház gondnoka működik. Az egyház ügyeinek intézésében pedig mint praesbyter és iskolaszéki tag vesz részt. 20. Virgai János, hozatott Bogátról. Előbb a felsővégen, 1874—1876. az alsóvégen működött; ekkor világi pályára lépett. Jegyző Mihálydiban. 21. Székely Pál, Ibronyból hozatott. 1876—1880.; ekkor Pazonyba távozott s ott működik mai napig. 22. Nagy Miklós, jött Gemzséről, 1880—1881. szeptemberig. Lemondása által az egyház szabad hivási jogot nyervén, pályázat útján választatott: 23. Dienes Janka, okleveles tanitónő. Született Nagy-Doboson. Iskoláit a budapesti országos nőképző-egylet intézetében végezte. Közmegelégedésre működik mai napig.

* * *

II. A felsővégesi leányiskolában.

A felsővégen, az özv. Szondi Jánosné által hagyományozott telken és házban, második leánytanitóság állittatván fel: első tanitóúl oda helyeztetett: 1. Varga Mihály, előbb a fiúiskolában praeceptor, 1823—

1836. jan. 5-ig; ekkor meghalt. 2. Kenézi György, 1836—1845. juliusig; ekkor ez is meghalt. 3. Balogh József, 1845—1846., félévig, meghalt. 4. Gyüre István 1846—1856. (bővebben róla az alsóvégesi leánytanitók közt, 19. sz. a.). A felsővégesi leányiskola 1856-ban bezáratván, igy maradt 1868-ig, mikor 5. Horváth István, ki előbb segédtanitó volt a fiúiskolában, hivatott meg felsővégesi leánytanitónak, 1868—1870. (Horváthról bővebben a rektorok között 53. sz. a.). 6. Hagymási Sándor ideiglenesen 1870. okt.—1871. áprilisig. 7. Kocsis Gábor, 1871—1872. (kiről bővebben a rektorok közt 54. sz. a.). 8. Vityi József, 1872—1873. Hozatott Laskodról. Világi pályán, a megyei központban működik. 9. Virgai János, jött Bogátról 1873—1874. Az 1874-ik év végén a felsővégesi iskola ismét bezáratván, azóta fitanitói lakúl szolgál, Virgai az alsóvégre tétetvén át.

VII.

Adományozások s a jelenleg meglévő egyházi vagyon.

Alapitványok.

a) Egyházi alaptőke. Ezen tőke számos kegyes lelkek alapitványai s hagyományozásai által keletkezett. Legnagyobb hagyomány a Gál János és neje Ráskai Máriáé. Gál János szül. Poroszló helységében, Hevesmegyében. Tanult Sárospatakon és Debrecenben. Rektor volt Kerekiben. Onnan N.-Kálló városa nótáriusi hivatalra hozta. Itt lépett házasságra Ráskai Máriával. Volt 11 esztendeig városi jegyző; aztán a vármegyeházánál hadnagy, castellanus és tiszteletbeli esküdt s az egyház jegyzője. Meghalt 1808. jan. 6. Hagyott tőkében 1000 frtot; neje 500 frtot. Ma e tőke 1782 frt. 34 kr. Borsi Imre hagyománya 210 frt.; Deák János 420 frt.; Szondi György 42 frt.; Szabó Bálint 21 frt. és kétvékás szőlő; Faragó Ferenc egyvékás szőlő; Szondi István 42 frt.; Tóth Andrásné 42 frt.; F. Toka János 10 frt.; özv. Bereczki Józsefné, Deák Erzsébet 150 frt.; Liszkai Zsuzsánna 50 frt.; Borsi Juliánna, Jenei Mihályné 50 frt.; Toka Sára, Aradi Istvánné 10 frt.; együtt tesz az egyházi alaptőke = 2831 frt. 92 krt. Ez összegből 500 frt. még 1839-ben elköltetett a fiúiskola épitésére; a többi, t. i. 2331 frt. 92 kr. részint takarékpénztárilag, részint egyes egyháztagoknál kamatozik. A két szőlő megvan az úgynevezett „Biri kertben," a lelkész használja. Ezeken kivül adakoztak, de az adományok az egyház szükségeire s épitkezésekre fordittattak, a következők, a mint a hiányos jegyzetekből összeszedhetjük: Mérges István, kállói v. kapitány 100 frt.; Török Jánosné öt darab marhát, eladatott 50

vonás frton; Végh Mihályné, Kisvárdai Szabó Éva tetemes mennyiségű javakat; de a mennyiséget feljegyezve nem találtam; Ivánka György s édes anyja Bötkös Ilona 6 magyar frt. és 12 dénárt; Gál János 100 frt.; Kövér András két ökröt, eladatott 40 frton; Pozsonyi György egy tehenet s rúgott borjut; Kiss Ferenc 30 vonás frtot; Nyavalyádi Takáts István egy harmadfű üszőt; Deák Ferenc egy harmadfű üszőt; Suskó András egy harmadfű üszőt; Somogyi Sámuelné 170 vfrtot; Szeremley Sámuel debreceni senator neje Babócsy Anna és Pataki István kolozsvári senator neje Babócsy Erzsébet, kik e szent ekklézsia kebelében születtek és férjhezmenetelekig itt laktak, adtak az ekklának egy-egy pár körmöci aranyat; Vasas János egy borjút; Bíró Takáts Mihály 60 frtot; Hunyadi Mihály 10 császári aranyat; Gál Jánosné 100 vfrtot; Német István szolgalegény egy aranyat; Rácz Kis István egy rúgott ökör-borjut; Hunyadi Mihály, volt kállói jegyző, hadházi lakos 50 frtot; s többen most kisebb, majd nagyobb összegeket adományoztak és ezen adományokból fedezték a mult században a sok épitkezés, templom, iskolák sat. költségeit. Az egyháztanács tagjai közül különösen alig halt el valaki, hogy némi csekély hagyománnyal az ekklézsiáról meg ne emlékezett volna. A XIX-ik századból is tetemes mennyiségű adományozás van feljegyezve, különösen az épitkezések idejéből. Nevezetesen: Kállay Ödön 12 frt.; Fintor József 4 frt.; Vonza Istvánné 200 vfrt.; Tóth József és édes anyja 100 frt.; Győri Ferenc 200 frt.; Muraközi József Budapestről 15 frt.; Borsi Béniámin 100 frt. A közelebbi időbeli épitkezésekre: Varga Ferenc 120 frt.; Deák József 20 frt.; Bereczki Erzsébet, özv. Szondi Józsefné 120 frt.; Borsi Dániel 50 frt.; Kállay Bertalanné 10 frt.; Dr. Roib Mihály 2 frt.; Szabó János 10 frt.; Görömbei Péter és neje 10 frt.; Sziráki Katalin 5 frt.; Vásárhelyi József 5 frt.; Id. Toka István s neje Csovajda Borbála 40 frt.; Wirth Antal 5 frt.; Deák Erzsébet 20 frt.; Deák Julianna 20 frt.; Mádi János 10 frt.; Sümegi Mihály és neje 2 frt. A templomkerités festésére: Dr. Bleuer Miklós 4 frt.; Kállay Ubul 2 frt.; Kiss Rezsőné 3 frt.; Koczogh Ferenc 1 frt.; Mandel Ignác 1 frt.; Nagy János 2 frt.; Schurina István 1 frt.; Meskó Elek 1 frt.; Kátay Károly 50 kr.; Pethő Zsigmond 1 frt.; Deme István 40 kr.; Dr. Jósa András 5 frt.; Beretőy János 1 frt.; Kohn Béni 1 frt.; Molnár Ágnes 1 frt.; Tisza Sára 20 kr.; Nagy Sándor 1 frt.; Igaz György 7 frt. 20 krt adományoztak. Közelebb iskolaépités s egyebekre: Erdőhegyi Mihály és neje 15 frt.; Igaz György 1 frt.; Hegedűs Katalin, Bíró Péterné 10 frt.; Sziráki Katalin 1 frt.; Görömbei Péter 5 frt.; Vásárhelyi József 2 frt.

Ingóságokat adományoztak: „A cantor pulpitusát kék selyem matériával bevonatta és aranyos csipkével köröskörül megprémeztette Tek. N. Vitézlő Lónyay.“ Tunyoghi Szűcs György a régi szószéket készittette. Néhai Pataki István kolozsvári főbiró özvegye, Babocsay Erzsébet, ki mind az erdélyi, mind a magyarországi collegiumoknak ezer-ezer frtot hagyott, a nagy-kállói ekklézsiának az úrasztalára egy aranyos poharat testált Özv. Kiss Andrásné, sz. Szathmári Terézia a szószéket és papi szék támláját búzavirágszin selyem-bársonynyal bevonatta. Vonza Juliánna, Székely Sándorné az úrasztalára egy zöld posztó, havanna szinű rojttal ellátott kendőt ajándékozott. Pethő Zsigmond az iskolának egy értékes történelmi képet, Szilágyi János gépész a fiúiskolához egy vaskályhát adtak.

Ingatlanokat adtak: Az úgynevezett „nagyszállást,“ Toldi Miklós és özv. Torma Györgyné. Az „ólas“ dohányos kertet, melyben egy ház vagyon, hagyta b. e. Végh Mihályné, Szabó Éva s még más két kertet is férjével; a Deák-hegy alatt lévő dohányos kertet Szappanos Mihályné; egy kertet Nagy Jánosné. Egy fél hely földet és a „felsővégesi“ telket s lakóházat özv. Szondi Jánosné, Bereczki Katalin. A régi időben volt az ekklézsiának Bogáton erdeje; volt malma; de ezek elkallódtak, elenyésztek nyomtalanúl.

b) Egyházi magtáralap. Jelenlegi állása = 638 köböl $2^4/_8$ véka. A magtár keletkezése s szervezetét bővebben az egyház történelme címnél (II. E.) adtuk elő. Rendeltetése, hogy: tartaléktőkét képezzen az egyház számára. Az eladott gabona árából s az *a)* alatt levő tőkepénzből az egyház ingatlant óhajt vásárolni.

c) Orgonaalap. Ezen alap növeléséhez járultak: özv. Kiss Andrásné 20 frt., özv. Búzás Lajosné 20 frt., özv. id. Erdőhegyi Mihályné 10 frt., Ivánka Ágnes, Torma Józsefné 10 frt., Pocsai János 2 frt., Sziráki Katalin 5 frt., Bánk János 5 frt., Görömbei Péter „két beszéd“ árából 19 frt. 25 kr., Hvezda Károly 25 frt., Pintér János 10 frt., Torma Sándor 5 frt., Huszti József 10 frt., Horváth István 5 frt., az orgonaalap javára tartott bál jövedelme 122 frt. 48 kr., néh. Czérna István 5 frt., Görömbei Péter 5 frt., özv. Farkas Józsefné 1 frt., együtt a kamatokkal tesz = 289 frt. 76 krt. Az e célra kibocsátott íven már eddig aláiratott 300 frton felül. Csak egy lelkesült felbuzdulásra van szükség és az orgona létesülni fog. Adja Isten!

d) Toronyjavitási alap. Hagyományoztak rá K. Nagy János 20 frt., id. Forró Mihály 5 frt.; együtt = 25 frt. és kamatai.

e) Iskolai könyvtáralap. Még csak csirájában van. Gyüre István, mint a dalárda működő tagja, legközelebb tagsági illetményét,

88 krt, e célra letette. A takarékpénztárban kamatozik s gyarapodásra várakozik. Kis tőke; de a történelmi hűség parancsolta, hogy felemlitsük.

Meglevő ingatlanok. Telekjegyzőkönyv másolata.

21. telekk. sz. Nagy-Kálló.

Nagy-kállói ev. ref. egyház.

I. Iskolai alap.

Sorszám	Helyr. szám	A birtok megjelölése	Kat. hold	□ öl	Jegyzet
1	22	Tanitói lak 98 [1]) sz. a. udvar és kerttel, a felsővégen	—	1400	—
2	936	Belső kert, a nagy szőlő felé	—	600	—
1	385	Leányiskola 386. sz. udvarral és kerttel	—	400	—

[1]) E lak és telek után félhely földilletmény járul, mely alább 42 sz. a. „ref. egyház“ c. a. van kimutatva.

371. t. sz. N.-Kálló.

II. Iskolai alap.

Sorszám	Helyr. szám	A birtok megjelölése	Kat. hold 1600□ öl	□ öl	1200□ ölével	1300□ ölével
1	400	Fiúiskola 236. [2]) sz.	—	400	—	—

[2]) A fiúiskola után is félhely föld illetmény járul, mely alább 42. sz. a. A) ref. egyház címen van kiadva.

372. t. sz. N.-Kálló.

a) Ref. egyház.

1	401	Papi lak 235. [3]) sz. a. udvar és kerttel	—	1200	—	—
2	742	Belső kert (ólaskert)	—	600	—	—
3	1273	Belső kert (nóborda)	—	300	—	—
4	1451	Belső kert, fehértói útnál	—	600	—	—

[3]) A papi telek után egy egész hely föld, mely alább 42. sz. a. B) ref. lelkész címen adatott ki.

b) Nemesi birtok.

1	4359	Szántóföld, barna cserénél (papok szállásán)	30	—	—	—
2	4363	Szántó, barna csere, kis szállás (papi) . .	18	1200	—	—

Tagos birtok, a Szirondnál.

Sorszám	Helyr. szám	A birtok megjelölése	Kat. hold 1600□ öl	□ öl	1200□ ölével	1300□ ölével
42	—	A) Ref. egyház (volt tanitói földek)	—	—	48097	—
42	—	B) Reform. lelkész	—	—	31930	—
—	—	„ „	—	—	—	10131
—	—	Legelő, a balkányi és szakolyi út közt	—	—	3408	—
		Nagy-kállói ref. egyház.				
	200. t. sz.				Biri.	
1	281	Szőlő, biri kertben	—	600	—	—

Jegyzet. Az egyházi birtokoknak hiteltelekkönyvük még az 1878-ban munkába vett határrendezés óta el nem készült. Az itt megjelelt birtokok, részben a tagositás előtt való, részben a tagositási telekkönyvekből vannak kiirva.

Felszerelések.

A) A templomban.

A templom közepén, a szószék előtt levő rácsozattal körülvett helyiségben, áll az úrasztala, szürke márványból való lappal. Az asztalon egy veres posztókendő fekete rojtokkal; és egy másik szőrkelméből készült kendő s hét kisebb a keresztelő pohár felett.

Szintén az úrasztalán áll a keresztelő ónkanna és óntál. A kanna fedelén „NK.“ jegy; az óntál alsó lapján két bemetszett pecsét; de elmosódott a régiség miatt.

A szószék ugyanakkor készült, midőn a templomi székek (1877.), a magtár-egylet, Deák Erzsébet, Deák Juliánna és id. Toka István adományaikból. Párkányzatán búzavirágszin selyembársony takaró. Rajta e felirás: „T. Kiss Andrásné, szül. Szathmári Terézia.“ A szószék hátlapján ezen felirás: „A miket én szólok néktek, lélek és élet.“ Ján.

A papi szék könyöklője szintén bársonynyal vagyon befedve. A papi székben van egy biblia, belől ezen irással: „Vas Zsuzsánna, özv. Kiss Sándorné ajánlotta e bibliát, hogy állandóan a papi székben legyen. N.-Kálló. 1882. jan. 1.“ Egy énekes-könyv ezen felirással: „Ezt az énekes-könyvet, hogy állandóan a papi székben álljon, készittette N.-Kállón 1863. márc. 1. Szondi László, rendes praedikátor.“

Az éneklő kántor előtt lévő pulpitus is bársonynyal vagyon behúzva; mutató számokkal ellátva a zsoltár- és dicséret-versek jelzéséhez. A kántor előtt is két zsoltár; egyik Szondi László, másik id. Toka Sámuel ajándéka. Van még egy mutatótábla a templomnak nők felől való részében.

B) A toronyban.

1. Egy ütő óra. Pethő Mihály órás készitette 1810-ben. Azóta többször nagymérvü igazitásokon ment keresztül, közelebb 1875-ben.

2. Egy nagy harang. Oldalán ezen felirás olvasható: „Stephanus Tsontos, salis nitri Inspector. Franciscus Nagy, Ductor oppidi. Stephanus Oszlányi, Nicolaus Toldi, Johannes Szoboszlai, Stephanus Kondor, Michael Hunyadi Senatores. A. D. 1747.“ Felül, a körületén ez: „In Gloriam Dei denuo fundi curavit Eccla. Rfta. Kalloviensis per Georgium Novaky Kalloviae Ao Dni 1747.“

3. A második, középső harangon ez van irva: „Öntött engemet Justel János Egerben. Anno 1832.“ Az alsó szélén ez olvasható: „A nagy-kállói helvetiai vallástételt tartó közönség költségén készült.“ Mielőtt újra öntetett volna, ez a középső harang ily felirást viselt: „In honorem Dei fudit me Georgius Wiend in Eperjes Ao. Dni. MDCLII.“

4. A kis harangon ez van felirva: „A N.-Kállói helv. vallásttartó ekkla tagjainak költségén. 1832.“ Mielőtt újra öntetett a kis harang, ezen felirást viselte: „In Gottes Namen flos ich, Georg Wiend goss mich MDCXL.“

5. Van egy kis csengetyü a toronyban levő őrházban, melyről vassodrony csüng alá a földig. Ezzel szokott az egyházi s iskolai szolga, a toronyban levő őrházban lakó őröknek, templomozás s haláleset alkalmával, harangozás végett, jelt adni.

Klenódiumok.

1. Kannák.

a) Három nagy kanna. Kettőt csináltatott „a kállói csiszár-kovácslakatgyártó céh 1664.;“ a harmadikat „készittette Kalmár Szabó István és Törös István 1696.“

b) Egy kisded, sima ezüst-kanna. Az oldalán 1742. esztendő szám.

c) Egy kisded, ezüstből való aranyos kanna; az oldalán virágos oszlopokkal; tetején egy szarvas, nyakát fenntartva, a fűben heverészve, szemlélhető. Ao. 1782. Néhai Babolcsay Erzsébet asszony, Pataki István kolozsvári főbiró özvegyének hagyománya.

2. Tálak és tányérok.

a) Egy nagy cintál; a szélére „N K.“ betük vannak metszve.

b) Egy lapos ezüst-tányér, szélén ezen felirással: KALLAI. EKKLESIA. SZÁMÁRA. CZINALTATOTT. EZUST. TÁNÉR. VACZI JÁNOS. PRAEDIKATORSÁGÁBAN. ANNO. DOMINI. 1648.“

c) Egy ezüst, aranyos tányér; hátulsó lapján egy címer, t. i. egy lópatkó és abban elhelyezve egy kulcs; ezek alkotják Kálló város címerét (jelentésök: Lovas hajduk lakóhelye s kulcsos város); a tányér alsó lapjának kerületén e címirat: „Petrus Schirlach, Susánna Püspeky. Anno D. 1657. den 6. Januarii.“

d) Egy kicsiny, ezüstből való aranyozott tányér, irás nélkül; egy pohár tetejére fedőül szolgál. A pohárral együtt a betegek látogatása alkalmával használtatik.

3. Poharak.

a) Egy ezüst, kivül-belül aranyos, talpas pohár. Talpán ilyen irás olvasható: „Istenhez való buzgóságából Kotsonyás Boldizsár atta e pohárt a Kállai Reformáta Ekklésiához. Ao. Domini. 1680.“

b) Egy ezüst pohár, aranyos virágokkal, körülete is aranyozva, talpán ezen felirás: „Az Cállai + Nemes + Szabó + Ché + illen + tisztességes + edént + adott + Ekklésia + számára + T.+S: A + T: S: M. + 1645. + P. M.“ Az oldalán karcolva: „P. Ecclae. Johan Váci.“

c) Egy kicsiny, ezüstből való pohár, felső részén valami félliternyi folyadékot befogadható üreg. Ha felforditjuk, talpának üregében B. K. betük láthatók.

4. Keszkenők s abroszok.

a) Egy nagy kamuka abrosz.

b) Egy nagy, rojtosszélü, kamuka abrosz.

c) Egy nagy, csipkés szélü, vastagabb kamuka abrosz.

d) Egy vastagabb patyolat, aranynyal és selyemmel varrott keszkenő, a közepén irás van; de a betük olvashatatlanok; évszám 1662.

e) Egy patyolat, mind a négy szögletén szkófiummal kivarrott, a szélein aranyrojtos keszkenő. A közepére aranynyal ez van irva: „Babótsai András, Muraközi Susánna, ao. 1768.“

f) Egy fehér tafota, kivarrott szélü keszkenő. Szögleteire ez van varrva aranynyal: „Ez keszkenőt adta Isten Dicsőségére N. S. I. özvegye S. K. Mária. Ao. 1762. D. 14. Nov. (az egyházi jegyzőkönyvben Szathmáriné asszony ajándéka gyanánt van jegyezve).

g) Egy patyolat keszkenő, a szélin arany keskeny szövés.

h) Egy patyolat keszkenő, a szélein ezüsttel és selyemmel kivarrva. Régi, elavult.

i) Egy vékony, gyolcs, a szegletein aranynyal és selyemmel varrott keszkenő.

k) Egy vastag gyolcs, a szegletein veres selyemmel és aranynyal kivarrott keszkenő.

l) Egy patyolat, szegletein aranynyal, selyemmel kivarrott keszkenő ilyen felirással: „Az úrasztalára tiszta szivből adtam. L. A. Valaki a Chrisztus testét eszi V. J. és az ő vérét iszsza. L. A. Soha halált nem lát. V. J.“ (Évszám nincs. A V. J. talán Váczi János).

m) Három avult patyolat keszkenő. Hasznavehetetlen.

n) Egy nagyobb s kisebb kés a kenyér metszése s szelésére.

o) Egy fenyőfa-láda, melyben az úrasztalához tartozó készletek tartatnak.

Jegyzet. Van egy nagy fiókos tölgyfa-szekrény is, melyben a számadások, okmányok sat. tartatnak a lelkészi lakon.

C) Anya- és jegyzőkönyvek.

Az anyakönyvek úgy vezettettek, hogy ugyanazon egy könyvben vannak irva a születések, esketések és halálozások, a mint fentebb jeleztem, igen kezdetleges modorban, úgy, hogy azok alapján alig lehetett volna családi leszármazást kimutatni.

1. Mind a születések és házasságkötések, mind a halálozásokról 1713—1735-ig vezettetett s megvan (I. sz.) az anyakönyv; de elől is, hátul is csonkán. A (2. sz.) második anyakönyv szintén a születések, halálozások és esketésekről vezettetik 1754—1757-ig, illetve 1764-ig. Ebben vannak a többször emlitett jegyzetek. A 3-ik számban 1766—1806-ig. A 4-ikben 1806—1842-ig. Az V-ikben 1842—1854. és 1857—1863.; a VI. sz. 1853—1857.; VII. 1864—1868.; VIII. 1869—mai napig; a halottaké és házasultaké IX-ik számban 1877-től maig.

2. Egyházi gyűlések jegyzőkönyve vezettetik 1754-től. Hiányzik 1790—1800. és 1835—1844. közötti időkről. Egyházi gyűlések jegyzőkönyvéből van I., II., III., IV., V-ik szám. Ma 1879. óta az V-ik számba iratnak a határozatok.

3. Körlevelek jegyzőkönyve van 3 darab. Eleinte, a mult században, 1754—1760. körül a körleveleknek külön jegyzőkönyve nem volt, hanem az e tárgyu feljegyezni valók az egyházi jegyzőkönyvbe vezettettek.

D) Iskolai felszerelések.

1. A nagyobb fiúiskolában.

a) Természettan tanitásához: Dániel-féle villanytelep; Gálván-villanytelep; gyantalepény; delej-patkó; delej-vasak; üvegcsövek; prizma, homorú és domború tükör; nyolc darab természettani ábra; emeltyűk, mérleg, mérő lánc sat.

b) Terményrajz tanitásához: kilencven darab ábra, vászonra húzva; s külön ismét 15 ábra, melyek a természetnek mindhárom országából mutatnak példányokat.

c) Földrajz tanitásához: tellurium; kétféle földgömb; három térkép: Európa, az öt világrész s a magyar birodalom térképe.

d) Történelem tanitásához: hat darab történelmi eseményt ábrázoló kép.

e) A métermértékek ismertetéséhez szükséges eszközök: méter, liter sat.

f) A mértan tanitásához: mértani testek, 10 darab.

g) Iskolai könyvtár: 90 darabból áll.

2. Kisebb fiúiskolában.

a) A számtan tanitásához: számológép.

b) Irvaolvasás tanitásához: fali olvasótábla, 24 darab.

c) A beszéd- és értelemgyakorlatok alapján a házi, emlős és szárnyas állatok tanitásához szükséges szemléleti képek. És többféle szemléleti képek.

3. A leányiskolában.

a) A számtan tanitásához: számológép.

b) Irvaolvasás tanitásához: fali olvasó-tábla, 24 darab.

c) Terményrajz tanitásához: 15 darab szemléleti kép.

d) Természettan tanitásához: nyolc darab szemléleti kép.

e) Földrajz tanitásához: földgömb, három térkép, úgymint magyar birodalom, Európa és az öt világrész térképe.

Ezeken felül mindenik iskolában az iráshoz és számoláshoz szükséges fekete táblák.

TARTALOM.

Lap

I. Vázlatok Nagy-Kálló város multjából 1

II. A nagy-kállói ev. ref. egyház reformációja s történetei időrendben. Szabolcsmegye reformációjáról vázlatosan 9

A) A reformáció s alakulási küzdelmek korszaka (1526—1710.) . —

B) A megerősödés és szélesebb alapon való szervezkedés korszaka (1710—1800.) 35

C) Teljes virágzás kora (1800—1852.) 64

D) A hanyatlás, tespedés korszaka (1852—1860.) 90

E) Ujraébredés korszaka (1861—1881.) 96

III. Vallás-erkölcsi élet 117

IV. Iskolaügy 137

A) Fiúiskolák, 1850-ig gimnázium . . . . . —

B) Leányiskola 150

V. Díjlevelek. Az egyház kormányzata. Gondnokok nevei 1751—1881-ig. Bizottságok 155

A) Lelkészi díjlevelek . . . . . —

B) Rektori, korrektori s praeceptori díjlevelek 158

C) Leánytanitók díjlevelei 161

VI. Belhivatalnokok nevei és rövid életrajzuk 167

A) Lelkészek nevei s életrajza . . . . . —

Függelékül: a felső-szabolcsi esperesek nevei . . . . . —

Függelékül: a felső-szabolcsi esperesek névsora 174

B) Rektorok s praeceptorok nevei 176

C) Leánytanitók 179

VII. Adományozások s a jelenleg meglévő egyházi vagyon 181

Alapitványok: a) egyházi alaptőke . . . . . —

b) egyházi magtáralap 183

c) orgonaalap . . . . . —

d) toronyjavitási alap . . . . . —

e) iskolai könyvtáralap . . . . . —

Meglevő ingatlanok. Telekjegyzőkönyv másolata 184

Felszerelések: A) Templomban 185

B) A toronyban 186

Klenódiumok . . . . . —

C) Anya- és jegyzőkönyvek 188

D) Iskolai felszerelések . . . . . —

1. A nagyobb fiúiskolában . . . . . —

2. Kisebb fiúiskolában 189

3. A leányiskolában . . . . . —

Igazitandó.

Lap	Sor		Hiba	Igazitás.
12.	10.	alólról	ellenvetésére	elnevezésére.
21.	9.	„	Veszár	Verzár.
26.	5.	felülről	mindenütt	mint mindenütt.
42.	8.	„	az toronyépités	a toronyépités.
48.	1.	alólról	Foka	Toka.
59.	13.	„	jó	jő.
76.	4.	„	nyilthúzás	nyilhúzás.
94.	15.	felülről	külvilági hivatal	a ki külvilági sat.
118.	16.	alólról	jótékonyan hatottak egyrészről	egyrészről jótékonyan hatottak.
118.	12.	„	mint	miután.
119.	7.	felülről	előszeretetét	előszeretetet.
122.	4.	„	meg-hinti	megh-inti.
123.	3.	alólról a jegyzetben	keltezték	kelteztetik.
125.	2.	felülről	a XVII. század első- s a XVIII. század utófeléről	a XVII. század u t ó- s a XVIII. század e l s ő feléről.
126.	8.	alólról	kimaradt a „válóperek száma“ közül egy szó	„a válóperek feljegyzésének száma “
152.	21.	„	vendég	vendégség.
173.	18.	„	pozsonyi	pazonyi.

30-
/J469

T10 55

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 064669705